

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Plzeň 2014

Bc. Helena Grollová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Masarykovo pojetí národa v teorii
a politické praxi**

Bc. Helena Grollová

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Evropská kulturní studia

Diplomová práce

**Masarykovo pojetí národa v teorii
a politické praxi**

Bc. Helena Grollová

Vedoucí práce:

PhDr. Martin Profant, Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu mé diplomové práce, jímž byl pan PhDr. Martin Profant Ph.D., za podporu, trpělivost, cenné připomínky a podněty ke zvolenému tématu. Bez nich by tato práce nevznikla.

OBSAH

ÚVOD	1
1 NÁROD A NÁRODNÍ HNUTÍ	5
1.1 Vymezení pojmu národ.....	5
1.2 Národní hnutí.....	6
1.2.1 České národní hnutí.....	8
2 POČÁTKY MASARYKOVY NÁRODNOSTNÍ POLITIKY	12
2.1 Masarykovo myšlení.....	16
2.2 Metodologická východiska Masarykova realismu	17
2.3 Masarykův realismus	19
2.3.1 Počátky Masarykovy politické praxe	23
2.4 „Česká otázka“ jako národní program.....	28
3 NÁROD, NÁRODNOST A STÁT	35
3.1 Palackého pojetí národa, národnosti a státu	37
3.2 Masarykovo pojetí státu.....	40
3.3 Masarykovo pojetí národa a národnosti.....	42
3.3.1 Státní právo	46
4 MASARYKOVA VÁLEČNÁ AKCE	51
5 ČESKOSLOVENSKO A NĚMECKÁ MENŠINA	61
5.1 Mezinárodní systém ochrany menšin a Československo.....	62
5.2 Vznik Československa a německá menšina.....	69
5.3 Masaryk a „německá otázka“	72
ZÁVĚR	80
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	86
RESUMÉ	92
PŘÍLOHY	93

ÚVOD

Zkoumání minulosti nám zůstane vždy, přes veškerá fakta, pouhým přibližováním se k ní. Historiografie se nepochybně snaží o co nejuvěrnější obraz minulosti, což je také jejím úkolem, ale přes veškerou snahu o objektivitu jde o obraz zprostředkovaný, ovlivněný, ať chceme či ne, dobovým pohledem a podmínkami, ve kterých zkoumání probíhá. Ovlivněno je také předinterpretováním zkoumané doby či osobnosti a určitým stupněm předporozumění, s jakým do bádání vstupujeme. To vše se samozřejmě týká i zkoumání osobnosti a díla Tomáše Garrigue Masaryka. Celou situaci komplikuje fakt, že jeho hodnocení se pohybuje na stupnici od nekritického obdivu po nekritické zavržení, a zbavit se subjektivního názoru je velmi obtížné, někdy téměř nemožné. Je to dáno i charakterem jeho rozsáhlé činnosti a historických událostí provázejících jeho život.

Masaryk má v novodobých českých dějinách nepochybně výjimečné postavení. Lze snad říci, že jeho působení určitým způsobem dokončilo etapu procesu národního sebeuvědomění českého národa, završenou v roce 1918 zapojením nově vzniklého státu do širších evropských souvislostí. V dějinách bychom asi jen stěží hledali mnoho osobností, kterým bylo umožněno svoje teoretické teze uvést do praxe a stanout v čele státu, o jehož vznik se výrazně přičinily. Masaryk zasáhl v podstatě do všech oblastí týkajících se života společnosti i jednotlivce v ní. Byl profesorem filosofie, sociologem, politikem, státníkem a v jeho myšlení nelze vždy dost dobře jednotlivé pozice oddělit.

Jan Patočka již v roce 1938, tedy rok po Masarykově smrti, poznamenal, že „*Masaryk by měl být životním problémem každého myslícího Čecha*“.¹ Měl tím na mysli, že nestačí jen přejímat jeho jinými interpretované a často redukované myšlenky, navíc v mnoha případech ovlivněné úctou. Každý by se měl nad jeho osobností a odkazem zamyslet sám.² Výstižnou zkratkou proč tak učinit, jsou slova Erazima Koháka, a proto je obsáhleji cituji: „*Masaryk byl po celý život prostě člověk – a nikdo neměl zdání, že by to byl budoucí prezident Československé republiky s fanfárami. Žil mezi námi, chodil po ulicích, [...] dělal chyby, připravoval přednášky jako vysokoškolský učitel, vystupoval v tisku a ve společenské činnosti jako český vlastenec a zároveň jako loajální občan naší širší vlasti, Rakouské říše. Teprve v penzijním věku se postavil proti stávajícímu řádu a vydal se cestou, která z něho udělala uctívaného a nenáviděného ‚velikána dějin‘, zkreslila a zastínila jeho názory*

¹ PATOČKA, J. Před rokem zemřel... In: PATOČKA, J. *Češi I*, s. 542.

² Tamtéž.

*a nakonec skončila sochou. Tu pak následující režimy střídavě odstraňovaly a obnovovaly. Na člověka Masaryka se přitom jaksi zapomínalo.*³

Tato práce si klade za cíl přiblížit Masarykovy myšlenky týkající se národnostní otázky, národa a státu a řešení vztahů mezi Čechy a Němci. Jedná se o problematiku provázející jej intenzivně po celý jeho aktivní život prožité především v habsburské monarchii a až v závěru v samostatném Československu.

Diplomová práce představí Masarykovo pojetí národa v jeho teoretických spisech a v politické praxi, zaměří se na vývoj jeho názorů k této problematice a zasadí je do historického kontextu. Dále bude porovnána Masarykova koncepce národnostního programu z období před první světovou válkou, zvláště z okruhu textů „*České otázky*“, s národnostní politikou první republiky. Bližší pozornost bude věnována počátku devadesátých let devatenáctého století, tedy době před vydáním „*České otázky*“, kdy Masaryk poprvé vstoupil do aktivní politiky jako poslanec v říšské radě a zemském sněmu a „*české otázce*“ se zde věnoval. Bude nastíněna geneze jeho přerodu z kritického, ale loajálního zastávce monarchie v jejího odpůrce, a „*válečná akce*“ vedoucí společně s mnoha dalšími faktory k poválečnému vytvoření samostatného Československa. Práce se dále bude zabývat problematikou národnostních menšin, které mají nárok na rozsáhlou a účinnou právní ochranu svého menšinového života, jež byla zásadním principem první republiky a reflexí tohoto principu v Masarykových textech, především pak v jeho projevech v prvních, kritických letech po vzniku republiky. Z tohoto důvodu bude též přiblíženo řešení menšinové politiky na mezinárodní scéně, přijetí závazků plynoucích z uzavření menšinových smluv Československem, jejich začlenění do právního systému státu a následné naplnění v praxi, se zaměřením na německou menšinu.

Předkládaná práce je zpracována na základě studia a analýzy vybraných děl T. G. Masaryka a dále sekundární odborné literatury. Při jejím zpracování byly použity především metody rešerše, analýzy, interpretace a komparace.

Z primární literatury jsou pro tuto práci stěžejní Masarykova díla, dnes již v dostatečné míře přístupná díky vydavatelskému úsilí Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR, jenž poskytl i dobové fotografie použité v přílohách této práce. Především se to týká sebraných spisů, v nichž je možno uceleně nalézt celá období Masarykovy činnosti a sledovat tak vývoj jeho názorů a postojů. Jsou to, mimo jiné,

³ KOHÁK, E. Člověk Masaryk: Od myšlenky k činu. Jihlavská přednáška pro Masarykovu demokratickou akademii. In: www.listy.cz [on-line]. Olomouc. 5/2010. [cit. 22.2.2014]. Dostupné z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=105&clanek=051005>

„*Parlamentní projevy 1891-1893*“, v nichž se věnuje problematice národnostního vyrovnání, soužití Čechů s Němci a mnoha dalším záležitostem. Důležitým spisem je „*Válka a revoluce I: 1914-1916*“, kde je uveřejněna Masarykova inaugurační přednáška v King's College z října roku 1915, v níž širší veřejnosti poprvé představil svůj konkrétní politický program pro řešení národnostní problematiky ve středoevropském prostoru pod názvem „*Problém malých národů v evropské krizi*“, dále závažné memorandum „*Nezávislé Čechy*“, informující Spojence o „české a slovenské otázce“ a také strategicky důležité memorandum „*V hodině jedenácté*“, určené též Spojencům. Co se týká Masarykových poválečných projevů, ale i jeho anonymních článků, je nezastupitelným pramenem soubor čtyř spisů „*Cesta demokracie I: 1918-1920*“, „*Cesta demokracie II: 1921-1923*“, „*Cesta demokracie III: 1924-1928*“ a „*Cesta demokracie IV: 1929-1937*“. Hlavním zdrojem pro vhled do Masarykova národnostního myšlení se stala „*Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus.*“, dále menší studie „*Národnostní filosofie doby novější*“ a „*Právo přirozené a historické*“, ale také „*Juvenilie: studie a stati 1876-1881*“, obsahující rané Masarykovy eseje, recenze a články, v nichž je již patrný jeho eminentní zájem o národnostní problematiku a politiku. Pro pochopení základů Masarykova myšlení byla též podstatná kniha „*Základové konkrétné logiky: třídění a soustava věd*“. Z pozdější Masarykovy publikační činnosti jsou významná díla „*Nová Evropa: stanovisko slovanské*“, napsaná v roce 1917 a „*Světová revoluce: za války a ve válce 1914-1918*“. Jedná se o poslední velké Masarykovo dílo, v němž shrnuje a přibližuje svoji válečnou činnost, ale též svá politická východiska, ideje a snahy. Cenným pramenem se staly Čapkovy „*Hovory s T. G. Masarykem*“, které vznikly v letech 1928 – 1935.

Významným zdrojem dobové literatury se stal Digitalizovaný archiv časopisů Ústavu pro českou literaturu Akademie věd ČR, kde jsou v digitalizované podobě přístupná nejrůznější periodika. V této práci byl konkrétně použit časopis „*Čas*“, který je autentickým materiálem přibližujícím atmosféru dané doby. Zpracovány z něj byly nejen Masarykovy příspěvky, ale i články Huberta Gordona Schauera a Karla Kramáře. Dalším takovým zdrojem je Národní digitální knihovna se systémem Kramerius NK ČR, kde je též možno dohledat dobový tisk. Zde byly použity „*Národní listy*“ a článek „*Chauvinism?*“ Viktora Dyka.

Z další primární literatury bylo využito dílo Johanna Gottfrieda Herdera „*Vývoj lidskosti*“ a „*Úvahy a projevy*“ Františka Palackého, neboť oba tito myslitelé silně ovlivnili Masarykovy názory v otázce národa, národnosti a státu. Především Palackého politický program, i když kriticky, vzal Masaryk za svůj a vycházel z něj

po celý život. Další důležitou literaturou, komentující Masarykovo myšlení i činnost, jsou články, eseje a přednášky Jana Patočky, které byly vydány ve sbornících pod názvy „Češi I“ a „Češi II“ a dále kniha Erazima Koháka „*Domov a dálava*“. Autentickým zdrojem, střízlivě přibližujícím počátky první republiky, je „*Budování státu I – IV*“ vynikajícího českého žurnalisty Ferdinanda Peroutky.

Ze sekundární literatury považuji za důležité zmínit publikaci Vratislava Doubka „*Moderna, realisté a Die Zeit*“, jež představuje dobu konce devatenáctého století v souvislosti s rozvojem moderní české společnosti a štěpící se politické scény v mnoha souvislostech včetně neúspěšných sblížovacích pokusů české a německé politiky. Komentuje též Masarykův vstup do aktivní politiky. Neopomenutelným zdrojem informací jsou díla Jaroslava Opata, který patří k předním znalcům Masarykova života a díla. Z nich byla použita především monografie „*Filosof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*“, podrobně mapující Masarykův příchod do Prahy, jeho první střety, vstup do aktivní politiky i jeho odchod z ní.

Pro základní nastínění historického kontextu vzniku a geneze moderního českého národa byly využity publikace Miroslava Hrocha, především tituly „*Na prahu národní existence*“ a „*V národním zájmu*“, a dále komparativně pojaté dějiny středoevropských národů od sklonku osmnáctého století do současnosti „*Dvě století střední Evropy*“ Jana Křena. Dění v českých zemích za první světové války přiblížila například publikace Jana Galandauera „*Vznik Československé republiky 1918*“. V části práce týkající se řešení menšinové problematiky po vzniku Československa se stala hlavní oporou obsáhlá monografie autorů Lukáše Novotného, Michala Stehlíka a Andreje Tótha „*Národnostní menšiny v Československu 1918-1938*“, doplněná dílem René Petráše „*Menšiny v meziválečném Československu*“, a v neposlední řadě i cenné příspěvky Evy Broklové.

1 NÁROD A NÁRODNÍ HNUTÍ

Problematice národa a nacionalismu,⁴ který s ním souvisí, se věnují generace badatelů napříč celým spektrem oborů a interpretace obou pojmů je dodnes velmi různorodá. Je to dáno také tím, že se národ stal předmětem zájmu badatelů již v době, kdy se utvářel, a tak je pochopitelné, že byl tento pohled zatížen specifickými národními poměry.⁵ V důsledku rozdílného vývoje středověkých státních útvarů lze rozlišit dvě základní situace, v nichž se moderní národy na přelomu osmnáctého a devatenáctého století formovaly. V západní Evropě, především ve Francii, ale částečně úspěšně též například ve Španělsku a Anglii, se podařilo prosadit politický koncept jeden stát, jeden národ. Ve střední Evropě vedlo raně středověké sjednocení několika království v celky schopné odolávat vnější invazi ke konkurenci státních, zemských a kulturních národů. Až první světová válka rozhodla ve prospěch kulturních národů, které se ustanovily jako státní a komplementárně menšinové národy. V zásadě lze tedy rozlišit chápání národa ve smyslu státně-politickém, kdy došlo ke ztotožnění národa s příslušníky státu jakožto jeho občany bez ohledu na jejich etnickou příslušnost, a ve smyslu kulturním, běžným ve střední Evropě, kde je národ obvykle pojat jako něco odlišného od pojmu stát.⁶

1.1 Vymezení pojmu národ

Dnešní moderní historiografie hovoří o dvou základních konceptech formování a utváření národa, jejichž zastánci se rozdělují na „primordialisty“ a „konstruktivisty“. Zastánci primordialismu považují národ za objektivně existující neměnnou kategorii, již je možno utlačovat nebo vzkřísit a obrodit a která je hodnotou univerzální a nejvyšší. Podle tohoto pojetí se národ vlivem reformních idejí „probudil“ a není zde rozdíl mezi etnickou skupinou a moderním národem. Obyvatelé Čech tak byli již před

⁴ Rozboru tohoto pojmu bližší pozornost věnována nebude. Jak uvádí Miroslav Hroch, je jeho geneze oproti pojmu „národ“ zcela rozdílná. Jedná se o novotvar, který měl v době formování moderních národů nepodstatnou roli. Do odborných slovníků vstoupil v meziválečném období, především pak po 2. světové válce, a stal se poměrně módním slovem, které vyjadřovalo naprosto rozdílné obsahy, „takže jím můžeme rozumět stejně tak lidskou činnost (typu národních aktivit), jako „stav myslí“. V obou případech ale může jít o velmi rozdílné, ba i protikladné postoje a názory. „Pro svoji mnohoznačnost a zamlženost má termín nacionalismus jen velmi nízkou explikativní hodnotu...“ Hroch proto navrhuje termín nacionalismus buď nahradit jinými (národní povědomí, národní uvědomění, vlastenectví), anebo jej používat v tradičním českém chápání tak, aby nevyvolával nedorozumění: „... měl by jím být označován postoj, jenž nadřazuje vlastní národ, jeho vlastnosti i jeho zájmy nad zájmy všech ostatních národů“ (HROCH, M. *V národním zájmu*, s. 7-8.)

⁵ HROCH, M. *Národy nejsou dilem náhody*, s. 17.

⁶ KOHÁK, E. *Domov a dálava*, s. 32-33.

počátkem národního obrození příslušníky českého nebo německého národa.⁷ Toto pojetí, jak píše Miroslav Hroch, bylo společným rysem většiny prací vznikajících od poloviny devatenáctého století.⁸

V opozici k těmto názorům stojí tzv. modernistické teorie. Dle Ernesta Gellnera, jenž je vlivným představitelem tohoto směru, jsou univerzálními a věčnými kategoriemi sociální organizace a kultury, ale s národy a nacionalismem tomu tak není, nevyskytují se nutně a univerzálně.⁹ Jsou produktem specifických společenských a historických podmínek, které nastaly až v souvislosti s příchodem modernity.¹⁰

Ani Miroslav Hroch nepovažuje národ za „věčnou“ kategorii. Vznik národa vidí jako „výsledek dlouhého historického vývoje, který ve své první etapě neměl podobu záměrného ‚budování‘ národa, ale přinášel řadu změn, jež posílily vztahy uvnitř jisté pospolitosti, která dříve či později přijala označení národ“.¹¹ Pro vznik moderního národa jsou tedy nutné různorodé vazby,¹² jež se formovaly velmi dlouhou dobu, avšak zcela nezbytná je existence tří okolností. První z nich je vědomí příslušnosti k určitému národu, druhou je vědomí sdílené společné minulosti a třetí je rovnoprávnost všech členů daného společenství.¹³ Právě koncept rovnosti všech příslušníků národa chápaného jako občanská společnost, který neexistoval v dobách feudalismu založeném na nerovnosti „...nám nabízí pravděpodobně nejdůležitější, ale nikoli jediné kritérium pro rozlišení moderního národa od národa předmoderního, ‚středověkého‘“.¹⁴ Také Jan Křen hovoří o tom, že národnostní jevy samozřejmě existovaly i hluboko v minulosti, ale v podobách odlišných, postupně se formujících. Středověké národnosti obvykle zahrnovaly jen vyšší privilegované vrstvy.¹⁵

1.2 Národní hnutí

Formování novodobých národů probíhající ve střední Evropě od konce osmnáctého století mělo obecnou podobu národních hnutí, za jejichž vznikem stojí soubor složitých procesů. Jejich úspěch nebyl v žádném případě samozřejmý a nebyl by možný bez určité konstelace dobových podmínek. Významným faktorem se stala

⁷ HROCH, M. *Na prahu národní existence*, s. 7-9.

⁸ HROCH, M. *Národy nejsou dílem náhody*, s. 18.

⁹ GELLNER, E. *Nacionalismus*, s. 19.

¹⁰ MUSIL, J. Předmluva. In: GELLNER, E. *Nacionalismus*, s. 7.

¹¹ HROCH, M. *Na prahu národní existence*, s. 8.

¹² Jde například o vazby jazykové, kulturní, politické, náboženské, geografické, hospodářské aj.

(HROCH, M. *Na prahu národní existence*, s. 8.)

¹³ Tamtéž, s. 8.

¹⁴ HROCH, M. *V národním zájmu*, s. 6-7.

¹⁵ KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s. 101.

Velká francouzská revoluce a napoleonské války. Dalšími příčinami byly výrazné modernizační změny sociální, kulturní i politické. Šlo o rozvoj masového vzdělávání, zrušení nevolnictví a s tím související zvýšenou mobilitu obyvatelstva, urbanizaci, industrializaci, byrokratizaci, o nebývalé rozšíření tisku, sekularizaci. Obecně „*„nadstavbou‘ tohoto vývoje byly i nové duchovní proudy – osvícenství, jehož věda položila základy nových ‚národních‘ učení, a romantismus, který tuto výbavu doplnil emocionálním zaměřením na minulost a lidový folklór,*“¹⁶ ve střední Evropě ještě přibyl důraz na jazyk jako hlavní faktor, jímž je národ určen. S rozpadem tradičních existenčních vazeb byla spojena snaha o nalezení nové „identity“, protože lidé se potřebovali ve změněných podmínkách adaptovat na odlišné prostředí. Národní sounáležitost se přímo nabízela. Jan Křen uvádí, že se objevila „*charakteristika národnosti jako nového ‚náhradního‘ náboženství*“.¹⁷

Miroslav Hroch formuloval dnes již obecně přijímanou koncepci národního hnutí etnických národů, které nebyly v jednotlivých státech dominantní nebo byly rozdrobeny do velkého množství dynastických útvarů, a jejíž podstatou je časová struktura tří vzájemně propojených hnutí.

Fáze A byla obdobím učeneckého zájmu, kdy se jazyk, kultura a historie dané etnické skupiny stávaly předmětem studia osvícenských učenců. Jednalo se především o zájem poznávací, motivovaný osvícenskou racionalitou, který spojoval poznávání lidové kultury se zemským patriotismem. Fáze B byla obdobím národní agitace, kdy se zformovala skupina vlastenců, většinou z okruhu vzdělavců, která se snažila přesvědčit příslušníky etnické skupiny, že mají usilovat o stejné výhody, jako měly národy státní. V této fázi byl národotvorný proces stále zvrtný. Fáze C je označována za fázi masovou, protože se národní program již dostává do všech regionů a mobilizuje všechny sociální vrstvy tak, že na jejím konci stojí zformovaný národ s plnou moderní sociální skladbou.¹⁸ Český národ se takto plně zformoval na konci šedesátých let devatenáctého století. Do této doby se mohlo utváření českého národa přerušit nebo zastavit.¹⁹ Za konečné stadium národotvorného procesu lze považovat vznik samostatné Československé republiky v roce 1918.

¹⁶ KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s. 102.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ HROCH, M. *V národním zájmu*, s. 12.

¹⁹ HROCH, M. *Na prahu národní existence*, s. 9.

1.2.1 České národní hnutí

Na rozdíl od národních hnutí probíhajících v západní Evropě měla hnutí ve střední a jihovýchodní Evropě svá specifika. České národní hnutí se formovalo v multietnické habsburské monarchii na historickém území Čech a Moravy, kde byl český národ v početní převaze oproti národu německému. Český jazyk však nebyl rovnoprávný s německým, bez znalosti německého jazyka byl vyloučen sociální vzestup, což vedlo k sociální nerovnosti. Není proto náhodou, že na počátku českého národního hnutí převažovaly cíle jazykové, kulturní a sociální. Teprve později, především v souvislosti s revolučním rokem 1848, se objevily požadavky politické.²⁰

Miroslav Hroch upozorňuje, že ačkoliv bylo rané české národní hnutí ovlivněno hnutím německým, a to z důvodu podobné historické situace i společné myšlenkové inspirace, již byla filosofie Johanna Gottfrieda Herdera a primordialistická koncepce národa jako věčné entity, „*sama koncepce českého národa jako jazykové pospolitosti se rodila na německých vlastencích nezávisle*“.²¹ Erazim Kohák uvádí, že moderní český národ stmelila myšlenka sestávající ze tří komponent. Byla to sdílená minulost, prezentovaná významnými činy a osobnostmi, dále přítomnost vyjádřená láskou k jazyku a zemi, a třetí byla určena vědomím společné budoucnosti.²² Český moderní národ vznikl tam, „*kde na místo hrdých pánů a trpných rabů nastupuje společenství rovnoprávných svobodných jedinců, propojených vědomím soudržnosti*“.²³ Tento vznik byl poznamenán dvojím, v podstatě protichůdným vlivem. Na straně jedné to byl romantismus s citovostí, s láskou k jazyku a zemi, díky jehož vlivu byl národ „obrozen“ a „probuzen“, na straně druhé osvícenský racionalismus s kritickým rozumem a ideou svobody a rovnosti.²⁴

Významným atributem národního hnutí byl tedy na jeho počátku především zájem o český jazyk, jenž se stal jedním z jeho pilířů. Národní identita byla budována nejen na základě historické a politické soudržnosti, ale též na základě pospolitosti jazykové.²⁵ Jde nepochybně opět o vliv Herderův, jenž přichází s ideou, že je to jazyk, který se stává výrazem způsobu myšlení daného společenství a vyjadřuje jeho společného ducha. Národy jsou ovlivněny životními podmínkami, v nichž žijí, a vytvořily si tak zvláštní, jazykem vyjádřený jednotný svět, v němž jsou patrné specifické rysy životního prostředí, kultury, idejí, s nimiž se lidé ztotožňují:

²⁰ HROCH, M. *Na prahu národní existence*, s. 9, 268.

²¹ Tamtéž, s. 270.

²² KOHÁK, E. *Domov a dálava*, s. 39.

²³ Tamtéž, s. 41.

²⁴ Tamtéž, s. 99-101.

²⁵ HROCH, M. *Na prahu národní existence*, s. 202.

„...do každého z nich je vtisknut rozum každého národa a jeho charakter“.²⁶ Odtud plyne i různost jazyků. Pod Herderovým vlivem se řada intelektuálů začala zabývat nejen zkoumáním jazyka, ale také lidovou kulturou a středověkými dějinami, které měly dokázat význam a kulturní vyspělost národa.²⁷

Historická argumentace o nepřerušené kontinuitě českých národních dějin, jejichž nositelem byl český národ, se stala další důležitou složkou českého národního hnutí.²⁸ Jednak to byla obrana vůči německé historiografii, jež české dějiny považovala za součást německých, jednak šlo o nalezení národních i etických hodnot, s nimiž by se mohla nová občanská společnost ztotožnit.²⁹ Ty byly nalezeny v husitské reformaci a v údajném demokratismu Slovanů.³⁰ Jednalo se opět o silný vliv Herderův, kdy se povzbuzením pro národní hnutí stala jeho představa zručných, pilných, pohostinných, laskavých, ale v případě nutnosti bojovných a statečných Slovanů, kteří byli přínosem všude tam, kde se usídlili. Protože netoužili po nadvládě a byli mírumilovní, „umožnili četným národům, zejména však národům kmene německého, aby se na nich těžce prohřešili“.³¹ Herder slovanským národům předpovídá vzestup a pozitivní budoucnost: „...budete i vy, tak hluboko kleslí, kdysi pilní a šťastní národové, konečně procitlí ze svého dlouhého, nečinného spánku, konečně osvobození od svých otrockých okovů...“³² Tyto charakteristiky se staly nedílnou, pozitivně a nadšeně přijímanou součástí obrozenecké představy češství.³³ Herder navíc stavěl národnost nad stát, který byl podle něj umělým konstruktem, a tedy něčím nepřirozeným. U národů, které znovu usilovaly o svoji ztracenou svrchovanost, měla tato myšlenka samozřejmě velký úspěch.

Co se týká politických požadavků, stal se pro vývoj českého národního hnutí klíčovým rok 1848, kdy národní agitace vyústila v jejich formulaci. Tento rok přinesl „první ucelený český politický program, [...] první svobodná veřejná shromáždění,

²⁶ HERDER, J. G. Ideje k filosofii dějin lidstva. In: HERDER, J. G. *Vývoj lidskosti*, s. 171.

²⁷ HROCH, M. *Na prahu národní existence*, s. 222.

²⁸ Tamtéž, s. 262.

²⁹ Do tohoto kontextu zapadá „objev“ Rukopisů královédvorského a zelenohorského, později odhalených jako falza.

³⁰ HROCH, M. *Národy nejsou dílem z náhody*, s. 184-186.

³¹ HERDER, J. G. Ideje k filosofii dějin lidstva. In: HERDER, J. G. *Vývoj lidskosti*, s. 330-331.

³² Tamtéž, s. 332.

³³ Albert Pražák v předmluvě k „*Vývoji lidskosti*“ blíže vysvětluje, jak byla Herderova filosofie včleněna do procesu národního obrození. Poznámává, že zvláště silný byl Herderův vliv na Josefa Jungmanna, který kladl, stejně jako Herder, důraz na řeč jako nejsilnější znak národnosti, kdy se úctou k jazyku povznášá láska k vlasti na lásku k národu. Ovlivnil také Františka Palackého, jenž z něj převzal především historické prvky: „*Herdrovy Ideje naučily jej pohlížet na jednotlivé dějinné události jako na nutné členy celkového dějinného vývoje, řízeného vyššími ideami, jež národu určila Prozřetelnost.*“ Silný vliv měla Herderova filosofie též na Jána Kollára a mnoho dalších. (PRAŽÁK, A. Herder a Češi. In: HERDER, J. G. *Vývoj lidskosti*, s. XVI-XVII, XX-XI.)

první moderní ústavy, volební kampaně a volby, první ideologicko-politické směry“.³⁴ Německé národní hnutí však usilovalo o začlenění českého etnika do širšího velkoněmeckého celku, neboť Čechy pojímalo jako jednu z německých zemí, jako slovansky mluvící Němce.³⁵ Těmto názorům oponoval historik František Palacký, který v odpovědi na pozvání k jednání o německém ústavodárném sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem odmítl svoji účast. Ve známém „*Psaní do Frankfurtu*“ sdělil, že české země byly v historii s Německou říší spojeny jen osobou panovníka a nebyly tak její integrální součástí; jsou tímto nositeli vlastní státnosti, kterou se snaží uplatnit v rámci Rakouska. Důraz položil na národní aspekt: „*Jsem Čech rodu slovanského [...] oddal jsem se zcela i navždy ve službu svému národu. Tento národ malý sice jest, ale odjakživa zvláštní a sám o sobě stávající; panovníci jeho účastnili se od věkův ve svazku knížat německých, národ ale sebe sám nikdy k národu německému nepočítal...*“³⁶ Palacký si velmi dobře uvědomoval, že postavení malých středoevropských národů v exponovaném prostoru mezi Německem a Ruskem, které vnímal jako velkou hrozbu, je nestabilní. Habsburská monarchie mu byla zárukou jejich zachování. Proto byl zastáncem koncepce austrofederalismu a tím potřeby zachování silného, ale decentralizovaného Rakouska, které si představoval jako federaci rovnoprávných národů střední a jihovýchodní Evropy:³⁷ „*Svoboda vůbec jen tam možná jest, kde všickni účastníci společnosti jakékoli požívají stejného práva, kde nikdo není rodilým pánem, nikdo rodilým otrokem druhého; [...] Ve svobodném konstitučním státu platí zákonové všem občanům stejně;...*“³⁸ Jeho pojetí však ztroskotalo v roce 1867 na rakousko-uherském vyrovnání. Tento vývoj, nepříznivý pro český národ, byl Palackého největším politickým zklamáním v životě.³⁹

Ke koncepcím a myšlenkám Františka Palackého, týkajících se budoucnosti monarchie, se čeští politici vraceli až do první světové války. Tak tomu bylo i v díle a politické činnosti T. G. Masaryka od osmdesátých let devatenáctého století, kdy s kritickým odkazem na původní Palackého ideu při vstupu do aktivní politiky spolukoncipoval první program realistů a později nový politický program, který by za svůj mohl vzít celý český národ a který by oslovil i svět.⁴⁰

³⁴ KOŘALKA, J. *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815-1914*, s. 94.

³⁵ Tamtéž, s. 144.

³⁶ PALACKÝ, F. *Psaní do Frankfurtu*. In: PROFANT, M. ed. *Národ a občanství*, s. 33.

³⁷ Tamtéž, s. 34-36.

³⁸ PALACKÝ, F. *O centralizaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku*. In: PROFANT, M. ed. *Národ a občanství*, s. 41.

³⁹ PROFANT, M. ed. *Národ a občanství*, s. 28-30.

⁴⁰ DOUBEK, V. *T. G. Masaryk a česká a slovanská politika 1882-1910*, s. 93-94.

Na závěr je nutno poznamenat, že novodobý český národ dosáhl v poměrně krátkém časovém úseku výrazného kulturního i politického vzestupu, ač to v dané chvíli považoval za nedostačující.⁴¹ Závažným problémem však byl souběh dvou národních hnutí – českého a německého. Obě etnika se po několik staletí stýkala a prolínala a postupně vše směřovalo ke konfliktům, které vyvrcholily ve dvacátém století.

⁴¹ Nepochybně významným kulturním výdobytkem českého úsilí se stalo rozdělení pražské univerzity na českou a německou v roce 1882, založení prvního českého vědeckého časopisu Athenaeum v roce 1883, zrovnoprávnění českého jazyka s německým v tzv. vnějším úřadování v roce 1880, změna volebního řádu do obchodních komor 1884 aj.

2 POČÁTKY MASARYKOVY NÁRODNOSTNÍ POLITIKY

Konec devatenáctého století se nesl ve znamení přechodu z jedné vývojové etapy společnosti do druhé. Spor starého s novým, odcházejícího s nastupujícím, provází lidstvo celá dlouhá staletí a není tak ničím neobvyklým. Přesto době moderny, zasahující a měnící všechny sféry života, patří zvláštní místo. Modernizace dříve probíhala relativně plynule a nenásilně, pokrok byl pozvolný. Nová doba však byla specifická rychlými a radikálními změnami, zajímala ji budoucnost, která ale neměla pevné obrysy. To, co bylo dnes nové, patřilo již vlastně minulosti a tím pádem bylo zastaralé. Otto Urban modernu charakterizuje jako „*nejen únik před minulostí, nýbrž také únik před současností*“.⁴²

Díky novým vědeckým objevům a postupům se čas „zrychlil“. Obraz známého a zažitého světa, který měl svůj pevný řád, se změnil. Lidé v minulosti získávali nové poznatky především na základě vlastní konkrétní zkušenosti, přímo a postupně. Díky novým komunikačním možnostem přibývalo vjemů a informací přímých, ale i zprostředkovaných. Nové podněty však nestačily být vstřebány, a již přicházely další. Společnost je nestačila zažít a ztotožnit se s nimi tak, jak tomu bylo u předchozích generací. Tyto překotné proměny, způsobující ve společnosti disharmonii, byly často zdrojem skepse a kritiky a návratem ke kritizovanému konzervatismu.⁴³

Modernizace byla nejen procesem technických a technologických změn, ale také bojem politickým a duchovním. Byla přechodným obdobím, kdy se staré prolíná s novým, ale staré svůj vliv ještě neztratilo.⁴⁴ Výstižná jsou v této souvislosti známá slova Františka Xavera Šaldy: „*Byla to podivná doba, ten konec let osmdesátých, ten začátek let devadesátých. Soumračná, vyprahlá, zoufalá, blízká sebevraždě doslova a do písmene. Staré bylo dávno dožito, odumíralo, ano odumřelo již, ale neodpadlo z větve života, a bránilo tak rozpuku nového, které se nemohlo narodit.*“⁴⁵ Vznikla asymetrie mezi technickým pokrokem a vývojem politickým, protože moderní společnost zůstala stále zakotvena ve „staré“ monarchistické feudální struktuře, a to v podstatě až do první světové války: „*Moderní občanská společnost tak byla vtěsnávána do modifikovaných ‚starých struktur‘ politického a právního systému staré společnosti...*“⁴⁶ Částečně přežívající feudální výsady neumožňovaly vytvořit zcela

⁴² URBAN, O. Modernizace a moderna na konci století. In: MERHAUT, L. ed. a URBAN, O. ed. *Moderní revue 1894-1925*, s. 25.

⁴³ Tamtéž, s. 25-30.

⁴⁴ Tamtéž, s. 31.

⁴⁵ ŠALDA, F. X. Úvodní slovo k Juvenilím. In: ŠALDA, F. X. *Dílo F. X. Šaldy, sv. I: Juvenilie, část 1*, s. 10.

⁴⁶ URBAN, O. Modernizace a moderna na konci století. In: MERHAUT, L. ed. a URBAN, O. ed. *Moderní revue 1894-1925*, s. 31.

moderní občanskou společnost na skutečném principu rovnosti tak, jak jej hlásala Velká francouzská revoluce. Navíc byl celý proces ztížen samotnými „svobodnými“ občany, v nichž byla za staletí hluboce zakořeněna mentalita poddanství, kterou nebylo možné jednoduše překonat. Pokrok zažitých návyků měnil jen pomalu. Modernizace společnosti vedla jednak k masovosti a univerzalitě, jednak k její atomizaci a individualismu.⁴⁷ Aspirací moderny byla mnohost a zároveň komplexnost, kterou Rakousko-Uhersko poskytovalo. Vzhledem ke zcela rozdílným představám a cílům jednotlivých národů se však posílením jednotlivých částí nepodařilo posílit celek, ale došlo přesně k opaku – k jeho atomizaci. Politické myšlení, vyvíjející se v kulturní a národnostní mnohosti, tuto pluralitu nevnímalo jako něco pozitivního, pokrokového, ale snažilo se ji popřít a uzavřít se vůči ní. Modernita tak byla v monarchii i zdrojem uzavřené společnosti.⁴⁸

Přehodnocování tradičních hodnot a vazeb sehrálo v procesu změny myšlení společnosti, jejího vývoje a emancipace významnou roli.⁴⁹ Šlo o to udržet krok s dobou. Co nebylo moderní, bylo nutně zastaralé a překonané, nové se stalo zárukou pokroku.⁵⁰ Moderna byla spojena s kritikou minulosti a snahou po odpoutání se od ní, byla to víra v nové možnosti. Modernisté spoléhali na nové tváře, nové impulsy a novou vůli ke spolupráci. V tomto duchu měla být vybudována i nová politika, moderní a pokroková, odlišná od předešlých koncepcí, které byly odvrhnuty jako zastaralé. Důvody těchto změn však musí být zařazeny do kontextu širšího politického i společenského vývoje ve středoevropském prostoru.⁵¹

Ve druhé polovině devatenáctého století byla česká politika v rámci monarchie určena „*povrchními nestálostmi a vnitřními konstantami*“.⁵² Nestálý byl postoj českých politiků k Vídni: pohyboval se od bojkotu parlamentu a vlády až k aktivní účasti na politickém dění. Konstantním cílem byla snaha o dosažení rovnoprávného postavení Čechů s Němci a požadavek na politickou samosprávu českých zemí,⁵³ které patřily k nejrozvinutějším částem habsburské monarchie. Byla to doba rychlého ekonomického, sociálního i kulturního rozvoje,⁵⁴ ale i politické stagnace. Češi byli svojí úrovní bezesporu součástí kulturního společenství Evropy, politicky samostatní však nebyli ani v rámci státu, do něhož patřili, a politické zájmy, které se jim bezpochyby

⁴⁷ URBAN, O. Modernizace a moderna na konci století. In: MERHAUT, L. ed. a URBAN, O. ed. *Moderní revue 1894-1925*, s. 31.

⁴⁸ DOUBEK, V. *Moderna, realisté a Die Zeit*, s. 76.

⁴⁹ Tamtéž, s. 5.

⁵⁰ KOHÁK, E. *Domov a dálava*, s. 111.

⁵¹ DOUBEK, V. *Moderna, realisté a Die Zeit*, s. 16, 60.

⁵² KOVTUN, J. *Slovo má poslanec Masaryk*, s. 11.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ OPAT, J. *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka*, s. 39.

prosadit podařilo, považovali v dané chvíli za nedostačující.⁵⁵ Přesto lze, s odstupem času, toto období rozvoje českého národa hodnotit pozitivně. Úsilí o dosažení rovnoprávného postavení v mnohonárodní monarchii a její přetvoření ve federativní útvar, které probíhalo od roku 1848, nikdy nebylo úspěšné. Frustrace z nesplněného očekávání zesílila po roce 1867, kdy došlo k rakousko-uherskému vyrovnání. Češi se považovali za oporu monarchie, přesto nebyly jejich národně politické požadavky vyslyšeny. Nadřazenost části rakouských Němců vyvolávala protiněmecké nálady a nespokojenost. To mělo zároveň negativní dopad na část české inteligence, která rezignovala. Atmosféra beznaděje „živila ustrašenost a plodila ducha lokajství“.⁵⁶ Česká politická reprezentace na jedné straně oprávněně poukazovala na pozitivní rozvoj českých zemí, s čímž byl spojen nárok na jejich odpovídající politické postavení, ale na straně druhé měla někdy sama nereálné představy o vlastním významu pro monarchii. Z toho plynula určitá schizofrenie české společnosti: byla hrdá na svůj vzestup, ale také frustrovaná z nedocení vlastní důležitosti.⁵⁷

Za své vzala také romantizující představa o jednotném českém národě přetrvávající z doby národního obrození, ač byla politickou reprezentací a intelektuály stále proklamována.⁵⁸ Společnost se již zcela přirozeně vnitřně diferencovala, v jednotlivých vrstvách hrály roli jejich specifické zájmy a potřeby. Přinášely do české společnosti kladné, ale i negativní napětí, které mnohdy vzbuzovalo pocity úpadku, rozvratu a pochybností o smyslu národní aktivity vůbec. To bylo příčinou hledání nové identity národa.⁵⁹ Český národ chtěl získat vlastní nezávislou totožnost, politickou samostatnost, chtěl se vymezit vůči centru, jímž byla Vídeň, ovlivňující jeho život po všech stránkách.⁶⁰

V osmdesátých letech se česká politická scéna proměňuje: k Národní straně – staročechům a Národní straně svobodomyslné – mladočechům, přibývají přehlížení socialisté, zaštiťující nižší sociální skupiny společnosti, které doposud neměly možnost politiku výrazně ovlivňovat. Po počátečních neshodách se právě socialisté dokázali sjednotit na reformním postupu a stali se silou, se kterou bylo nutno do budoucna počítat.⁶¹

⁵⁵ URBAN, O. Modernizace a moderna na konci století. In: MERHAUT, L. ed. a URBAN, O. ed. *Moderní revue 1894-1925*, s. 33.

⁵⁶ OPAT, J. *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka*, s. 39-40.

⁵⁷ DOUBEK, V. *Moderna, realisté a Die Zeit*, s. 16-18.

⁵⁸ URBAN, O. Modernizace a moderna na konci století. In: MERHAUT, L. ed. a URBAN, O. ed. *Moderní revue 1894-1925*, s. 34.

⁵⁹ ZOUHAR, Jan. *Minulý konec století*, s. 11-12.

⁶⁰ KOHÁK, E. *Domov a dálava*, s. 110.

⁶¹ DOUBEK, V. *Moderna, realisté a Die Zeit*, s. 28.

V této době nastupuje nová generace, jejíž snahou je komplexní přeměna české politiky. Co vlastně představoval tolik proklamovaný realismus?⁶² V roce 1886 začal vycházet čtrnáctideník „*Čas*“ spojený s expanzí literárního realismu do politiky. List věnující se především veřejným záležitostem se snažil do politické oblasti vnést totéž, co bylo doposud aplikováno v oblasti kulturní: otevřenou kritiku všech nedostatků veřejného národního života a „*hledání pravdy*“.⁶³ Z kritického směru, podníceného především mladými intelektuály, vzniklo realistické hnutí, které se profilovalo stále více politicky. Realisté vycházeli z předpokladu, že se česká politika ocitla v krizi, jejíž příčinou byla obě stávající hlavní politická uskupení, která nebyla schopna dát národu v měnících se podmínkách jednotící reálný pozitivní program. Okázale proklamovaná abstraktní hesla a nereálné vize nic neřešily, jen jitřily nespokojenost a podněcovaly radikální nálady. Cílem realistů byl program, který by byl schopen své teze naplnit, tedy program racionální, konkrétní a důsledný.⁶⁴ Tyto ambice se svým aktivním zapojením do politiky snažili naplnit především Tomáš Garrigue Masaryk, Josef Kaizl a Karel Kramář, kteří společně usilovali o vstup do jednoho ze dvou hlavních politických uskupení.⁶⁵ Svému programu dodávali vážnosti a oprávněnosti poukazem na jeho „světovost“: „*Celý svět je nyní kritický, realistický, nežádejte tedy od nové generace, aby byla – romantickou [...] Duch času nedá se násilně zadržeti na českých hranicích!*“⁶⁶

Realistům nešlo o pouhé zařazení se do některé ze stran, ale o její ovládnutí a prosazení vlastního programu, založeného nejprve na vizi jednotného postupu v jejich řadách. Konečným cílem byla jednota celé společnosti, k čemuž měl dopomoci důsledně uplatňovaný realistický program. K prezentaci svých názorů realisté využili právě „*Času*“, jehož vedení zcela převzali v roce 1899. Po složitých jednáních s oběma stranami nakonec vstoupili do strany mladočeské.⁶⁷

Jaroslav Opat však upozorňuje na fakt, že realisté měli v mnoha věcech bezesporu pravdu, ale je nutné také přiznat, že mnohdy až příliš a neoprávněně propadali vlastnímu sebevědomí. Doba skutečně vyžadovala přehodnocení směru, jímž se měla společnost dále ubírat, vyžadovala překonání obrozeneckého romantismu. Realisté ale sami byli často „*zajatci romantismu vlastního, možno říci realistického*“.⁶⁸ Hledání jednotného politického programu v pluralitní společnosti již bylo nereálné.⁶⁹

⁶² DOUBEK, V. *Moderna, realisté a Die Zeit*, s. 39.

⁶³ SKILLING, H. S. T. G. *Masaryk: proti proudu 1882-1914*, s. 67.

⁶⁴ OPAT, J. *Filosof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, s. 226-227.

⁶⁵ DOUBEK, V. *Moderna, realisté a Die Zeit*, s. 40.

⁶⁶ KRAMÁŘ, K. Naše politické strany III. *Čas*. 30. 3. 1889, roč. III, č. 14, s. 230.

⁶⁷ DOUBEK, V. *Moderna, realisté a Die Zeit*, s. 40-41.

⁶⁸ OPAT, J. *Filosof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, s. 257.

⁶⁹ DOUBEK, V. *Moderna, realisté a Die Zeit*, s. 42.

Některé své vize až naivně přeceňovali a představovali si jednoduché vyřešení složitých problémů, neboť jim chyběla tvrdá praktická zkušenost politiky ve Vídni z předchozích desetiletí. Některé své možné příznivce také spíše odrazovali svým častým poučováním a neústupností.⁷⁰

2.1 Masarykovo myšlení

Masaryk byl sice oficiálně profesorem filosofie, četné pokusy o zařazení jeho filosofie k určitému směru jsou však značně diferencované, ba přímo protichůdné, a tím neúspěšné: je považován za pozitivistu, iracionalistu, platonika, eklektika či předchůdce existencialismu. Jan Patočka uvádí, že Masaryk „*nezavedl do filosofie jedinou novou spekulativní myšlenku. Neexistuje něco takového jako Masarykova filosofie ve smyslu idejí, které filosof přinese do světa jako nové principy, nové myšlenky*“.⁷¹ Přesto jej má za skutečného myslitele, který znepokojuje.⁷² Do tohoto kontextu zapadá upřesnění Jana Zouhara, že u Masaryka jsou to jeho otázky, které „*jsou často důležitější než soubor odpovědí*“.⁷³ Masaryk nám své myšlení nepodává přímo, ale prezentuje je přes myšlenky někoho jiného, zpravidla na pozadí kritiky daného problému, ale často dříve, než jej stihne vyložit; je zneklidňující, nadhodí téma, myšlenku, a nechá člověka, aby rozhodl sám o svém jednání.⁷⁴ Masarykova filosofie, tážající se po smyslu lidského života, se prolíná „*s otázkou po smyslu dějin, politiky a společenského soužití lidí*“.⁷⁵

Sám Masaryk rozhodně neviděl smysl filosofie pouze v teoretické činnosti, ale především v řešení praktických otázek týkajících se běžného života, chápal ji jako návod pro život, v němž člověk rozvíjí své schopnosti, poznává a aktivně jedná. V tomto ohledu se přibližuje pragmatismu: „*Konkrétism [...] uznává nejen rozum, nýbrž i smysly, i city a vůli, [...] drže se zkušenosti odmítá teorie neempirické, protiempirické, nadempirické. [...] Konkrétism nestaví proti sobě smysly a rozum, nestaví proti sobě rozum a ostatní duševní činnosti, přijímá člověka v jeho celosti; [...]* Pro vědecký výklad má konkrétism hlavní pravidlo: *postihovat věci a vykládat je z nich samých; [...] ale nevidím plnost duchovního života a snažení jenom v rozumu, vidím*

⁷⁰ OPAT, J. *Filosof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, s. 257.

⁷¹ PATOČKA, J. Česká filosofie v meziválečném období. In: PATOČKA, J. *Češi II*, s. 353.

⁷² Tamtéž.

⁷³ ZOUHAR, J. Masarykova filosofie a současnost. In: ŠMAJS, J. ed. *Bratislavské přednášky představuje Katedra filosofie FF MU Brno*, s. 37.

⁷⁴ PATOČKA, J. Vzpomínka a zamyšlení o Rádlovi a Masarykovi. In: PATOČKA, J. *Češi II*, s. 325-326.

⁷⁵ ZOUHAR, J. Masarykova filosofie a současnost. In: ŠMAJS, J. ed. *Bratislavské přednášky představuje Katedra filosofie FF MU Brno*, s. 41.

ji také v citu a vůli. Běží o to, harmonizovat celý a plný duchovní život člověka – i národa.“⁷⁶ Na otázku, jak jde jeho zájem o fakta dohromady s platonismem, odpovídá: „...docela dobře. Já chci znát fakta, ale chci také vidět, jaký mají smysl, k čemu ukazují. A tím už jsme v metafyzice.“⁷⁷ Masarykova filosofie je ovlivněna pozitivismem, kde zdrojem jistoty jsou empirická fakta. V souladu s ním klade důraz na harmonii vědy s praktickou činností, s uplatněním vědeckých poznatků v životě jedince i celé společnosti. Vyzdvihuje roli rozumu jako důležitého činitele na cestě k poznání, ale zároveň varuje před jeho jednostranností. Jen rozum samotný není schopen pochopit člověka v jeho plnosti, citové projevy jsou nedílnou složkou společenského života: „...v životě cit stanoví účely a rozum jim hledá prostředky.“⁷⁸

Neodmyslitelnou složkou Masarykovy filosofie je učení o humanismu jako principu, který určuje život jedince i celé společnosti. Proces rozvoje lidskosti, humanity, je spojen s uplatněním víry v životě společnosti a s vírou v pokrok. Podle Erazima Koháka chápe Masaryk pokrok především jako „aristotelské pojetí růstu všeho živoucího od zárodku k vyspělosti“.⁷⁹ Od toho se odvíjí jeho pojetí smyslu života člověka v rámci společnosti, kde měřítkem hodnoty je dosažení plné vyspělosti lidství, u Masaryka spojené s plným svobodným a uvědomělým využitím lidského potenciálu. Člověk je svobodným, pokud se stává nezávislým a odpovědným za svá rozhodnutí a své činy. Tím naplňuje své poslání, svoji humanitu. Humanitní ideál chápe Masaryk jako „život ke svobodě a odpovědnosti“.⁸⁰ Do tohoto procesu vzestupu humanity zapojil Masaryk český národ, jehož úkolem je v co největší míře přispívat k jejímu rozvoji jak v rovině teoretické, tak i v rovině praktické.

2.2 Metodologická východiska Masarykova realismu

Pro pochopení Masarykova způsobu myšlení a argumentace je nezbytné seznámit se podrobněji s jeho filosofickým dílem „Základové konkrétné logiky“ z roku 1885. Otázky moderního člověka a společnosti shledával jako stále naléhavější a složitější, jejich obsažení v plné šíři již bylo nemožné. Právě proto hledal cestu k systematizaci nových poznatků jednotlivých vědních oborů a tím k jejich celkovému zpřehlednění. Masarykovou snahou bylo vytvoření správné analytické metody, která byla předpokladem objektivního poznání. Bez ní nebylo možno pochopit vývoj a další

⁷⁶ ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*, s. 187-189.

⁷⁷ Tamtéž, s. 43.

⁷⁸ MASARYK, T. G. *Základové konkrétné logiky*, s. 133.

⁷⁹ KOHÁK, E. *Domov a dálava*, s. 144.

⁸⁰ Tamtéž.

směřování lidstva. Zde se projevil jeden ze základních rysů Masarykova myšlení, který je ostatně patrný z celé jeho činnosti, jeho „*programovost a návodnost*“.⁸¹ Svůj postoj Masaryk formuloval na základě kritického rozboru myšlenek Augusta Comta vymezením sociologie, již definuje jako „*vědu přesnou a úplnou*“.⁸² Je pro něj vědou, jež má potenciál co nejvíce ozřejmit konkrétní i teoretické znalosti o společnosti.

Vlastním předmětem sociologie je lidská společnost, u níž zkoumá její organizaci, podmínky existence, ale také vývoj, společenský pohyb, historii. Dělí ji na abstraktní, konkrétní a praktickou, vymezuje jejich vzájemný vztah. Masaryk po vzoru Comtovy terminologie rozlišuje sociální statiku a dynamiku. Sociální statice Masaryk přisuzuje rozhodující význam, ačkoliv vzhledem k neustálému vývoji a pohybu společnosti může být jen disciplínou abstraktní. Jejím úkolem je odvodit a rozpoznat obecné zákony společenských jevů, tedy to, co přes neustálý společenský pohyb přetrvává a je věčné, na rozdíl od historie,⁸³ jež je pro něj sociologií konkrétní. Sociální dynamika sleduje naopak vývoj společnosti a snaží se mu porozumět, z faktů minulých a přítomných se snaží předvídat budoucnost:⁸⁴ „...ze přítomnosti sociolog vniká v minulost a v budoucnost. Kdo nerozumí společenskému životu nynějšímu, nerozumí společností starším a starým...“⁸⁵ Historie, aby mohla být považována za skutečnou vědu, musí k nekonečnému množství společenských jevů a faktů přistupovat na základě určitého filosofického názoru a zkoumat je jak konkrétně, tedy popisovat skutečné útvary, jimiž jsou národy, církve, státy aj., tak na základě abstraktní dynamiky, již Masaryk ztotožňuje s filosofií dějin: „*dynamika abstraktná ptá se však, zdali vývoj ducha lidského řídí se dle nějakých pravidel a dle jakých*.“⁸⁶ Jinak řečeno: historie není jen strohý popis daných faktů, ale též výklad jejich smyslu. Minulé bez přítomného a obojí bez filosofického podkladu ztrácí smysl: „*Filozofie jest vedle věd speciálních vědou všeobecnou, jest jednotným názorem o světě vědeckým, teoretickým a praktickým*

⁸¹ DOUBEK, V. T. G. *Masaryk a česká a slovenská politika 1882-1910*, s. 28.

⁸² MASARYK, T. G. *Základové konkrétné logiky*, s. 107.

⁸³ Masaryk své požadavky kladené na historickou vědu představil již v roce 1884 ve spise „*Teorie dějin dle zásad T. H. Bucklea*“. Jednalo se o kritický rozbor části Buckleova spisu, který se věnoval dějinám vzdělanosti v Anglii: „*Vědění [...] musí sestaveno býti, jak pravíme, methodicky. To platí o všech vědách, tedy i o historii, má-li býti vědou.*“ Nejprve je nutno stanovit předmět historie: „*Jest to postup a vývoj člověčenstva celého nebo některých jeho částí a řád sociální v každé době. [...] Historie konkrétná je přírodopis lidské společnosti [...] Historie vědecká musí budována býti na sociologii, tou pak na psychologii [...] Vědecká historie je konkrétná sociologie, tj. věda, která nám poskytuje zákony skutečného vývoje společenského, lidského.*“ Masaryk kladl také důraz na psychologii, na nutnost porozumění individuu, protože jsou to právě psychické jevy, které jsou nám při zkoumání sociálních a historických jevů přístupné. Zapotřebí je též, aby historik byl vzdělán i filosoficky. (MASARYK, T. G. *Teorie dějin dle zásad T. H. Bucklea*, s. 2, 5-6, 28.)

⁸⁴ MASARYK, T. G. *Základové konkrétné logiky*, s. 91-93.

⁸⁵ Tamtéž, s. 94.

⁸⁶ Tamtéž, s. 97.

[...] filozofie je ve vědách všech, všechny vědy jsou filozofickými.⁸⁷ Masaryk dále požaduje znalost historie v daleko širším smyslu, než bylo obvyklé; nezbytná byla znalost historie každého oboru, protože se měla stát vodítkem pro jejich předpokládaný vývoj v budoucnosti.

Nedílnou součástí sociologie je též psychologie a to proto, že jsou to jednotlivci, kteří tvoří společnost, jež je komplexně zkoumána.⁸⁸ Psychologické jevy považoval Masaryk při výkladu sociálních a historických jevů za jediné nám přímo přístupné.⁸⁹ V tomto ohledu Comta za přehlížení psychologie kritizoval: „*A tedy třeba pozorovat, co se děje v člověku, ve společnosti, a podle toho jako technik si zařídit své jednání ...*“⁹⁰ Kritizoval pozitivismus, že pro přílišnou zahleděnost na historii a fakta zapomíná na člověka a jeho vůli a svědomí, které jsou podle Masaryka faktem také.⁹¹

Praktickou sociologií mu je politika, s níž spojuje etiku. Politiku chápe jako vědecké vypracování a následné uplatňování norem, které jsou nutné k řízení společnosti, k čemuž je nezbytně nutné adekvátní a kvalitní vzdělání.⁹² Do sociologie Masaryk vůbec vkládá velké naděje: „*Filosofická hodnota sociologie je veliká. Ze stanoviska teoretického, poučujíc nás o přirozenosti lidské společnosti, i podmínky naší individuální existence nám vykládá. Odhalujíc nám minulost, cestu v budoucnost nám ukazuje; neboť budoucnost má pro nás hlavní interes: co bylo, to nás poučuje a snad i těší, ale naděje nás udržuje. Proto přirozeným způsobem moderná historie vždy víc a více stává se vědou budoucnosti.*“⁹³

2.3 Masarykův realismus

Přímo se Masaryk s českým prostředím seznamuje v roce 1882, kdy nastupuje jako profesor filozofie na Karlo-Ferdinandově univerzitě a uvádí se přednáškami o Humovi a Pascalovi. Přichází do prostředí, které je mu neznámé, nezatížen vztahy a známostmi. „*Čech-Slovák, ale také Rakušan, který získal střední a vysokoškolské vzdělání na školách německých.*“⁹⁴ K atmosféře, která zde panovala, Masaryk uvádí, že našel „*dost malé poměry: žádná kritika, žádná výměna názorů*“.⁹⁵ Zcela v duchu jeho

⁸⁷ MASARYK, T. G. *Základové konkrétné logiky*, s. 161.

⁸⁸ Tamtéž, s. 98-99.

⁸⁹ MASARYK, T. G. *Teorie dějin dle zásad T. H. Bucklea*, s. 28.

⁹⁰ MASARYK, T. G. *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice*, s. 50.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² MASARYK, T. G. *Základové konkrétné logiky*, s. 96.

⁹³ Tamtéž, s. 108.

⁹⁴ OPAT, J. *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka*, s. 39.

⁹⁵ ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*, s. 82.

životního postoje bylo, rok po příchodu do Prahy, iniciování a vedení redakce časopisu Athenaeum⁹⁶ a další osvětové aktivity. Hlavním cílem byla snaha informovat čtenáře o vědecké činnosti zahraniční i české, tím je seznámit s původními hodnotnými vědeckými pracemi a vědu tak popularizovat. Důvodem se stala potřeba povzbudit veřejnost k dalšímu vzdělávání, myšlení, kritické reflexi, byla to snaha oživit český duchovní život.⁹⁷

Významný vliv na Masarykovo další směřování, jež ho zavedlo z původně vědecké a osvětové činnosti do aktivní politiky, měla na přelomu let 1885-1886 „*staronová aféra, názorově rozděľující českou společnost do nesmiřitelných táborů*“.⁹⁸ Týkala se sporu o pravost literárních památek, které byly známé jako Rukopis královédvorský a zelenohorský. Tyto texty v době, kdy byly „objeveny“,⁹⁹ měly dokázat starobylost české kulturní i politické tradice, a sloužily k posílení českého uvědomění v procesu národního obrození.¹⁰⁰

Nutno předeslat, že Masaryk nebyl iniciátorem tohoto sporu. Sám uvádí, že se do něj dostal téměř náhodou.¹⁰¹ Na počátku byla žádost jazykovědce Jana Gebauera Masarykovi, zda by na stránkách Athenaea nezveřejnil jeho rozbor „Rukopisů“, v němž dokazoval, že se jedná o padělky. Masaryk jeho žádosti vyhověl a příspěvek zveřejnil. Věděl, že Gebauer je skutečným znalcem celého problému a navíc ani on v jejich pravost nevěřil. V Athenaeu otiskl dopis, v němž kritiku „Rukopisů“ podpořil. Obhájcí falz rozpoutali skutečně nevybíravou kampaň, ale Masaryk nikdy ze své pozice neustoupil, i když mu to přineslo velké osobní a profesní problémy včetně toho, že celá aféra nejspíše odsunula jeho jmenování řádným profesorem o celých jedenáct let a ohrožovala jeho pozici na univerzitě.¹⁰²

Důvodem Masarykovy neústupnosti byl především mravní význam a dopad celé události. Rezolutně odmítal budovat samostatnost a hrdost národa na lži, opírat ji o vymyšlenou minulost.¹⁰³ Podle Václava Černého neexistuje výraznější demonstrace

⁹⁶ OPAT, J. *Filosof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, s. 109-110.

⁹⁷ Masarykovi se tímto počinem podařilo opět vyvolat velmi rozporuplné reakce a rozruch. Blíže k této problematice viz: OPAT, J. *Filosof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, s. 109-128.

⁹⁸ DOUBEK, V. T. G. *Masaryk a česká a slovanská politika 1882-1910*, s. 30.

⁹⁹ V letech 1818-1819 a opět v letech 1827-1828 bylo Václavem Hankou oznámeno, že našel jednak sám, jednak se svými přáteli na různých místech údajně staré české středověké památky. „*Byly jimi: Píseň vyšehradská, Rukopis královédvorský, Rukopis zelenohorský, Milostná píseň krále Václava [...]* Dnes je již mnohostranně a spolehlivě prokázáno, že ve všech uvedených případech šlo o padělky.“ Svoji pochybnost o jejich pravosti vyslovil již Josef Dobrovský v roce 1818 a další kritikové se objevovali i později. Byli ale obránci Rukopisů obvykle poměrně nevybíravě napadáni jako nepřátelé českého národa. (OPAT, J. *Filosof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, s. 136-138.)

¹⁰⁰ DOUBEK, V. T. G. *Masaryk a česká a slovanská politika 1882-1910*, s. 30.

¹⁰¹ ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*, s. 85.

¹⁰² OPAT, J. *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka*, s. 42-46.

¹⁰³ ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*, s. 83.

Masarykovy mravní podstaty, než byl právě tento spor a později hilsneriáda. Jeho vědecký příspěvek zde byl zcela marginální. Masarykův význam byl v tom, že boj organizoval, podnítil a neustoupil.¹⁰⁴ Na tomto konfliktu lze identifikovat srážku starého s novým, stále se v dějinách opakující. Mladá nastupující generace razantně, je možno říci až bezohledně, boří zažitě mýty a usiluje o svobodu prezentace nových vědeckých poznatků bez obav z možné perzekuce. Díky novým prostředkům komunikace se do dané problematiky zapojují i ty vrstvy společnosti, které by v minulosti zůstaly stranou dění, což celou situaci radikalizuje. Daný konflikt tak již nezůstává v rovině vědecké, ale je též zpolitizován a k politickému boji využit.

Masaryk od počátku svého působení jednoznačně kladl důraz na potřebu vzdělanosti, důsledného systematického a důkladného poznání všech aspektů života společnosti, na spojení teorie s praxí, na vědeckou metodu, která pro něj nebyla samoučelem, ale nástrojem pro aktivní lidskou činnost, pro jednání: „*Přesné, vědecké myšlení a poznání cest, po nichž by se mělo ubírat, to byl stěžejní filosofický problém, který Masaryka silně zaměstnával.*“¹⁰⁵ V centru jeho zájmu pak stojí konkrétní jednatel, ne abstraktní společnost: „*...ten neb onen, docela určitý člověk jedná neb trpí, nikoliv však abstraktum společnost.*“¹⁰⁶

Masaryk byl přesvědčen, že správnou metodou, správným přístupem lze dosáhnout pozitivního rozvoje a pokroku jak jednotlivců, tak celé společnosti, protože současný stav neodpovídá jejich skutečným možnostem. Realismus vznikal nejen jako kritická reakce na zaostávající vědecké přístupy v intelektuální i politické oblasti, ale i jako metoda, která se snaží ukázat cesty, jak dosáhnout potřebných společenských změn obecně: „*Realismus není a nechce být stranou, pouze stranou, je směrem a metodou.*“¹⁰⁷ Tento postup byl zároveň spjat s přijetím mravních principů, především pak principu rovnosti lidí a spravedlnosti celou společností, protože řešení sociálních problémů nejnižších vrstev společnosti Masaryk považoval za stěžejní úkol, na jehož řešení závisela celková úroveň národa. K tomu bylo potřeba zpřístupnit nejnovější vědecké poznatky celé společnosti, aby se mohla vzdělávat. Znalosti o světě, v němž lidé žijí, jsou předpokladem pro přijetí odpovědnosti za sebe i za druhé. Masarykův kritický přístup k realitě také znamenal nežít z mýtů a iluzí, nebýt zahleděný jen do českého prostředí, ale naopak z cizích vlivů promyšleně, ne eklekticky, přejímat to, co je pro český národ přínosné.¹⁰⁸ Proti všem zmíněným požadavkům poukazoval na realitu diletantismu a s ním spojenou nesnášenlivost a nenávisť pramenící

¹⁰⁴ ČERNÝ, V. Dvě studie masarykovské. In: ČERNÝ, V. *Tvorba a osobnost I*, s. 492.

¹⁰⁵ OPAT, J. *Filosof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, s. 56.

¹⁰⁶ MASARYK, T. G. *Zákony osvěty a budoucnost Slovanstva*. In: MASARYK, T. G. *Juvenilie*, s. 71.

¹⁰⁷ MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 116.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 116-120.

z nedostatečných teoretických znalostí. Jde o to, že jakákoliv neznalost udržuje člověka v zajetí předsudků, je zdrojem strachu z nepoznaného. Komplexní poznání založené na důkladné teorii je základním předpokladem porozumění, předpokladem k vybudování spravedlivé, rovnoprávné, dobře fungující a rozvíjející se společnosti v praxi.

V politické oblasti situuje Masaryk realismus mezi konzervatismus, který podle něj nekriticky lpí na minulosti a odmítá reflektovat přítomnost, a radikalismus, jenž naopak na minulost nedbá a účelově si upravuje přítomnost. Masaryk vycházel z předpokladu, že se společnost udržuje určitým pevným řádem, proto je její součástí konzervatismus udržující stabilitu, ale i tento řád se musí přizpůsobovat novým a měnícím se potřebám a požadavkům, aby byla společnost skutečně funkční. Masaryk se obě složky – statickou i dynamickou – snažil uvést do souladu, protože viděl, že jedna zaostává za druhou, a tím je porušena harmonie, společenský i politický život se rozvíjí nerovnoměrně, jedno se opoždí za druhým. Divergence plyne z toho, že nebyly včas zachyceny společenské změny plynoucí z modernizace společnosti.¹⁰⁹ Mezi oběma extrémami – konzervativním a radikálním – je místo právě pro realismus, který je podle něj jakousi syntézou obojího, postupuje metodicky, komplexně a plynule, minulosti se nevzdává, ale podřizuje jí především poznávání přítomnosti s výhledem do budoucnosti.¹¹⁰ Šlo o střízlivé, věcné a kritické poznání, dobrání se podstaty problémů a stanovení takového postupu, který povede k pokroku bez radikalismu a negativismu.

*„Realismus má čelit historismu, historismu upřílišenému. Věci, ne historie, věci, ne vývoj, je heslo realismu.“*¹¹¹ Především v rukopisném boji Masaryk poznal, jak zničující může být dějinné vědomí, které je lživé. Nejhorším zážitkem však pro něj bylo poznání, že přes všechny důkazy na něm přesto lidé dokázali tolik lpět, dokázali za každou cenu ochotně žít ve lži, a to jen z důvodu falešně vypěstované hrdosti nad tím,¹¹² *„že jsme měli právě ty Rukopisy v době, kdy sousedé Němci požívali žaludy.“*¹¹³ Masarykovi nešlo o to, co znají lidé z dějin, jaká „mrtvá“ fakta si pamatují, ale šlo mu o jejich „živou“ intenci, aktivitu, angažovanost, která má smysl pro dnešního člověka.¹¹⁴ Za klam a vliv historismu považoval také běžně uznávaný názor, že naše dějiny nejsou ničím jiným než neustálým bojem proti Němcům a proti vládě, což odmítal jako

¹⁰⁹ MASARYK, T. G. Aforismy o politických stranách. *Čas.* 2. 3. 1889, roč. III, č. 10, s. 159.

¹¹⁰ MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 118.

¹¹¹ Tamtéž, s. 116.

¹¹² MACHOVEC, M. *Tomáš G. Masaryk*, s. 102-105.

¹¹³ MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 116.

¹¹⁴ MACHOVEC, M. *Tomáš G. Masaryk*, s. 110-111.

„*osudný klam*“.¹¹⁵ Právě v tomto ohledu kritizoval Palackého filosofii dějin a jeho tezi o ustavičném stýkání a potýkání se slovanství s němečtím; myšleno především ve smyslu duchovním:¹¹⁶ „...*české dějiny zakládají se vůbec hlavně na sporu s Němečtem, čili na pojmání a zamítání způsobů a řádů německých od Čechů.*“¹¹⁷ Masaryk naopak věřil v možnost uspokojivého vyrovnání Čechů s Němci, bez něhož nebyl trvalý národnostní smír možný. Požadoval politiku „*absolutně aktivní a pozitivní: troufejme si konečně sami být většími – nejsme tak malí jak naši vlastenečtí fňukalové nám, a tedy jiným, namlouvají*“.¹¹⁸ Masarykova politika měla být „*plným využitím reálných možností*“¹¹⁹ českého národa. Ačkoliv nebylo možné ovlivnit rozhodování na úrovni státu, bylo možno rozvíjet a budovat národ drobnou a usilovnou prací v kultuře, vzdělávání, ve společenském životě vůbec. I to bylo podle něj politikou, i když v jiném slova smyslu – tzv. „*nepolitickou politikou*“.¹²⁰ Odmítal pasivní chování, které ve svém důsledku považoval za přitakání vládě.

Aby mohly být změněny poměry celé společnosti, bylo nejprve nutno změnit myšlení jednotlivců. Masarykův realistický program v sobě zahrnul komplexní pojetí modernizace společnosti, kde každá část má své místo v celku a jen jejich dokonalá souhra může vést k celkové harmonii. Realismus je takto komplexním programem sociální, kulturní a politické emancipace českého národa, je snahou sjednotit jej a dodat mu sebevědomí k tomu, aby se vlastní aktivitou s odvoláním na „*novost*“ a „*světovost*“ dokázal vymanit z provinciální omezenosti vůči centru, jímž byla Vídeň, tak aby již nemohl být přehlížen.

2.3.1 Počátky Masarykovy politické praxe

V roce 1890 vstoupil Masaryk v řadách mladočeské strany do aktivní politiky a po volbách v roce 1891 se stal poslancem v říšské radě, o něco později i v zemském sněmu. Poprvé se mohl pokusit prosadit své teoretické úvahy v praxi. Do vzdání se poslaneckých mandátů na podzim roku 1893 pronesl řadu projevů, v nichž se zabýval reformami školství a vzdělávacího systému, vyjadřoval se k otázkám sociálního a politického vývoje, k českému státnímu právu, k zahraniční politice. Do svých analýz a požadavků zahrnul samozřejmě „*českou otázku*“, to vše plně

¹¹⁵ MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 119.

¹¹⁶ PATOČKA, J. *Filosofie českých dějin*. In: PATOČKA, J. *Češi I*, s. 197.

¹¹⁷ PALACKÝ, F. *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě, díl I*, s. 19.

¹¹⁸ MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 119.

¹¹⁹ KOHÁK, E. *Domov a dálava*, s. 162.

¹²⁰ Tamtéž.

v souladu s programem realistů,¹²¹ jejichž východiskem byl „*Havlíčkův demokratismus a Palackého státní právo*“.¹²² Tyto principy však bylo nutno přizpůsobit současným podmínkám a snažím tak, aby byly v souladu s novými poměry, neboť situace národů v Rakousko-Uhersku byla již podstatně jiná než za časů Palackého.¹²³ Starší česká politika byla oddělena od společnosti, kterou reprezentovala, nová se snažila zaujmout a zapojit všechny vrstvy obyvatelstva, a výsledkem měla být jednota politiky a lidu. Pozornost se také obrací k Moravě a Slezsku, jejichž zájmy byly od šedesátých let při pokusech o vyrovnání ponechány stranou přesto, že jejich území je nedílnou součástí zemí Koruny české a není možno je přehlížet.¹²⁴

Masaryk nebyl zastáncem radikalismu a svůj umírněný postoj, který byl odlišný od postoje části české mladé inteligence, musel vysvětlovat svým voličům.¹²⁵ Obával se totiž, že je to právě radikalismus, který dává vládě do rukou příležitost potlačit v boji s ním i to pozitivní, co by mohlo vést ku prospěchu celé společnosti.¹²⁶ Upozorňoval na skutečnost, že mladočeská strana je jedinou, která politicky zastupuje zájmy českého národa: „*My však jsouce teď jedinou stranou, reprezentující všecek český lid v Čechách a tím po výtce i český národ celý, nemůžeme všichni počínati si tak, jak počínají si jinde*

¹²¹ Srv.: Politické programy musí být v souladu se světovým vývojem politiky i myšlení. Proto by měl být sice existující, ale již zastaralý program, který tyto změny nereflexuje, přizpůsoben dnešním potřebám: „*Podáváme návrh programu lidového. Státoprávní naše snahy uvádíme v soulad s dnešními potřebami státu, stavíce je na moderní základ. Užší demokratism rozšiřujeme na stanovisko lidové, jak odpovídá našemu sociálnímu rozvoji, a jak jediné umožňuje celistvý, organický rozvoj našeho národa. [...] Vnitřní souhlasnost celého programu, soulad všech jeho podrobností s naším stanoviskem lidovým bylo nám předním úkolem při dávném přemýšlení o kulturním a politickém programu českého lidu. Přejeme si jen, aby program tento odpovídal tužbám všech, kdož žádají, aby se český lid povznesl a zaujal v Rakousku postavení důstojné jeho historie ...*“ Ke zdárnému vývoji národa je potřeba pozvednout jeho mravní úroveň, proto je nezbytné bojovat proti sociálním neduhům. K tomu je potřeba promyšlená organizace, jež se musí stát základem politiky. Tím dojde k posílení národa. Velký důraz je v programu kladen na podporu a modernizaci vzdělávacího systému, který by měl být v souladu s aktuálními praktickými potřebami národa. Měl by dbát na komplexní a všestrannou přípravu žáků a studentů. „*Naše snahy o decentralisaci a samosprávu v přední řadě obráceny budtež ke školství.*“ V programu jde o komplexní politické, hospodářské, kulturní a sociální reformy, důraz je kladen na získání autonomie, která je zárukou svobody, vývoje a pokroku. „*Chráníti a všemožně slítili chceme svobodu slova, učení, spolčování, shromažďování a tisku.*“ Negativně je hodnocena centralizace, která se snaží o germanizaci. „*Jsmo pro plnou rovnoprávnost všech národů Rakouska v úřadech, ve škole a vůbec ve všech projevech státu. Povýšení jedné řeči za řeč státní značí nám porušení samé podstaty a idee Rakouska. Smíření se svými krajany německými upřímně si přejeme, protože jen jím zabezpečuje se zdravý hospodářský vývoj nejen našich zemí ale i říše; protože pak v rovnoprávnosti vidíme nejdůležitější společný zájem rakouský, neodporuje našemu federativnímu a státoprávnímu přesvědčení národnostní zákon pro celé Rakousko, zaručující všem národům plnou rovnoprávnost a ochraňující všechny národnostní menšiny, aby národnostní spory z celé říše byly odstraněny.*“ Hlavním cílem snažení je dosažení federativního uspořádání. (Návrh programu lidového. Čas. 1. 11. 1890, roč. IV, č. 44, s. 689-694.)

¹²² OPAT, J. *Filosof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, s. 313.

¹²³ Tamtéž.

¹²⁴ KRAMÁŘ, K. Federativné Rakousko. Čas. 1. 11. 1890, roč. IV, č. 44, s. 695, 698.

¹²⁵ K této problematice blíže např. viz: MASARYK, T. G. Radikalism a realism. Čas. 7. 1. 1893, roč. VII, č. 1, s. 2-4.

¹²⁶ NEUDORFLOVÁ, M. Přelom v Masarykově pohledu na postoje rakouských Němců k existenci Rakousko-Uherska začátkem 90. let 19. století. In: NEUDORFLOVÁ, M. ed. *Češi a Němci v pojetí a politice T. G. Masaryka*, s. 34, 40.

*radikálové. Celi národové nebývají nikdy ve svém postupování politickém radikální“.*¹²⁷ Jiný byl i jeho postoj k možnostem česko-německého vyrovnání, kde věřil v možnost dohody.

Dal také najevo svůj postoj k monarchii obecně, postoj, který ač postupně procházel proměnou, v podstatě zastával až do první světové války: „*Pánové, my přece všickni tvrdíme, že o Rakousku smýšlíme jako Palacký, t.j. že chceme Rakousko upřímně.*“¹²⁸

Podle Masarykova názoru byly český sněm a říšská rada na konci osmdesátých let nedostatečně využívány pro prezentaci a analýzu aktuálních problémů ve všech částech monarchie včetně českých zemí a také pro následnou diskuzi, jak narůstající problémy řešit. Zasazoval se o to, aby potřebná politická řešení byla založena na důkladné konkrétní znalosti kulturních, vzdělávacích, ekonomických a sociálních potřeb jednotlivých národů, které byly na různé úrovni vývoje. Rostoucí centralizace k tomu nepřispívala, neboť tyto rozdíly ignorovala, čímž docházelo ke stagnaci a zbytečnému napětí mezi národnostmi v zemi. Masaryk byl naopak přesvědčen, že k pozitivnímu rozvoji jednotlivých národů i celé monarchie by přispěla decentralizace. Věřil v možnost kompromisu mezi jejími jednotlivými články, a to z úrovně jednotlivých národů i jednotlivců. Tento proces vyžadoval nejen vzdělané politiky, ale i vzdělanou a informovanou veřejnost. Zde Masaryk viděl nezastupitelnou roli inteligence, politiků i politických stran, a sám se o to snažil v přímých kontaktech se svými voliči.¹²⁹

Masaryk doufal, že se mu podaří věcnou analýzou a argumenty, týkajícími se možnosti pozitivního rozvoje a pokroku jednotlivých národů i říše, ovlivnit většinu rakousko-německých politiků i veřejnosti. Věřil, že je získá pro demokratizační reformy včetně federalizace, nepočítal však s jejich nepochopením a odporem většiny.¹³⁰ Hlavní příčinu tohoto nepochopení spatřoval v tom, že starší generace rakouských Němců byla vychována ve víře v méněcennost slovanských národů a ve svoji nadřazenost: „*Němci v Rakousku k nám Slovanům, ať se na to díváme z jakékoliv strany, nechovají nic než předsudky, Němci nás Slovany neznají, znát nechtějí...*“¹³¹ Snažil se proto působit

¹²⁷ MASARYK, T. G. Z řeči říšského poslance T. G. Masaryka ve Strakonících. Čas. 26. 9. 1891, roč. V, č. 39, s. 622.

¹²⁸ Tamtéž, s. 623.

¹²⁹ NEUDORFLOVÁ, M. Přelom v Masarykově pohledu na postoje rakouských Němců k existenci Rakousko-Uherska začátkem 90. let 19. století. In: NEUDORFLOVÁ, M. ed. *Češi a Němci v pojetí a politice T. G. Masaryka*, s. 30-33.

¹³⁰ K tehdejší představě realistů o federativním uspořádání monarchie blíže viz: KRAMÁŘ, K. Federativné Rakousko. Čas. 1. 11. 1890, roč. IV, č. 44, s. 694-701.

¹³¹ MASARYK, T. G. Řeč o státním právu a česko-německé otázce. In: MASARYK, T. G. *Parlamentní projevy 1891-1893*, s. 238.

na jejich mladší generaci, převážně inteligenci, a to prostřednictvím článků v německém „*Die Zeit*“,¹³² kam psal o situaci a problémech českého národa.¹³³ V jeho z počátku umírněných projevech se od jara roku 1892 objevuje daleko větší „*kritika politiky vlády i kritika neobjektivních postojů německých poslanců a publicistů vůči slovanskému obyvatelstvu*“.¹³⁴

Změna jeho postoje byla patrná v projevu v zemském sněmu předneseném 7. dubna 1892, v němž se vrátil k nepodařeným punktacím, které charakterizoval tak, že Čechům dávaly sliby a Němcům skutky. Nikdy by mezi ně nemohly přinést smír, protože vytvářely podmínky k poněmčování českého obyvatelstva. Dále kritizoval tlak na silný, centralistický stát, který oslabuje individuální svobody.¹³⁵ „...*vy jste centralisty a my jsme autonomisty. [...] vám centralismus jest zároveň silou germanizující, nivelizující a unifikující, které my nikdy nemůžeme přiznat. [...] Po stránce politické chceme autonomii a samosprávu, [...] a pokud se týče našich krajanů německých, chceme úplnou rovnoprávnost. [...] Problém český, česká otázka jest však otázkou Rakouska; podaří-li se nám v Čechách zdárné rozluštění otázky české, rakouská a všechny ostatní otázky jsou tím vyřešeny.*“¹³⁶

Druhý, podobný projev přednesl 18. listopadu 1892 v říšské radě. Zahájil jej ironickým konstatováním, že ačkoliv vlastně žádá „česká otázka“ neexistuje, nehovoří se v říšské radě o ničem jiném. Poté zopakoval některé své úvahy, především kladl důraz na potřebu autonomie, která by urovnala národnostní spory a dokázala by naopak rozumným rozdělením Čechy a Němce sjednotit.¹³⁷ A dále: „...*chceme stát živoucí, postavený nikoliv na jazyku, nýbrž na právu a spravedlnosti. [...] Krátce řečeno, chceme samostatnost a právo na sebeurčení pro český národ; [...] Všechno, co národ může a má vykonat pro kulturu svou, státu a lidstva, chceme konat plně a zcela. Takový je, pánové, smysl současného hnutí českého národa...*“¹³⁸ Dále konstatoval, že podle vládnoucích, především německých, kruhů jsou Češi malým národem, který může být nanejvýš tolerován. Češi jsou sice uznáni jako „*ze Slovanů vůbec nejpokročilejší. Avšak jen proto, že byli vklíněni mezi Němce, a proto jsou,*

¹³² Podrobněji k tomuto tématu viz: MALÍNSKÁ, J. Masarykův pohled na vztah Čechů a Němců v jeho článcích ve vídeňském tisku. In: NEUDORFLOVÁ, M. ed. *Češi a Němci v pojetí a politice T. G. Masaryka*, s. 62-97.

¹³³ NEUDORFLOVÁ, M. Přelom v Masarykově pohledu na postoje rakouských Němců k existenci Rakousko-Uherska začátkem 90. let 19. století. In: NEUDORFLOVÁ, M. ed. *Češi a Němci v pojetí a politice T. G. Masaryka*, s. 34.

¹³⁴ Tamtéž, s. 36.

¹³⁵ MASARYK, T. G. Řeč o vídeňských punktacích. In: MASARYK, T. G. *Parlamentní projevy 1891-1893*, s. 31-33.

¹³⁶ Tamtéž, s. 39, 46.

¹³⁷ MASARYK, T. G. Řeč o státním právu a česko-německé otázce. In: MASARYK, T. G. *Parlamentní projevy 1891-1893*, s. 235, 238-239.

¹³⁸ Tamtéž, s. 241.

*stručně řečeno, pouhými Slovany reflektujícími německou kulturu. Pěstovat samostatnou českou kulturu, to prý nemůže strpět žádný rozumný politik...*¹³⁹ Masaryk oponoval, že český národ svoji velkou kulturu měl a již mnohé vykonal a koná, a tím koná pro rakouský stát i pro celé lidstvo. Češi dnes nejsou podřadní, ale zcela se vyrovnají ostatním. Němci se cítí ale dotčeni, když Češi žádají stejná práva. Odmítal jako nepravdivé, že se Češi rozvíjeli jen zásluhou Němců, ale naopak mnohokrát zdůrazňoval, že za jejich rozvojem stojí hlavně vlastní iniciativa, a to navzdory politickým podmínkám.¹⁴⁰ „*Pánové! Nechceme být tolerováni, nechceme být pokládáni za nutné zlo, nýbrž chceme být uznáni plnohodnotnými občany tohoto státu, chceme být na svůj český způsob v Rakousku bez výhrad zcela uznáni.*“¹⁴¹ Masaryk také zmínil příklady literatury, která byla určena široké veřejnosti a propagovala nutnost, ba přímo povinnost germanizace Čechů a Slovinců, protože jejich kultura a jazyk jsou zcela marginální.¹⁴²

V říšské radě 20. března 1893 prohlásil, že „*nechceme Rakousko rozbít požadavkem samostatného českého státu*“,¹⁴³ současně však vymezil podstatu české otázky. Početný a vyspělý národ, který zná svoji sílu a po všech stránkách je oporou monarchie „*takový národ nesnese být dlouho pod kuratelou – o to jde. [...] Naše státoprávní požadavky, stručně řečeno, vrcholí v přirozené snaze po politické nezávislosti [...] český národ nechce a nemůže ustát, dokud se nebude moci uplatnit jak národ politický.*“¹⁴⁴

Masaryk pochopil, že Němci berou to, co prosazuje, jako ohrožení a nehodlají ustoupit ze svých výsad.¹⁴⁵ To také bylo jedním z důvodů, proč se v září roku 1893 poněkud unáhleně a impulzivně vzdal poslaneckých mandátů. Rozpory měl ale i ve straně mladočeské. Masaryk byl nepřehlédnutelnou autoritou a svými nekompromisními postoji narážel na odlišnou koncepci mladočeské strany. Právě jeho silný individualistický postoj mu bránil přizpůsobit se stranickým závazkům, obzvláště v případech, které se přičily jeho vlastním představám a cílům.¹⁴⁶ Masaryk sám k tomu téměř o čtyřicet let později říká, že se mu „*mladočeská politika nelíbila svou*

¹³⁹ MASARYK, T. G. Řeč o státním právu a česko-německé otázce. In: MASARYK, T. G. *Parlamentní projevy 1891-1893*, s. 242.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 242-245.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 246.

¹⁴² Tamtéž, s. 255.

¹⁴³ MASARYK, T. G. Řeč o českém státním právu a česko-německé otázce. In: MASARYK, T. G. *Parlamentní projevy 1891-1893*, s. 309.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 310.

¹⁴⁵ NEUDORFLOVÁ, M. Přelom v Masarykově pohledu na postoje rakouských Němců k existenci Rakousko-Uherska začátkem 90. let 19. století. In: NEUDORFLOVÁ, M. ed. *Češi a Němci v pojetí a politice T. G. Masaryka*, s. 36.

¹⁴⁶ DOUBEK, V. T. G. *Masaryk a česká a slovanská politika 1882-1910*, s. 81, 84.

dvojakostí“,¹⁴⁷ v Praze byla radikální, ale ve Vídni pasivní. Jiný postoj zastával i k Němcům a byl nespokojen i sám se sebou, uznával, že byl politicky nevyzrálý.¹⁴⁸ Prostudoval proto politickou literaturu od osmnáctého století: Dobrovského, Palackého, u něhož poznamenává, že právě od něj pochází humanitní program, který vyznává; vysoce si cenil Havlíčka. Z tohoto studia vznikla „*Česká otázka, nehotová kniha, spis jen snůška materiálu; [...] já jsem jakživ rád knih nevydával, nikdy jsem jich dost nevypiloval a nedodělal.*“¹⁴⁹

2.4 „Česká otázka“ jako národní program

Po odchodu z postu poslance následovalo Masarykovo velmi plodné tvůrčí období, jež přineslo řadu prací týkajících se „české otázky“. Založil měsíčník „*Naše doba*“, kde publikoval přednášky a články sestavené v letech 1894-1896 do známé tetralogie „*Česká otázka*“, „*Naše nynější krize*“, „*Jan Hus*“, „*Karel Havlíček*“. Přispíval do další řady periodik a časopisů, přednášel, v roce 1902 na chicagské univerzitě.¹⁵⁰ Především spis „*Česká otázka*“ se brzy po vydání stal předmětem tzv. „sporu o smysl českých dějin“, jenž s větší či menší intenzitou pokračuje dodnes a v němž se od počátku mísí zájmy vědecké a filosofické s politickými. Masarykova otázka tento spor nezaložila, ale vyvolala jej. Ze strany historiků se diskuze rozpoutala především po roce 1910 a polemika pokračovala i po první světové válce. Nejčastější výtkou bylo, že Masaryk pracuje s historickými fakty jednostranně a účelově. Spor dodnes zůstává nerozřešen a odpovědi odlišné podle toho, z jakých pozic jsou vedeny.

Masaryk zařadil český národ do evropského i světového dění a přisoudil mu v něm jednu z nejdůležitějších rolí:¹⁵¹ „*Česká idea bratrství, česká idea humanitní, toť vůdčí idea celému člověčenstvu...*“¹⁵² Důvodem k tomu bylo mimo jiné i přitakání Palackého myšlenky „světové centralizace“, v níž by se český národ mohl rozplynout: „*...vedle programu státoprávního musíme se postavit na široký a světový program kulturní. Jsme uprostřed Evropy: ta Evropa se počíná organizovat kontinentálně, ba již světově...*“¹⁵³

¹⁴⁷ ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*, s. 94.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 94-95.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 95.

¹⁵⁰ KOVTUN, J. *Slovo má poslanec Masaryk*, s. 22.

¹⁵¹ HAVELKA, M. ed. *Spor o smysl českých dějin*, s. 15-16.

¹⁵² MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 344.

¹⁵³ Tamtéž, s. 183.

Odpověděl tak i na úvahu Huberta Gordona Schauera „*Naše dvě otázky*“ z roku 1866,¹⁵⁴ v níž byly položeny dvě otázky. Jeho odpovědi na ně byly veřejností přijaty jako provokace. Odkud se vzala ona naléhavá otázka pro nás dnes tak samozřejmé samostatné národní existence? Právě z její tehdejší nesamozřejmosti a tím nutnosti jejího neustálého obhajování a zdůvodňování, které plynulo z nedávné minulosti, kdy byl český národ chápán jako součást německého a vůči němuž se neustále vymezoval. Byly také položeny v kontextu tehdejší společenské krize, v níž se česká společnost nacházela, a to především krize politické.¹⁵⁵

Schauerovy otázky, ač nebyly položeny poprvé, zněly: „*Co jest úkolem našeho národa?*“ „*Jaká jest naše národní existence?*“¹⁵⁶ Zásadní a hlavní otázkou bylo, zda je česká společnost vůbec schopna a oprávněna zařadit se do světové společnosti pokročilých národů. Zda úsilí za samostatnou národní existenci stojí za to. Ke skutečné národní existenci nepostačuje jen určitá masa lidí hovořících stejným jazykem a majících stejné zvyklosti. Takové společenství je podle Schauera jen mechanismem, který není skutečným národem, je to pro něj jen určitý „*sociální úkaz*“.¹⁵⁷ V souvislosti s tím připustil i možnost tzv. „odnárodnění“ a přimknutí se k velkému německému národu, se kterým jsme, koneckonců, po dlouhá staletí v přímém kontaktu. Kritizoval především pouhé přežívání ze dne na den, kdy politika nenabízí žádnou ucelenou vizi pro budoucnost. Národ žije v přítomnosti, ale musí také hledět dopředu, mít před sebou jasný úkol. Pokud tento cíl má, pak musí vědět, jak jej dosáhnout. Pokud je toho schopen, pak je jeho existence oprávněná.¹⁵⁸ Jeho následující slova jsou v podstatě shodná s Masarykovým pojetím smyslu českých dějin: „*Jen tam je národ, kde je pevná, nepřetržená a nepřetržitá souvislost mezi minulostí, přítomností a budoucností, kde existuje skutečný vnitřní zákon rozvoje, kde je jednotný duch a cíl. Bez ideálu, bez mravního povolání není národa.*“¹⁵⁹

Článek nebyl koncipován jako odmítnutí české existence, ale jako naléhavá otázka, která měla vést k zamyšlení a „znovuprobuzení“ českého národa. Z dnešního úhlu pohledu se vyostřené negativní reakce mohou zdát přehnané, ale v tehdejší „přechodné“ době, kdy byla společnost vydrážděna zbořením národního romantického mýtu kolem Rukopisů a celkově byla ve svém postavení nejistá, byly snad pochopitelné.

¹⁵⁴ Studie vyšla v prvním čísle „*Času*“ a její autorství bylo neprávem připisováno Masarykovi, který se od článku distancoval, ač o něm musel vědět. Bylo to v době rukopisného sporu a znovu vzbudila vlnu negativních emocí proti němu. Lze zde nalézt významné paralely ohledně úkolu a směřování národa a jeho duchovní kontinuity mezi Schauerem a Masarykem.

¹⁵⁵ Blíže viz kapitola 2.3

¹⁵⁶ SCHAUER, H. G. Naše dvě otázky. *Čas*. 20. 12. 1886, roč. I, č. s. 1-2.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 2.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 1-3.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 2.

Pobouření plynulo již z toho, že otázky byly vůbec položeny a většinou tisku negativně prezentovány. Kladné možnosti jejich řešení byly zcela pominuty.

Nosnou kontinuální jednotnou a jednotící ideu, vedoucí z minulosti do přítomnosti a dále do budoucnosti, předložil národu o několik let později právě Masaryk. V předmluvě k prvnímu vydání „*České otázky*“ uvedl, že jde o sociologický rozbor, který je nutný pro postžení smyslu české historie, pro postžení toho, čím se jako národ odlišujeme a kam směřujeme, a zároveň vymezil své metodologické východisko: „*Mně česká otázka jest otázkou po osudech člověčenstva, je mně otázkou svědomí. Věřím s Kollárem, že historie národů není nahodilá, nýbrž že se v ní projevuje určitý plán Prozřetelnosti a že tedy je úkolem historiků a filozofů, úkolem každého národa ten plán světový postihovat, místo své v něm poznat a určit podle toho poznání co možná s nejplnějším a nejjasnějším vědomím postupovat při vši práci, i politické.*“¹⁶⁰ Byla to snaha zdůvodnit nynější národní úsilí a vřadit je pod vyšší ideál, který přesahuje hranice generací, ale i úzké hranice národa. Masaryk, ovlivněn Herderem, zdůraznil všelidský humanitní úkol, na němž participují všechny národy, každý svým specifickým způsobem: „*Z národů slovanských Rusové mají humanitní ideál nábožensky sociální, Poláci národně politický a my Čechové kulturně osvícenský.*“¹⁶¹ K tomu, aby mohl být rozvinut a uplatněn, je potřeba neustálé práce. Český humanitní ideál není utopií, ale je reálný: „*Humanita není sentimentalita, ale práce a opět práce.*“¹⁶²

Nešlo tedy explicitně o vyložení historie, ale o filosofický základ, o vytyčení duchovní náboženské ideje, která od husitských dob přes české bratry a Komenského, přes národní obrození přetrvala dodnes, a je určující svým obsahem. Je v rámci „člověčenstva“ čímsi specifickým, čím český národ přispívá k celosvětovému pokroku a čím může překlenout duchovní a mravní spánek několika století. To, co přetrvalo, je idea humanity, která je stěžejním bodem Masarykova myšlení, a jejíž podstatou je rovnost, život v pravdě, důraz na mravní rozměr lidského jednání, důraz na opravdovost myšlení a života. Úkolem současného národa je na tuto tradici navázat a dál v ní pokračovat. Hlavní obsah je duchovní.¹⁶³

¹⁶⁰ MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 11. Srv. též: MASARYK, T. G. *Základové konkrétné logiky*, s. 98-99. Srv. též: MASARYK, T. G. *Teorie a praxis*. In: MASARYK, T. G. *Juvenilie*, s. 10-23.

¹⁶¹ MASARYK, T. G. *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice*, s. 10-11.

¹⁶² MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 148.

¹⁶³ ČERNÝ, V. *Dvě studie masarykovské*. In: ČERNÝ, V. *Tvorba a osobnost I*, s. 487. Srv. též: MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 177.

Masaryk věřil v trvalost a nadčasovost idejí, které navzdory proměnlivému světu uchovávají svoji duchovní a mravní platnost. V tom se projevuje Masarykův platonismus, jeho víra v to, že smyslem lidské existence je objevení a uskutečnění úlohy, kterou jí určila prozřetelnost. V tomto smyslu je jeho filosofie dějin realistická. Právě víra v realitu platónských idejí a jejich trvání za všemi historickými fakty mu umožnily přímo spojit českou reformaci s národním obrozením, a tím zdůraznit nepřerušovanou historickou kontinuitu českých dějin a českého národa.¹⁶⁴ To byl směr, jímž se Masaryk na své cestě pozvednout a osamostatnit český národ ubíral. Humanita je takto teoretická abstraktní a dokonalá idea, kterou svým životem, svým lidstvím, máme co nejlépe naplnit v praxi, každý v konkrétní specifické činnosti. Je tím, co přetrvalo, a je tím, čím národ přispěje k celosvětovému pokroku.

Jan Patočka upozorňuje, že Masarykova koncepce není originální, vychází z Palackého pojetí českých dějin, kde i pro něj je ohniskem husitská epocha, v níž vidí prvopočátek vývoje moderní demokratické společnosti, myšlenku humanity, kterou později přebírá i svět. Takové pojetí českých dějin překlenulo dobu nesamostatnosti českého národa, spojilo dobu starou a novou, dalo společnosti nový jednotící program a pocit výlučnosti, předložený právě Masarykem.¹⁶⁵ Masaryk, v souladu s dobou, musel s historií pracovat, nemohl pominout tradici, ale snažil se přesně stanovit, podle pravidel uvedených v „*Konkrétné logice*“, jak má historie minulost zkoumat, a tradici si vybral. Historie mu byla prostředkem pro zdůvodnění jeho programu. Jde o účelovou projekci vybraných hodnot, vytvoření určité ideologie, použité a použitelné pro danou situaci. Podle Patočky vlastně Masaryk ani žádnou filosofii dějin neměl, byla to „*řada kritických poznámek k historii, kterou vybudovali jiní; je to v podstatě tu přijetí, tu odmítnutí filosofie dějin Palackého*“.¹⁶⁶

Václav Černý k Masarykovu postupu poznamenává, že z minulosti vydedukoval program pro budoucnost národa: „*stanovitel obsahů minulosti neváhal zavázat a zatěžkat touto minulostí i národní budoucnost*“.¹⁶⁷ V dalším rozboru zaujímá kritické, místy odmítavé stanovisko k Masarykovu pojetí českých dějin, nakonec však konstatuje, že Masaryk byl praktickým a pragmatickým politikem, „*jenž si zpět do národních dějin došel pro dodatečné důvody svých nových účelů a vyjádřil je formou zdánlivě historicko-vědeckých důkazů, neskutečnosti rozněcujících obrazů, období, paralel a nepřesností, inspirovaných citem a potřebou teze*“.¹⁶⁸

¹⁶⁴ HAVELKA, M. ed. *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*, s. 16.

¹⁶⁵ PATOČKA, J. *Filosofie českých dějin*. In: PATOČKA, J. *Češi I*, s. 197-198.

¹⁶⁶ PATOČKA, J. *Česká filosofie v meziválečném údobí*. In: PATOČKA, J. *Češi II*, s. 373.

¹⁶⁷ ČERNÝ, V. *Dvě studie masarykovské*. In: ČERNÝ, V. *Tvorba a osobnost I*, s. 486.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 489.

Do tohoto kontextu lze zařadit i tvrzení Karla Raimunda Poppera, podle něž dějiny cíl ani smysl nemají, ale mohou jim ho dát lidé. Jsou to lidé, kteří udělují účel i smysl, dějinám i přírodě. *Fakta jako taková nemají žádný smysl; získat jej mohou jen prostřednictvím našich rozhodnutí.*¹⁶⁹ Stejně odmítavé k Masarykovu pojetí českých dějin je stanovisko Patočkovo. Podle něj Masaryk svojí konstrukcí dějin sice našel svůj příběh v reformaci, stejně jako jej našel jeho hlavní kritik Josef Pekař v baroku. Oba se však mýlí v tom, že je vůbec možné tímto způsobem smysl dějin „nalézt“.¹⁷⁰ Podle Patočky je smyslem dějin „něco, co je třeba vytvořit prolomením iluzí dne, autentickým činem. Teprve lidé rozhodní, odhodlaní, vedení vizí velikosti, dávají dějinám smysl“.¹⁷¹ A takového člověka, který je toho schopen, nachází Patočka v Masarykovi. On byl rozhodným mužem činu a aktivního jednání. Do pozdního věku čekal na svůj okamžik, a když přišel, neminul se s ním, rozpoznal jej, uchopil a realizoval to, co pokládal za správné.¹⁷²

Podle Josefa Pekaře byly české dějiny součástí vývoje západní Evropy, jejího převažujícího vlivu a vzorů. Překlenout propast mezi středověkem a moderní dobou ideou humanity není možné. Jan Hus a jeho myšlenky nijak nesouvisí s moderním humanismem, české národní obrození nevyrostlo z českobratrských idejí, jak tvrdili Palacký a Masaryk, ale spíše z barokního vlastenectví a osvícenství. Spojujícím prvkem českých dějin je tak podle Pekaře myšlenka národní, ne náboženská. Mezi Herderovou a středověkou humanitní ideou je nepřeklenutelný rozpor: „*Ona je filosofické krédo svobodného člověka, jenž nemá zákona, kromě toho jež si dá sám, tato je přísně spoutána autoritou Písma [...] Vracet se k ní, k jejímu ideálu humanitnímu, znamená návrat do středověku; schopen takového návratu je jen ten, kdo stojí na půdě zjevení, na půdě bible, na půdě pozitivního křesťanství.*“¹⁷³ Obeznamenost s českou reformací byla navíc u raných obrozenců natolik malá, že o nějakém navazování na středověké ideály nemohlo být řeči. Charakter národního obrození byl dán právě tímto nevědomím. „Rukopisy“ vznikly na základě nutkové potřeby mít také svoji velkou středověkou historii jako ostatní: „*Kdyby doba Dobrovského nebo Jungmannova byla měla tušení o velikosti českých dějin v době husitské, nebyli by Hanka, Linda a Svoboda padělali*

¹⁶⁹ POPPER, K. R. *Otevřená společnost a její nepřátelé II*, s. 237.

¹⁷⁰ PATOČKA, J. Vzpomínka a zamyšlení o Rádlovi a Masarykovi. In: PATOČKA, J. *Češi II*, s. 327.

¹⁷¹ KOHÁK, E. Jan Patočka o T. G. Masarykovi: kritické ocenění. In: *PAIDEIA: PHILOSOPHICAL E-JOURNAL OF CHARLES UNIVERSITY*. [on-line]. [cit. 15.11.2013]. Dostupné z: <http://userweb.pedf.cuni.cz/~paideia/index.php?sid=3&lng=cs&lsn=10&jiid=7&jcid=39>

¹⁷² PATOČKA, J. Vzpomínka a zamyšlení o Rádlovi a Masarykovi. In: PATOČKA, J. *Češi II*, 332.

¹⁷³ PEKAŘ, J. Masarykova česká filosofie. In.: HAVELKA, M. ed. *Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938*, s. 267.

*Rukopisy.*¹⁷⁴ Pekař ve své polemice striktně odmítl, aby se Masarykově konstrukci podřizovala historická věda.

Brzy po vydání České otázky se objevily první polemiky, nejznámější tehdy byly především „*České myšlenky*“ Josefa Kaizla, který odmítá především Masarykovo pojetí národního obrození. Kaizl uvádí, že své ideje čerpalo především z osvícenského liberalismu a racionalismu a nikoliv z reformace a tradice českých bratří. Odmítá též Masarykovu radikální kritiku liberalismu, protože právě díky jeho působení byly započaty důležité společenské změny.¹⁷⁵ Kaizlova kritika byla vedena především z pozic praktického politika. Pozdější polemika Masaryka s Pekařem se již odehrávala především v rovině teoretické a filosofické.

Masaryk ve svých pracích shrnul a uceleně podal, na pozadí výkladu vybraných kapitol z českých dějin, svůj výklad smyslu a oprávněnosti samostatné existence českého národa, který má své nezastupitelné místo v celku světa. Tyto teoretické práce navázaly na jeho předchozí politickou činnost a zkušenosti. Přes svoji určitou skepsi a zklamání z praktické politiky pokračoval dál ve své činnosti a snažil se ji představit široké veřejnosti. Chtěl svými kritickými postřehy provokovat společnost, stimulovat ji k vyšším a kvalifikovanějším výkonům, které by zajistily národu budoucnost. Snažil se změnit nazírání na sebe sama, narušit pohodlnost, vytrhnout inteligenci a politiky z letargie, kritikou jí připomenout její ideové a mravní poslání. Nebyl ochoten dělat kompromisy a zakrývat své názory navzdory tomu, že tím často popudil společnost proti sobě. Člověk si nutně musí položit otázku, co jej vedlo k tomuto, často osamělému, boji? Byla to zjevně víra v oprávněnost a povolnost k tomuto počínání.¹⁷⁶

Masarykova „otázka“ byla také výzvou k dialogu, k zamyšlení, ke snaze nalézt skutečnou podstatu věci, v tomto případě skutečnou podstatu „malého národa“ tak, aby se nepohodlné malosti zbavil. Malost však nespočívala v počtu lidí českého národa, měla mnoho podob, z nichž jedna spočívala v jeho stávajícím duchu. Ona malost se zjevně projevila v rukopisném boji a hilsneriádě i v dalších dílčích střetech, které ukázaly neschopnost stavět vlastní velikost, samostatnost a odpovědnost za sebe sama na skutečném a pravdivém základě. Ukázaly nevzdělanost, nevraživost a dogmatické

¹⁷⁴ PEKAŘ, J. Masarykova česká filosofie. In.: HAVELKA, M. ed. *Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938*, s. 273.

¹⁷⁵ KAIZL, J. České myšlenky. In: HAVELKA, M. ed. *Spor o smysl českých dějin*, s. 49.

¹⁷⁶ „*Vstáváme z mrtvých, ale svět už čeká na naše slovo, je zvědav, co mu máme povědět. K tomu, kdo vstal z mrtvých, lidé vzhlížejí s úžasem, obstupují nás a čekají, až zazní to naše slovo. Slovo to musí být spasitelné, sic zástupové odvrátí se od nás. A my s nimi budeme hledati spasitele. A budeme se klaněti zlatému teleti, budeme vzývati Baala a staneme se podnoží národů cizích, neboť neuměli jsme říci slovo spasitelné.*“ (úvodní text k České otázce, zařazený jako zlomkový text k pozdějšímu vydání, viz MASARYK, T. G. *Česká otázka*, Praha 1948, s. VIII-IX. Zde cit. dle: DOUBEK, V. *Moderna, realisté a Die Zeit*, s. 144.)

lpění na již překonaných mýtech i částí inteligence, která by právě ve výchově národa a jeho cestě k pozitivnímu rozvoji měla mít rozhodující vliv a roli. Masaryk přesto s optimismem konstatoval, že „*mučivá posud malost našeho národního života je jen dočasná a že přestane. Přestane poznáním a doznáním našich nedostatků – kdo nedostatky ty poznal a pocítil, bude je odstraňovat*“.¹⁷⁷ Masaryk tyto nedostatky střízlivě viděl a definoval a tím charakterizoval problémy české společnosti. Jako protipól jim postavil svoji národní ideu, duchovní zakotvenost národa, stejně jako před ním Schauer: „*Společenské řády jsou budované na ideách. Posláním vědy tudíž je starat se o to, aby ta či ona společnost byla budována na „přirozené“ soustavě idejí, na poznatcích, které by sloužily jejím „logickému“ uspořádání*“.¹⁷⁸

Masaryk se také snažil nalézt východisko z krize, v níž se lidstvo nacházelo. Krize moderní doby měla podle Masaryka tři základní formy: krizi vzdělanosti, náboženství a mravnosti. Největší hrozbu spatřoval v krizi mravnosti, která byla způsobena zrychlením životního tempa, v němž člověk ztrácel přehled o smyslu svého snažení. Náboženství bylo překonáno, ale nebylo nahrazeno odpovídající novou jednotící ideou.¹⁷⁹ Překonání krize však není její pouhou negací: „*Krize ta nejenže není úpadkem, ale je, po soudu mém, přímo podmínkou a již částí pokroku a obrození. Práce a snažení našich buditelů přinesla nám ovoce, jsme v každém ohledu větší a silnější, než jsme byli*“.¹⁸⁰ Podle Erazima Koháka chápal Masaryk krizi jako důsledek přechodného stadia na „*cestě dějin k dokonalosti či alespoň ke stálému zdokonalování*“.¹⁸¹

¹⁷⁷ MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 12.

¹⁷⁸ MASARYK, T. G. *Základové konkrétné logiky*, s. 124.

¹⁷⁹ HAVELKA, M. *Dějiny a smysl*, s. 78.

¹⁸⁰ MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 209.

¹⁸¹ KOHÁK, E. *Domov a dálava*, s. 151.

3 NÁROD, NÁRODNOST A STÁT

Dobové pojetí státu a státnosti v monarchii bylo tradičně spojeno s představou silného a autoritativního státu, který byl takto garantem bezpečí a regulátorem kulturního a hospodářského vývoje. Pojetí kladoucí do popředí svobodu a nezávislost, a z toho plynoucí co nejmenší zásahy státu do života společnosti i jednotlivců zde silný ohlas nemělo. Ve víře ve správnost silné panovnické moci byli občané Rakouska vychováváni. V anglosaském prostředí stál v opozici proti panovnické moci silný parlament hájící práva svobodných občanů, v rakouském prostředí tuto alternativu představoval silný stát. Ani v době, kdy vznikl parlament, se toto pojetí nezměnilo. Snaha o změnu poměrů v revolučních letech 1848-1849 neměla úspěch, a ani po uvolnění poměrů v šedesátých letech se situace nezměnila. Říšský parlament se silnou opozicí panovníka nestal. Jednotlivé národní politické reprezentace sice práci a funkčnost říšského parlamentu kritizovaly, ale podstatou stížností byla spíše neschopnost prosadit zde své vlastní parciální zájmy, ne kritika silné moci panovníka, k němuž se s těmito problémy odvolávaly. Snaha o federalistické uspořádání mocnářství byla ve skutečnosti snahou o přenesení centralizace na zemské úrovni, tedy snahou o několikanásobný centralismus. Vratislav Doubek tento postoj charakterizuje „*jako přechod od federalismu, rozvíjeného v letech 1848-49 v zájmu celoříšských koncepcí, k autonomismu, soustředěnému již primárně do zemské roviny a teprve odvozené k potřebám říšského celku*“.¹⁸² I česká politická reprezentace byla pod vlivem postupující představy světového vývoje, jenž měl vést k existenci jen několika silných mocenských celků, vedena snahou po zachování monarchie, jako záruky rozvoje českého národa.¹⁸³

Liberalní pojetí národa a státu představil František Palacký v roce 1848 ve své ucelené politicko-filosofické koncepci. Po nedlouhém uvolnění poměrů a nadějích na změnu politického zřízení v monarchii však došlo opět k silnému posílení vládního centralismu, který na národnostní problematiku víceméně nebral zřetel. Jak uvádí Otto Urban, nebyl snad nikdy v dějinách habsburské říše „*rozpor mezi státem a společností – fakticky mezi národními společnostmi – snad tak výrazný a zřetelný jako v době porevoluční restaurace 50. let 19. století*“.¹⁸⁴ Rozdílné představy jednotlivých národností a realita státní moci měla za následek stále se prohlubující nacionalismus

¹⁸² DOUBEK, V. *Moderna, realisté a Die Zeit*, s. 21.

¹⁸³ Tamtéž, s. 33-34.

¹⁸⁴ URBAN, O. Český liberalismus v 19. století. In: HAVRÁNEK, J. ed., SEKERA, M. ed. a ZNOJ, M. ed. *Český liberalismus*, s. 20.

a šovinismus a z toho plynoucí netoleranci mezi jednotlivými národnostmi, čímž mizel prvek liberalismu. V českém prostředí tomu nebylo jinak.¹⁸⁵

Devatenácté století bylo silně ovlivněno ideou národnosti založené na občanské společnosti a rovnosti všech jejích členů. Národnost se stala novou moderní politickou a kulturní hybnou silou. Palacký již v roce 1848 pronesl následující slova: „*Se zásadou národnosti, za naší doby více nežli kdy probuzenou, vstoupil do světodějstva nový mocný činitel, jehož veliké dotud sotva tušené působení dovrší se teprv příštím stoletím*“.¹⁸⁶

Otázkou národa, národnosti a státu se Masaryk systematicky zabýval po celý svůj život. Ve svých koncepcích vycházel z vývoje názorů na národ od doby obrozenců, z Herderovy filosofie, z jeho konceptu „koncertu národů“, v němž každý má své nezastupitelné místo, má svůj vlastní charakter, který jej odlišuje od všech ostatních.¹⁸⁷ Především navazoval na Palackého a Havlíčka: „*Mým politickým učitelem byl Palacký – můj humanitní program se opírá o něho; měl jsem rád Havlíčka pro tu jeho pravdivost a otevřenost...*“¹⁸⁸ K nikomu jinému se tak často ve svých úvahách nevracel, jako k těmto dvěma osobnostem.¹⁸⁹ Palackého Masaryk považoval za vynikajícího historika, který „*národu svému dal nejen dějiny, ale do veliké míry i jeho politické postavení*“.¹⁹⁰ Masaryk si Palackého díla a činnosti velmi cenil, přistupoval však k rozboru jeho tezí kriticky. Především si byl vědom toho, že doba Palackého a doba na konci století, i když je dělilo jen málo let, byla již zcela odlišná, a tak bylo potřeba jeho politický program upravit, aby odpovídal současným potřebám a cílům českého národa. Palackého kritizoval za neobjektivní pohled na slovanský národ, za jeho mínění o jeho zvláštní demokratičnosti, s odkazem ke Kollárovi a jeho slovanskému nadšení, které oslabuje Havlíček, požadující především vědomí češství. Kritika dále směřovala ke zdůrazňování protikladů slovanského a germánského živlu, kterým Palacký věnoval, dle Masaryka, větší pozornost než elementům spojujícím.¹⁹¹ Zcela se s Palackým ztotožňuje ve věci humanitní ideje jako základní nosné ideje existence národa a národnosti.

¹⁸⁵ URBAN, O. Český liberalismus v 19. století. In: HAVRÁNEK, J. ed., SEKERA, M. ed. a ZNOJ, M. ed. *Český liberalismus*, s. 20.

¹⁸⁶ PALACKÝ, F. Osvědčení poslanců českých o působení svém na sněmu říšském ve Vídni a v Kroměříži roku 1848 a 1849. In: PALACKÝ, F. *Úvahy a projevy*, s. 209.

¹⁸⁷ NOVÝ, L. *Filosof T. G. Masaryk*, s. 54.

¹⁸⁸ ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*, s. 95.

¹⁸⁹ OPAT, J. *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka*, s. 87.

¹⁹⁰ MASARYK, T. G. *Základové konkrétné logiky*, s. 107.

¹⁹¹ MASARYK, T. G. *Palackého idea národa českého*, s. 39-40.

Co se týká možnosti vzniku samostatného českého státu, byla stanoviska Palackého a Masarykova zpočátku shodná. Palacký, vzhledem k postupující světové centralizaci, k postupujícímu technickému i kulturnímu pokroku a ke sblížení národů vedoucím k jejich prolínání, viděl budoucnost českého národa ve zmodernizované Rakouské federaci, založené na rovnoprávnosti všech jejích národů. Samostatný malý český stát, který by v tomto regionu svoji svébytnost dokázal uhájít, nepokládal Palacký za možný.¹⁹² Z této premisy vycházel v podstatě až do první světové války i Masaryk, věřící v možnost restrukturalizace monarchie. Jeho obrat však nelze vnímat jako náhlý, již od devadesátých let se v jeho myšlenkách úvahy o možnosti existence zcela samostatného českého státu objevovaly. Světové události po roce 1914 nastolily nové možnosti pro geopolitické uspořádání ve středoevropském regionu, jichž Masaryk využil ve své nové koncepci budoucího samostatného česko-slovenského národa.

3.1 Palackého pojetí národa, národnosti a státu

Podle Jana Patočky byl Palacký jediným, kdo vytvořil „filosofii českých dějin“. Z ní je odvozena i koncepce Masarykova, která je částečně jejím kritickým komentářem. Pro Palackého je tím, co má dějiny národ.¹⁹³

V době národního obrození existovaly dvě odlišné koncepce pojetí národa. První z nich byla Jungmannova, která si za svůj základ vzala Herderovu myšlenku jazyka jakožto jednotícího a důležitého prvku pro určení národa. Jungmann tuto myšlenku vyhrotil, a národ je v jeho pojetí určen čistě jazykem, který je nutný pro udržení vlastního zvláštního charakteru a existence. Druhá koncepce je Bolzanova, pro něž jazyk naopak není podstatným důvodem k samostatné existenci národa.¹⁹⁴ Je naopak pokusem o vytvoření spravedlivého společenství lidí, kteří obývají společné území a vzájemně se ovlivňují, bez ohledu na jazyk.¹⁹⁵ Bolzano si byl dobře vědom možného rozkolu do té doby v podstatě jednotné společnosti na českou a německou. K tomu také došlo, dvě národnosti tvořící doposud jedinou společnost se oddělily a počaly se profilovat samostatně a odlišně.¹⁹⁶ Masaryk se problematikou těchto odlišných koncepcí

¹⁹² PALACKÝ, F. Politický aforismus o státu. In: PALACKÝ, F. *Úvahy a projevy*, s. 164-165.

¹⁹³ PATOČKA, J. Filosofie českých dějin. In: PATOČKA, J. *Češi I*, s. 191.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 191-192.

¹⁹⁵ PATOČKA, J. Náš národní program. In: PATOČKA, J. *Češi I*, s. 337.

¹⁹⁶ PATOČKA, J. Herder a české národní obrození. In: PATOČKA, J. *Češi II*, s. 230-231.

národa nezaobíral, ale přejal ji od Palackého, jehož pojetí Patočka charakterizuje jako syntézu Jungmanna a Bolzana.¹⁹⁷

Palacký klade národ a národnost výše než stát, který je dle něj útvarem umělým. Jeho účelem je především zabezpečení práva a jistot občanů, společnost ztotožňuje se státem: „*stát jest společnost mocí chráněná*“.¹⁹⁸ Stát vzniká a existuje, pokud dokáže zabezpečit svým občanům ochranu a právo, a je tak podřízen jejich potřebám. Pokud tuto funkci není schopen plnit, rozpadá se buď na více malých nezávislých států, nebo se slučuje s jiným, vyšším celkem.¹⁹⁹ Tak původně vzniklo i Rakousko – nejprve jako ochrana proti vnější turecké expanzi, později jako hráz proti myšlenkám reformace. V současnosti však již tento původní účel pozbyl vývojem smyslu a je nutné jej přizpůsobit moderní době, ve které má určující vliv národnostní idea a právo rovnoprávnosti národů.²⁰⁰

Národ je, oproti státu, Palackému organismem, skutečnou a zvláštní realitou, osobou mravní a právní, která má své společné zájmy a též společná práva a povinnosti. Proto pro národy platí, stejně jako pro jednotlivce, povinnost a právo na zachování sebe sama, ve kterém jim nikdo a nic nemá bránit:²⁰¹ „*Zachování a vzdělávání národnosti jest příkázání a zákon mravní...*“²⁰² Rovnoprávnost národů plyne pro Palackého z přirozeného práva a ztotožňuje ji s humanitními požadavky: „*Zásada rovnoprávnosti národův jest rovněž tak stará, jako nauka přirozeného práva vůbec; pramen obojího jest ono vrchoviště, z něhož plynou i mravnost i právo, příkázání totiž do srdce lidského hluboce vštípené, čeho sobě nechceš, jinému nečiň*“.²⁰³ Žádný národ nemá právo využívat jiný národ ve svůj prospěch a z této premisy pro Palackého plyne zásada rovnoprávnosti všech národů v Rakousku, o kterou tolik usiloval.²⁰⁴ Navrhuje, stejně jako před ním Kant, jímž byl Palacký ovlivněn, vytvoření federace. Ne však federace světové, ale federace rovnoprávných národů v rámci Rakouska, které je pro něj stále zárukou zachování svébytnosti českého národa. Podle Kanta je existence různorodých národů dílem prozřetelnosti, protože rozdílnost a vzájemná konkurence je předpokladem pokroku. Uznával však, že tento stav může být jen přechodným; konečným by mohl být vznik všeobecné, právem se řídící občanské společnosti. Takového sjednocení se ale Kant obával, protože jeho výsledkem by, podle jeho mínění, byla světová despotie

¹⁹⁷ PATOČKA, J. Dilema v našem národním programu – Jungmann a Bolzano. In: PATOČKA, J. *Češi I*, s. 304.

¹⁹⁸ PALACKÝ, F. Politický aforismus o státu. In: PALACKÝ, F. *Úvahy a projevy*, s. 164.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 164-165.

²⁰⁰ PALACKÝ, F. Idea státu rakouského. In: PROFANT, M., ed. *Národ a občanství*, s. 50-53, 57-59.

²⁰¹ Tamtéž, s. 59-61.

²⁰² Tamtéž, s. 61.

²⁰³ Tamtéž, s. 57.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 62.

potlačující práva jednotlivců. Zachování odlišných národů tak pro něj bylo zárukou zachování svobody. Naopak řešení viděl ve vytvoření smluvní světové federace suverénních národů, ve které by byl přirozený stav, kdy je každý s každým v permanentním potenciálním či skutečném konfliktu, eliminován dohodou. Případný zásah proti tomu, kdo daná pravidla poruší, by byl naplněním dané dohody ostatními účastníky.²⁰⁵

Skutečná situace v monarchii však byla zcela jiná. Podle Palackého to jsou mocenské síly, které přirozené právo národů silou potlačují a zacházejí s nimi jako s podřadnými, zcela podle své libovůle, bez ohledu na jejich zájmy a tradice.²⁰⁶ Sílicí národnostní cítění je jen nutným důsledkem a odporem proti snahám o zničení jejich rozmanitosti, kterou ustanovila sama příroda.²⁰⁷ Nutnost zachování různorodosti národů zdůvodňuje tím, že „*uniforma všehomíra nebyla a nebude nikdy přikázáním božím*“.²⁰⁸ Centralizace státní moci, která překročila únosnou míru, tím podle zákona polarity, který udržuje harmonii a rovnováhu, probudila protisílu, již Palacký nachází v moci veřejného mínění, z něž se vyvíjí národnostní princip: ²⁰⁹„*Nesluší klamati se: Národ bez pocitu národnosti podobá se člověku neznajícímu city pro čest; můžeť nebýti zlým, ale k velikým obětem a činům, ježto rozehrívají srdce lidská, zakládajíce spolu blahobyť občanský, málokdy schopným bývá.*“²¹⁰

²⁰⁵ PROFANT, M. ed. *Národ a občanství*, s. 13-16.

²⁰⁶ PALACKÝ, F. Manifest Slovanského sjezdu k národům evropským. In: PALACKÝ, F. *Úvahy a projevy*, s. 187-191.

²⁰⁷ PALACKÝ, F. Osvědčení poslanců českých o působení svém na sněmu říšském ve Vídni a v Kroměříži roku 1848 a 1849. In: PALACKÝ, F. *Úvahy a projevy*, s. 209.

²⁰⁸ PALACKÝ, F. Idea státu rakouského. In: PROFANT, M. ed. *Národ a občanství*, s. 59.

²⁰⁹ PALACKÝ, F. Pamětní spis o proměnách české ústavy zemské: psaní hraběti Bedřichu Deymovi z r. 1846. In: PALACKÝ, F. *Úvahy a projevy*, s. 91. Srv. též.: PALACKÝ, F. Idea státu rakouského. In: PROFANT, M. ed. *Národ a občanství*, s. 59.

²¹⁰ PALACKÝ, F. Osvědčení se ke svým voličům na sněm zemský. In: PALACKÝ, F. *Úvahy a projevy*, s. 267.

3.2 Masarykovo pojetí státu

Masaryk ve svých úvahách přesně rozlišuje mezi kategoriemi člověk, společnost a stát, vnímá je jako od sebe oddělené problémy, a to již ve své rané stati „*O právu mezinárodním*“. Přesné definice těchto pojmů ale u Masaryka nalézt nelze.²¹¹ Stejně jako pro Palackého je i pro Masaryka stát výtvorem lidí, který vzniká na základě smluvního vztahu různých národností, jež se zavázaly ke společnému životu v daných hranicích, pod společnými zákony zabezpečujícími jejich bezpečí. Národnost pak spojuje se společným jazykem, sdílenými tradicemi, zvyky a minulostí, ne však se společným původem. Stát a národnost jsou odlišné již proto, že členové jednoho národa často žijí v různých státech.²¹² Člověk a občanská společnost jsou mu kategoriemi přirozenými, a proto trvalými a danými, oproti tomu jsou státy útvary umělými, které vznikají a zanikají.

Masaryk požaduje, aby stát byl pojímán a zkoumán jako daný sociální jev, komplexně, realisticky, empiricky a konkrétně, ne abstraktně. K rozklíčování významu státu je nutné zkoumat konkrétní jevy sociologicky; obyvatelstvo, jeho duchovní vlastnosti, společenskou organizaci, byrokracii, tradice, aj., a vzájemně tyto poznatky porovnávat. Jen tak lze dospět k určitým závěrům. Odmítá starší, přesto stále ještě vlivné, mytické pojetí státu, považující jej za zvláštní nadspolečenský, všemohoucí a nedotknutelný absolutistický organismus.²¹³

Stát je pro Masaryka jevem historickým, sice nedokonalým, ale nezbytným, vyvíjejícím se od samotných počátků lidského soužití současně se společností: „*Stát je pozitivní a trvalé organizování společnosti [...] stát byl a je oprávněn ...*“²¹⁴ Je takto vrcholem politické organizace, ale společnost je mu nadřazená; stát je jen jedním z jeho společenských činitelů: „*Moderní člověk vidí v náboženství, ve vzdělání, v umění, v literatuře, v průmyslu, vidí slovem v celé organizaci národa hybatele pokroku a regulátory národního osudu, a proto se nemůže rozehřát ani pro stát, pouze jednoho*

²¹¹ Tuto nechuť k jednoznačným definicím u Masaryka nalezneme již v roce 1877, kdy dokončil recenzi Funck-Brentanovy knihy „*La civilisation et ses lois*“. Jedná se o polemiku nazvanou „*Zákony osvěty a budoucnost Slovanstva*“. Masaryk v ní, mimo jiné, kritizuje nekompetentní a v podstatě nic neříkající závěry týkající se hodnocení národů, které plynou z neujasněných pojmů a celkové neznalosti souvislostí, a proto jsou nepřijatelné: „...*ač posud nikdo platné měřítko národů nenašel: s neslýchanou nesvědomitostí mluvívá se o národech tam, kde jen nejasné pojmy a vědomosti o jednotlivcích míváme a jest tedy načase, bychom se v politice konečně pouhých slov zřekli, hledíce vždy a ve všem k věci! Přestaňme mluvit o celých národech tam, kde jen jednotlivce na mysli máme [...] vědomosti naše o národech posud velmi nedostatečnými jsou, a pokud národopis pevného základu vědeckého mítí nebude, nedovolujeme si nad národy ruce spínati, je zatracovati atd*“.(MASARYK, T. G. *Zákony osvěty a budoucnost Slovanstva*. In: MASARYK, T. G. *Juvenile*, s. 79.)

²¹² MASARYK, T. G. *O právu mezinárodním*. In: MASARYK, T. G. *Juvenile*, s. 86.

²¹³ MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 194-195.

²¹⁴ MASARYK, T. G. *Otázka sociální II*, s. 82.

*činitele, ani proti němu...*²¹⁵ Funkce, kterou vykonává, je jen jednou z mnoha existujících kulturních funkcí, která se navíc s postupujícím vývojem společnosti proměňuje. Na jedné straně dnes zasahuje stát do fungování společnosti častěji, protože se společenská organizace stále více diferencuje. Do úvahy je nutno brát všechny aspekty, které ji formují, tedy poměry náboženské, hospodářské, sociální aj. Stát je vůči těmto silám správním a mocenským orgánem, který má tyto síly, často protichůdné, centralizovat, organizovat a harmonizovat. V tom Masaryk vidí pokrok, ale také nutnost kvalitní praktické politiky.²¹⁶ Na druhé straně je ale tímto vývojem společnosti role státu určitým způsobem oslabována, protože některé společenské složky, především hospodářské a intelektuální, se stávají na státu stále nezávislejší a překračují jeho hranice, stávají se mezinárodními: „*Starý centralistický stát přeměňuje se analogicky jako filosofie: vydělují se z něho jednotlivé speciální orgány, stávají se samostatnými, a právě tím se přeměňuje také stát.*“²¹⁷ Vedle centralizace tedy probíhá zároveň decentralizace.²¹⁸

Úkolem státu je především sloužit celé společnosti, všem jejím vrstvám, být jejich nástrojem, ne opačně. Staré teokratické státy umožnily aktivní politické uplatnění jen vybrané úzké minoritě, jinak je tomu ale v moderním demokratickém státě, který má za úkol dbát požadavků všech svých obyvatel bez ohledu na jejich pohlaví, národnost a původ. Cílem moderního státu je jeho demokratizace a socializace. Též by měl být podřízen vědecké, odborné a mravní kritice. Za organickou jednotku státu považuje Masaryk obec, a proto musí být pozornost upřena také k ní. Obce jsou státem v malém, jeho předstupněm, a každému jednotlivci daleko bližší než stát.²¹⁹

Podle Masaryka by měl stát zasahovat do věcí jednotlivce i společnosti v co nejmenší možné míře a měl by vytvářet podmínky pro to, aby byl každý

²¹⁵ MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus, s. 272.*

²¹⁶ Masarykovy požadavky na kvalitní praktickou politiku, založenou na teoretických základech lze nalézt již v roce 1876 v jeho rané studii „*Theorie a praxis*“, kde se v úvodu obrací k českým poslancům, kritizujíc jejich pasivitu: „*Ve vědě politické jest hlavníou zásadou jednati, to věděl už Plató...*“ Tuto tezi dává do souvislosti s požadavkem na aktivní spolupráci všech stran mnohonárodní monarchie, neboť bez spolupráce jednotlivých částí nemůže správně fungovat ani celek. K tomu přistupuje kritika neznalosti národnostních poměrů: „*...posud neznáme pořádně jednotlivá území a nevíme tedy, jak přirozené částice v jediný celek sestavit možno.*“ Připojuje potřebu odborných znalostí politiků, které jsou nezbytné pro kvalifikovaná rozhodnutí a to proto, že „*...jsou jediní lékaři společnosti lidské!*“ Ale ve skutečnosti jsou mnozí pouhými „*mastičkáři*“ a nemají v politice co dělat. Cílem je mu společnost, v níž „*právo a spravedlnost jde nad moc*“. Stranou nezůstává požadavek na vědecké pojetí politiky, která musí být spojená s mravností a na vztah teorie a praxe, neboť jsou to „*jen dvě stránky jedné a téže věci [...] jen na pořádné teorii může praxis pořádná osnována býti, jinak bloudíme na bezcestí vedeni jsouce jen slepými pokusy*“ (MASARYK, T. G. *Teorie a praxis*. In: MASARYK, T. G. *Juvenilie*, s. 8-23.)

²¹⁷ MASARYK, T. G. *Otázka sociální II*, s. 85-86.

²¹⁸ Tamtéž, s. 220.

²¹⁹ HARNA J. ed. a KUČERA M. ed. Program České strany pokrokové (realistické), schválený třetím valným sjezdem strany konaným v Praze 6. a 7. ledna 1912. In: HARNA J. ed. a KUČERA M. ed. *Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896-1920*, s. 168.

jednotlivec schopen podílet se pozitivně v co největší možné míře na správě věcí veřejných. Odmítá také materialistické teorie, podle nichž má stát v dnešní době smysl především hospodářský, i když uznává, že je to činnost nezbytná pro jeho vznik. Ekonomická činnost je však jen jednou z mnoha, vyvíjí se souběžně s ostatními, i duchovními aktivitami.²²⁰

Masaryk se na přelomu století v mnoha svých úvahách odvolává ve svém pojetí státu a oslabování jeho pozice na myšlenky Herderovy, myšlenky Velké francouzské revoluce, Rousseaua i Palackého: „*Dnes se nám již rozumí samo sebou, že se lidstvo dělí přirozeně na jednotlivé národy a že státy jako například Rakousko jsou celky vzniklé uměle.*“²²¹ Za války se jeho rétorika zостřila a hovoří již bez obalu o tom, že svobodný národ a národnost jsou cílem společenského úsilí a stát je k tomu pouhým prostředkem. Především se snaží osvobodit ty národy, které jsou sloučeny ve státních útvarech vzniklých v minulosti expanzí. Zdůrazňuje diskontinuitu mezi národem a státem ve středoevropském prostoru, kdy stát je mu „*organizovanou mocí, podmanitelem národa vlastního i cizího*“.²²² Snaha po politické samostatnosti a uznání národnosti je legitimním a vyšším principem než stát.²²³ Masaryk hovoří přímo o tom, že: „*Státy musí být znárodněny,*“²²⁴ a to na základě práva národů na sebeurčení.²²⁵

3.3 Masarykovo pojetí národa a národnosti

Počátky Masarykovy národnostní filosofie, jeho úvahy o národě a mnoho dalších otázek s tímto tématem spojených nalezneme již v sedmdesátých letech. Masaryk v té době ukončil univerzitní studia, habilitoval se na vídeňské univerzitě, intenzivně se věnoval studiu krásné i odborné literatury, uzavřel sňatek²²⁶ a zapojil se do veřejného života.²²⁷ Již v tomto období, ještě mimo přímý kontakt s českou společností, se formovaly některé obecné Masarykovy názory na problematiku společnosti, která

²²⁰ MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 194-198.

²²¹ MASARYK, T. G. *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice*, s. 70-71.

²²² MASARYK, T. G. *Nová Evropa*, s. 92.

²²³ Tamtéž.

²²⁴ Tamtéž, s. 184.

²²⁵ Tamtéž, s. 94.

²²⁶ Malou ukázkou toho, jak velký měla na Masaryka vliv jeho manželka Charlotta a jak silný byl jejich vztah, jsou následující slova: „...měla výbornou hlavu [...] Toužila celý život po přesném poznání; ale tím v ní netrpěl cit. [...] byla přesná a pevná v politice a otázkách sociálních. Byla naprosto nekompromisní a nikdy nelhala; její pravdivost a nekompromisnost [...] měly veliký výchovný vliv na mne. [...] Dělalí jsme všechno spolu [...] celé naše manželství bylo spoluprací [...] Bylo to tak silné spojení [...] Američanka se stala Češkou, mravně i politicky; věřila v génia našeho národa, pomáhala mně v mých bojích politických a v celé mé politické činnosti. Až tehdy za války, [...] musel jsem pracovat bez ní, ale věděl jsem, že jedním ve shodě s ní. [...] Nu ano, mé manželství dovršilo mou výchovu...“ (ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*, s. 65-66.)

²²⁷ MACHOVEC, M. *Tomáš G. Masaryk*, s. 50.

stála vždy v popředí jeho zájmu, a které později případně modifikuje, rozvíjí, aplikuje, ale zásadně nemění. Nalezneme je v jeho vědeckých prvotinách uveřejněných v letech 1876-1877.

V eseji nazvané „*O pokroku, vývoji a osvětě*“²²⁸ nalezneme pasáž, v níž Masaryk jednoznačně odmítá nadřazenost jednoho národa nad druhým, odmítá, stejně jako Palacký, ideu vyvolených národů. Dnes jsou všechny národy smíšeny, neexistují tzv. národy „čisté“. Jestliže tedy Němci prohlašují Slované za „*národ nižší a neschopný, zapomínají, že snad polovice toho, co dnes německým zoveme, taktéž slovanským vším právem zváti můžeme, a že tedy ‚neschopnost slovanská‘ jest pouze jejich výmysl*“.²²⁹ Podle Masaryka „*celé člověčenstvo sbratřeno jest rodem*“,²³⁰ dále vyjadřuje přesvědčení, že každý jednotlivec i národ má v rámci celku svůj určitý, zvláštní úkol, jímž má přispívat k obecnému blahu. Je to Herderova myšlenka, v níž je národ formou lidství, původní, dané a přirozené společenství jazyka, půdy, kultury, větví na stromu člověčenstva a práva národa jsou odvozena z humanitní ideje.²³¹ Národ byl pro Herdera přirozenou entitou, zatímco stát umělým útvarem, který se má národu podříditi a přizpůsobiti.²³²

Masarykovo pojetí národa v sobě obsahuje jak prvky organické, podle nichž je národ, po Herderově vzoru, pojímán jako organismus podléhající přírodnímu vývoji, a je určen výše uvedenými objektivními znaky: „*Národ jest živá organizace (rod, rodit se), rozrození původních elementů (rodina, rod, národ)*“,²³³ a je pro něj i osobou

²²⁸ „osvěta“ = civilizace (OPAT, J., *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka*, s. 30.)

²²⁹ MASARYK, T. G. *O pokroku, vývoji a osvětě*. In: MASARYK, T. G. *Juvenile*, s. 66.

²³⁰ Tamtéž, s. 65.

²³¹ „*Lidskost je účel lidské přirozenosti a tímto účelem vložil Bůh našemu rodu do rukou jeho vlastní osud [...] pohledme na lidstvo, jak je známe, pozorujeme je podle zákonů, které v něm jsou obsaženy: tak neznáme nic vyššího, než lidskost v člověku; neboť i když si myslíme anděly nebo bohy, myslíme si je jen jako ideální, vyšší lidi [...]* V každém svém stavu a ve všech společnostech nemohl člověk mít nic jiného na mysli ani nic jiného pěstovati než lidskost, ať si již myslil tuto lidskost jakkoliv“ K lidskosti musí být člověk vychován. (HERDER, J. G. *Ideje k filosofii dějin lidstva*. In: HERDER, J. G. *Vývoj lidskosti*, s. 279-280.)

Srv.: MASARYK, T. G. *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice*, s. 70.)

²³² MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 23-24. Srv. dále: Je to jazyk, který spojil lidi v národ a právě on by měl rozhodovat i o útvaru státu, protože nejpřirozenější stát tvoří jen jeden národ s jedním charakterem a nepřirozené je národ mísit: „*Příroda vychovává rodiny; nejpřirozenější stát jest tedy též jeden národ s jedním národním charakterem. Ten se v něm udržuje po tisíciletí a může býti nejpřirozeněji vypěstěn, záleží-li na tom jeho knížeti, vzešlému z domácího rodu: neboť národ je právě tak přírodní rostlinou jako rodina: jenže je to rostlina s mnoha ratolestmi. Nic tedy, jak se zdá, neprotiví se tolik účelu vlád, jako nepřirozené zvětšování států, divoké míšení lidských rodů a národů pod jediným žezlem. Lidské žezlo je příliš slabé a malé, aby na ně mohly býti naočkovány části tak protismyslné; sklíží-li se tedy vznikne z toho chatrný stroj, nazvaný státním strojem, který nemá vnitřního života a vnitřní vzájemné sympatie částí.*“ Takové státy jsou nepřirozené, postrádají národní charakter a zahrávají si s národy a lidmi jako by byly neživými tělesy. Takové státy nemohou vydržet a rozpadnou se „*jako veškerá hlína na zemi*“. (HERDER, J. G. *Ideje k filosofii dějin lidstva*. In: HERDER, J. G. *Vývoj lidskosti*, s. 167, 184. Srv. též: MASARYK, T. G. *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice*, s. 70.)

²³³ MASARYK, T. G. *Národnostní filosofie doby novější*, s. 8.

mravní;²³⁴ tak prvky pojetí politického, podle něhož je národ i kulturním a duchovním produktem: „*Pojem národnosti nesmíme určovat pouze jazykem, ale vedle toho kulturním obsahem národu našemu osudem uloženým.*“²³⁵ Národ je realitou, tvořenou duchovní prací celých generací, a souhrn všeho snažení pak tvoří duchovní obsah, který se projevuje ve všech sférách kultury, v činnosti i výtvorech.²³⁶

Tím, kdo kladl důraz právě na duchovní složku národa, byl Masarykův současník Ernest Renan, jehož dílo „*Qu'est-ce qu'une nation?*“ Masaryk recenzoval a podrobil kritice.²³⁷ Základní negativní tezí Renanova pojetí národa je, že „*člověk není otrokem ani své rasy, ani svého jazyka, ani svého náboženství, ani toku řek, ani orientace horských hřebenů*“,²³⁸ pozitivní je pak tvrzení, že „*národ je duše, duchovní princip*“,²³⁹ protože „*materiální věci nestačí*“.²⁴⁰ Národ je podle Renana duchovním principem utvářeným dvěma prvky, které však splývají v jeden. Prvním jsou společné dějiny, druhým je přání žít společně. Hrdinská minulost je stavebním prvkem ideje národa, neboť společně prožité utrpení sblížuje, přání lidu je na druhé straně jediným legitimním kritériem jeho existence.²⁴¹ Renan se ve svých myšlenkách plně opírá o člověka, o jeho dějiny a přítomné přání, odtud jeho slavná věta: „*Existence národa je [...] každodenní plebiscit.*“²⁴² Jeho myšlenky jdou však dále, je si vědom pomíjivosti národů a v budoucnu předpokládá vznik evropské konfederace. Uvědomuje si, že je to zatím předčasné, v danou chvíli má existence samostatných národů své opodstatnění. Stejně, jako před ním Kant, se obává zániku svobody, „*kdyby svět měl jediný zákon a jediného vládce.*“²⁴³ A stejně jako Herder vidí v rozmanitosti národů podklad pro celosvětový rozvoj, kdy „*každý přispívá svojí notou do velkého koncertu humanity, která je [...] nejvyšší ideální realitou, již jsme dosáhli*“.²⁴⁴ Stěžejní Renanovou myšlenkou je, že každý může o své národnosti svobodně rozhodnout. Národnost tak není něčím předem daným, vrozeným. S tím koresponduje Masarykovo vyjádření,

²³⁴ MASARYK, T. G. *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice*, s. 68.

²³⁵ MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 125.

²³⁶ MASARYK, T. G. *Národnostní filosofie doby novější*, s. 12-16.

²³⁷ Masaryk Renanův příspěvek podrobně rozebral a kritizoval jej v mnoha ohledech, především za to, že pojednával pouze o národech žijících v národních státech. Vytýkal mu i jeho definici národa, již považoval za nejasnou, a k definicím vyjádřil svoji nechuť obecně: „*Ostatně nežádal bych po nikom definice národnosti. Pojem tak složitý [...] dá se jen důkladnou analýsí objasnit, analýsí sociologickou (historickou).*“ Souhlasil s Renanovým názorem o podřízení národnosti vyšším ideám: „*idee a city těmi posledními a pravými jsou činiteli života společenského, řeč, fyziologické vlastnosti plemenné atd. nečiní člověka celého...*“ (MASARYK, T. G. *Qu'est-ce qu'une nation?*. In: ŠKRACH, V. K. ed. *Masarykův sborník: časopis pro studium života a díla T. G. Masaryka. ročník I*, s. 58-60.)

²³⁸ RENAN, E. *Co je národ?*. In: HROCH, M. ed. *Pohledy na národ a nacionalismus*, s. 33.

²³⁹ Tamtéž, s. 35.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 33.

²⁴¹ Tamtéž.

²⁴² Tamtéž, s. 34.

²⁴³ Tamtéž.

²⁴⁴ Tamtéž.

že: „*Narozený Čech může se však státi Němcem a naopak.*“²⁴⁵ Do pojmu národnosti Masaryk zahrnul všechny kulturní a politické aspekty, jimiž je společnost tvořena: hospodářské i sociální poměry, literaturu, vědu, filosofii, historii, mravnost, náboženství. Národnost je vůbec Masarykovi prostředkem k dosažení konečného cíle lidského snažení, a tou je humanita.²⁴⁶

Co se týká jazyka, je sice pro Masaryka neopominutelným znakem národa, ale jeho význam místy oslabuje. Výslovně říká, že „*národnost a jazyk není totožné.*“²⁴⁷ V tomto směru je blízký Bolzanovu mravnímu pojetí národa, pro něhož jazyk nebyl podstatným znakem národnosti.²⁴⁸ Po první světové válce Masaryk postavení jazyka místy zdůrazňuje, ale nedogmatizuje: „*Stát jako celkový a jednotný organism a jeho armáda bude mít svůj jazyk český (slovenský); to je dáno majoritním principem demokracie. Stát tedy bude československým.*“²⁴⁹ Znovu však opakuje, že jazyk není jediným znakem národního státu, ale je jím celý kulturní a důsledný program.²⁵⁰ V tomto ohledu je nutno vzít vždy do úvahy dobový kontext, v němž byly jednotlivé úvahy vysloveny a také to, komu byly určeny.

Společný původ, jako jeden z určujících znaků příslušnosti k národu, Masaryk odmítá: „*Lidé stále nemají společnou jen krev, a není jen krev sama pojátkem vždycky nejsilnějším. Co platí dnes, platilo, [...] už dříve [...] Společná byla například půda, [...] nejen pokrevenství; svazovalo je společné a stejné nebezpečí, svazovala společná radost a bolest [...] a konečně společné smýšlení, hlavně náboženské.*“²⁵¹

Masaryk si byl velmi dobře vědom rozdílu mezi politickým a organickým pojetím národa, ale v rámci monarchie, kde nikdy nedošlo ke ztotožnění jednotlivých národů se státem tak, jako se to podařilo v části západní Evropy, musel použít obě, i když bližší mu bylo nepochybně pojetí politické: „*...národ politicky samostatný nemá jistě příčiny přemýšlet o zachování jazyka, národ takový cítí se národem více politicky než jazykově, například Angličané. Národnost pro něho znamená politiku vnitřní i vnější a starosti hospodářské i sociální. My Češové však cítíme politicky méně, pro nás je národ osobností mravní.*“²⁵² Masaryk v té chvíli neklade na první místo požadavek národního státu, protože v mnohonárodnostní monarchii se ještě stále národnostní citění a myšlení vyvíjí, ale zdaleka jej neodmítá, protože věří, „*že člověčenstvo nemá být*

²⁴⁵ MASARYK, T. G. *Národnostní filosofie doby novější*, s. 8.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 12-16.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 8.

²⁴⁸ PATOČKA, J. Dilema v našem národním programu – Jungmann a Bolzano. In: PATOČKA, J. *Češi I*, s. 305.

²⁴⁹ MASARYK, T. G. *Světová revoluce*, s. 528.

²⁵⁰ Tamtéž.

²⁵¹ MASARYK, T. G. *Otázka sociální II*, s. 40.

²⁵² MASARYK, T. G. *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice*, s. 67.

organisováno státně, nýbrž národnostně".²⁵³ Podle Masaryka „naše cítění národnostní není ještě dovršeno. Musíme ještě více sloučit jednotlivé kmeny a síly než doposud“.²⁵⁴ S tím koresponduje názor Vratislava Doubka, který upozorňuje na to, že stěžejní Masarykovou myšlenkou, prezentovanou v „*České otázce*“ a „*Naší nynější krizi*“, byla teze, že malý český národ se může udržet proti velkým a silným národům pouze duchovní přesilou. Masaryk relativizoval význam státu odvozený od jeho rozlohy a počtu obyvatel a tím i význam státu jako takového vůbec, a to ve prospěch národa bez ohledu na jeho velikost. Tuto koncepci „velikosti v malosti“ spočívající v duchovní síle národa lze podle Doubka vyložit dvojím způsobem: jako cestu českého národa k samostatnosti v rámci monarchie, stejně jako k samostatnosti mimo ni. Mohl ji vytvořit loajální Rakušan, ale i odpůrce monarchie. A obojím Masaryk před válkou byl. Postupným vývojem se z kritického obhájce monarchie stal její odpůrce. Doubek dodává, že tato koncepce byla Masarykem později využita v rámci jeho boje za samostatný československý stát.²⁵⁵ Je to posun od Masarykovy předválečné vize českého národa zasazeného do mnohonárodnostního rámce Rakousko-Uherska k představě národa zcela samostatného.

3.3.1 Státní právo

K Masarykovu pojetí národa neodmyslitelně patří složitá problematika českého státního práva, již se ve svých úvahách intenzivně věnoval.

Od šedesátých let devatenáctého století, především po rakousko-uherském vyrovnání, kdy se české země rozplynuly v Předlitavsku, se trvalou snahou české politické reprezentace stalo dosažení restituce českého historického státního práva, tj. snahy po obnovení státní samostatnosti zemí Koruny české. Pojem historického státního práva byl vázán na nepřerušenu existenci českého státu, a tím na nedělitelnost a kompaktnost zemského celku. Již v roce 1848 se objevily Havlíčkovy a Palackého teze o změně zásad správní politiky, které měly jedno společné – integraci.²⁵⁶ Na jaře roku 1848 se Havlíček aktivně podílel na vytvoření hlavních principů politického programu, kde prioritou bylo nalezení a prosazení nového místa českého národa v rakouské monarchii. Byla to doba optimismu, víry v to, že se národ v rámci monarchie prosadí a určí sám své priority: „*Nastala nám nyní šťastná doba samovlády, můžeme nyní sami osudy své zařídit, [...] První a nejhlavnější péče naše musí být o národnost,*

²⁵³ MASARYK, T. G. *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice*, s. 74.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 87.

²⁵⁵ DOUBEK, V. *Moderna, realisté a Die Zeit*, s. 36, 70.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 21.

*o jazyk. [...] Největší svoboda bez národnosti není nic, [...] Nejdůležitější věc pro zachování a důstojnost národnosti naší jest spojení celého národu českoslovanského ve svazek jeden, [...] Tuť se arci obracejí zraky Čecha do Moravy a na Slovensko, Moravana na Slovensko a do Čech a Slováků také snad k Praze a k Brnu (?)*²⁵⁷ Palacký pak v roce 1849 navrhoval rozdělení monarchie na osm národních skupin zemí. Německá území českých zemí měla být připojena k německé skupině, českou část omezil na území s českým obyvatelstvem a spojil s ním i Slovensko. V praxi by došlo k přetvoření monarchie ve federaci na základě národnostního principu bez ohledu na historické hranice zemí. Později však svoji koncepci v důsledku dualismu změnil a dožadoval se realizace historického práva založeného na neměnnosti a nedělitelnosti území zemí Koruny české (na základě poměrů historických, geografických i etnografických).²⁵⁸ Za tuto nejednoznačnost jej později kritizoval Masaryk. Právě obavy z možného vnitřního rozčlenění, tím narušení územní jednoty a možného budoucího odtržení hraničních území, vedlo Národní stranu k orientaci na ochranu historických hranic. Oproti tomu Národní strana svobodomyšlná, jejíž odštěpení v roce 1874 bylo založeno především na kritice pasivní rezistence a vlastní vizi razantnější moderní politiky, prosazování historického práva odmítala s tím, že jeho uznání na základě starých listin je v praxi nerealizovatelné a je potřeba postavit své nároky na nových smlouvách odpovídajících soudobé realitě. Z jejich řad vzešla naopak v roce 1888 úvaha o odstoupení části pohraničních území obývaného převážně německým obyvatelstvem Německu.²⁵⁹ Pro představu – šlo o více než tři čtvrtě milionu osob. Argumentem bylo, že díky odtržení tak velkého počtu Němců bude snazší domluva se zbylými. Tento koncept však vzbudil silnou nevoli, a již nebyl dále prosazován. Paradoxem je, že v době vrcholícího boje o politickou moc se staročechy na počátku devadesátých let, při jednání o tzv. punktacích, ke kterým nebyli mladočeši přizváni, se k zavrhané koncepci historického práva sami obrátili, a maximálně ji využili ve svůj prospěch.²⁶⁰

Masaryk historické právo nikdy neodmítal, ale více důrazu kladl na přirozené právo národů na svoji důstojnost, sebeurčení a sebezáchovu. Vycházel z Palackého původní koncepce, která byla založena na prosazení přirozeného práva jako moderní národní ideje, nahrazující ideu náboženskou.²⁶¹ Idea přirozeného práva

²⁵⁷ HAVLÍČEK, K. Naše politika. In: HAVRÁNEK, J. ed., SEKERA, M. ed. a ZNOJ, M. ed. *Český liberalismus*, s. 89-90.

²⁵⁸ ŠOLLE, Z. *Století české politiky*, s. 27- 28.

²⁵⁹ Tuto koncepci promýšlel později i Masaryk ve svých úvahách o poválečném uspořádání Československého státu. (Srv.: MASARYK, T. G. *Světová revoluce*, s. 525.)

²⁶⁰ DOUBEK, V. *Moderna, realisté a Die Zeit*, s. 21-31.

²⁶¹ PALACKÝ, F. O centralizaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku. In: PROFANT, M. ed. *Národ a občanství*, s. 40.

se stala podstatou novodobého moderního vývoje založeného na rovnoprávnosti národů.²⁶² Na tomto požadavku byl vystavěn požadavek na federalizaci a modernizaci monarchie tak, aby byla v souladu se všeobecnými politickými i společenskými změnami.

K problematice státního práva se Masaryk podrobněji vyjádřil již v roce 1888 na stránkách „Času“, kde konstatoval, že český politický program založený pouze na prosazení historického státního práva je chybný, protože se hodí jen pro Čechy. V monarchii jsou i jiné národy, které se na historické právo odvolávat nemohou, nebo jej mají zcela jiné, a přesto touží po decentralizaci a politické samostatnosti, po uznání svých národních zájmů. Je potřeba vytvořit společný program pro všechny, aby bylo více sil na jeho prosazení. Takovým společným základem bylo pro Masaryka přirozené právo každého národa:²⁶³ *„Každý národ má nepopíratelné právo zařizovati si svou státní domácnost tak, jak se mu zdá býti nejprůměřenější k zachování a rozvoji své národnosti, svého duševního a hmotného blaha. Toto právo má platnost i tam, kde nemají žádného historického práva...“*²⁶⁴ Existence českého historického státního práva byla nicméně věcí pozitivní, protože mohla nastat doba, *„kdy nám historická práva naše výtečných služeb prokázati mohou“*.²⁶⁵ Masaryk vyjádřil naději, že české státní právo bude znovu existovat, ale v nové, upravené podobě tak, aby odpovídalo změněným poměrům: *„...aby živoucí energický národ program sbíral ze zaprášených archivů a kráčel kupředu s hlavou do zadu obrácenou, to nenáleží ke zjevům realismu moderního, ke zjevům zdravým.“*²⁶⁶

Jako poslanec v letech 1891-1893 pak sice historické právo hájil, ale především s ohledem na prosazení politické a hospodářské samostatnosti českých zemí, s poukazem na rakousko-uherský dualismus, kdy bylo opomenuto vyrovnání s Čechy. Připomínal, že *„Rakousko vzniklo převážně spojením uherského a českého státu. V okamžiku, kdy historický vývoj dospěl k znovuvytvoření uherského státu, musí týmž*

²⁶² PALACKÝ, F. Idea státu Rakouského. In: PROFANT, M. ed. *Národ a občanství*, s. 57.

²⁶³ MASARYK, T. G. O českém státním právu. *Čas.* 5. 9. 1888, roč. II, č. 18, s. 274-275.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 275.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 276.

Srv. např.: *„Historickým státním právem rozumíme historický právní nárok, který máme na samostatný český stát v rámci říše ovládané dynastií habsburskou. Tento právní náš nárok teoreticky jest uznáván [...] nepromlčeně dodnes trvá, i nebylo by proto politicky rozumné historického práva českého se zříkati. V politice žádná zbraň se zbytečně nezahazuje...“* (HARNA, J. ed. a KUČERA, M. ed. 1905, 16. května - Návrh programových zásad České strany pokrokové (realistické). In: HARNA, J. ed. a KUČERA, M. ed. *Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896-1920*, s. 145.)

²⁶⁶ MASARYK, T. G. O českém státním právu. *Čas.* 5. 9. 1888, roč. II, č. 18, s. 277.

Srv. též.: HARNA, J. ed. a KUČERA, M. ed. Rámcový program České strany lidové (realistické) schválený na sjezdu strany ve dnech 31. března a 1. dubna 1900. In: HARNA, J. ed. a KUČERA, M. ed. *Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896-1920*, s. 118.

*přirozeným historickým procesem vzniknout i stát český, a také vznikne“.*²⁶⁷ Jeho pojetí je tehdy možno interpretovat jako určitou syntézu, kdy přirozené právo opírá o právo historické, ve snaze odůvodnit požadavek na politickou samostatnost českých zemí v rámci monarchie, jejichž organickou součástí jsou Morava a Slezsko: „*Věřte, jakmile v Čechách konečně dosáhneme, nikoli úplně, ale alespoň částečně, svého přirozeného a historického práva, pak, ať děláte co děláte, dosáhneme svého práva i na Moravě a ve Slezsku.*“²⁶⁸

Pro prioritu přirozeného práva se Masaryk vyjádřil i v roce 1900 v polemice „*Právo historické a přirozené*“. Upozornil zde na existenci stejných práv Němců, kteří žijí společně s Čechy na historickém území Koruny české. Podle něj je respekt k přirozeným právům obou národností jedinou cestou k jejich možnému smíření a dohodě a poté i ke společnému prosazení historických práv: „*Právo historické [...] je právem Čechů i Němců [...] Jistě je samostatnost politická velikou zbraní národní [...] v praxi znamená, že tu samostatnost musejí připustit a chtít – Němci a Němci tu samostatnost připustí a budou ji chtít jen tehdy, když mezi námi nastane spravedlivé a rozumné dohodnutí...*“²⁶⁹ Ve stejném duchu byl koncipován i „*Rámcový program*“ Masarykovy České strany lidové z roku 1900, na němž se Masaryk podílel a upozornil v něm, že i původní Palackého představa federace byla založena na národnostním principu, bez ohledu na původní zemské hranice. Až mnohem později se od ní, pod vlivem rakousko-uherského vyrovnání, odklonil a dožadoval se realizace historického práva založeného na neměnnosti a nedělitelnosti území zemí Koruny české.²⁷⁰ Politickou samostatnost českého národa však Palacký nepokládal za možnou. Masaryk uznával, že úplná státní samostatnost je v dané chvíli utopií, ale národ bezesporu směřuje k politické samostatnosti v rámci Rakousko-Uherska. Opakovaně upozorňoval na to, že obnovení nároku plynoucí z historického práva je pochybné a to proto, že naše samostatnost v minulosti fakticky zanikla. Z tohoto důvodu je potřeba dovolávat se práva přirozeného a jím dát obsah právu historickému.²⁷¹ Ve svých plánech počítal i se Slováky, kteří zde byli označeni za „*větev našeho národa*“.²⁷² Důležitým bodem programu bylo připuštění možnosti národnostního oddělení okresů, dokonce i jednotlivých obcí tak, „*aby si každý národ spravoval záležitosti své sám*

²⁶⁷ MASARYK, T. G. Řeč o státním právu a česko-německé otázce. In: MASARYK, T. G. *Parlamentní projevy 1891-1893*, s. 247.

²⁶⁸ MASARYK, T. G. Řeč o českém státním právu a česko-německé otázce. In: MASARYK, T. G. *Parlamentní projevy 1891-1893*, s. 317.

²⁶⁹ MASARYK, T. G. *Právo přirozené a historické*, s. 31-32.

²⁷⁰ MASARYK, T. G. *Palackého idea národa českého*, s. 29-32.

²⁷¹ HARNA, J. ed. a KUČERA, M. ed. *Rámcový program České strany lidové (realistické) schválený na sjezdu strany ve dnech 31. března a 1. dubna 1900*. In: HARNA, J. ed. a KUČERA, M. ed. *Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896-1920*, s. 117-119.

²⁷² Tamtéž, s. 121.

a na odpovědnost vlastní“.²⁷³ V programu České strany pokrokové z roku 1912 nalezneme souhlas s vývojem obou pojetí státního práva, jež vede k jejich sblížení.²⁷⁴

Po vypuknutí války se Masaryk vrátil ke svým projevům předneseným na počátku devadesátých let; prosazení historického práva nabylo na aktuálnosti. Jeho flexibilní pojmání státního práva mělo dalekosáhlý význam při prosazování koncepce nově vznikajícího Československa, jež bylo založeno právě na spojení historického a přirozeného státního práva, kdy Slovensko bylo prezentováno jako nedílná součást českého národa:²⁷⁵ „*Čechové mají historické právo na samostatnost českých zemí (Čech, Moravy, Slezska), [...] Mimo to mají přirozené a historické právo na přičlenění Slovenska.*“²⁷⁶

Pro úplnost nutno dodat, že vznikem Československa po první světové válce byly popřeny stejné nároky maďarské, polské i německé a nově vzniklý mnohonárodnostní stát odporoval původní Herderově představě přirozených národních států. Blíže budou této složité problematice věnovány následující kapitoly.

²⁷³ HARNA, J. ed. a KUČERA, M. ed. Rámcový program České strany lidové (realistické) schválený na sjezdu strany ve dnech 31. března a 1. dubna 1900. In: HARNA, J. ed. a KUČERA, M. ed. *Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896-1920*, s. 121.

²⁷⁴ HARNA, J. ed. a KUČERA, M. ed. Program České strany pokrokové (realistické), schválený třetím valným sjezdem strany konaným v Praze 6. a 7. ledna 1912. In: HARNA, J. ed. a KUČERA, M. ed. *Politické programy českých „pokrokových stran“ 1896-1920*, s. 169.

²⁷⁵ MASARYK, T. G. *Budoucí Čechy*, s. 6-8.

²⁷⁶ MASARYK, T. G. *Nová Evropa*, s. 149- 150.

4 MASARYKOVA VÁLEČNÁ AKCE

Na vypuknutí první světové války nebyly ani české politické strany ani veřejnost připraveny. Takováto dimenze konfliktu byla do té doby neznámá a tím se vymykala běžnému chápání a zkušenostem. Politici zaujali vesměs pasivní a vyčkávací postoj. Situace byla o to těžší, že Češi, a Slované vůbec, byli rakouskou válečnou vládou považováni za nepřátele. Veškeré výtobytky kulturní a politické, které se bezesporu podařilo v předchozích desetiletích prosadit, byly devalvovány a perzekuce byly na denním pořádku. Neexistovalo mnoho možností, jaké stanovisko ke vzniklé situaci zaujmout. První možností bylo vyjádření loajality českého národa k monarchii s vírou v to, že tím bude zajištěna jeho pozitivní budoucnost. Takovýto postoj zaujaly především české katolické strany a sociální demokracie. Druhou možností byla vyčkávací taktika a následná reakce závislá na vývoji situace. Třetí, radikální postoj, byl absolutním odmítnutím monarchie a snahou o její destrukci a tím pádem snahou o vytvoření samostatného státu.²⁷⁷

Tato opozice je spojena se jmény dvou politiků: Karla Kramáře a Tomáše Garrigue Masaryka, jenž byl před válkou podruhé říšským poslancem. Oba po vypuknutí války promysleli zcela odlišné, v podstatě konkurenční projekty směřující k rozbití monarchie a k vytvoření nového státního útvaru. Kramář věřil ve vznik Slovanské říše, která by vznikla porážkou centrálních mocností. Měly ji tvořit ruská říše, polské, české, srbské a černoorské království a bulharské carství. V čele tohoto kolosu měl stanout ruský car. Kramářova vize nepředpokládala vznik samostatného českého či československého státu, což mělo být vyváženo širokými kompetencemi. Na první pohled utopické představy ale korespondovaly s proruskou náladou části české veřejnosti na začátku válečného konfliktu. Rusko bylo vnímáno jako hlavní odpůrce Němců a tím pádem jako potenciální osvoboditel českého národa. Karel Kramář byl za velezradu zatčen a odsouzen k trestu smrti, v roce 1917 byl amnestován a propuštěn. Vývojem v Rusku, kde byl v únoru 1917 svržen car, pozbyl Kramářův projekt smyslu.²⁷⁸

Masaryk, v duchu svého myšlení, pochopil válku jako zásadní střet mezi silami autokracie a demokracie, jako vyvrcholení sociální a mravní krize. Na konci roku 1914 odešel do exilu a stanul v čele zahraniční akce, jejímž hlavním cílem byla definitivní destrukce Rakousko-Uherska a vytvoření samostatného československého státu. To, co doposud považoval na základě své předválečné činnosti v podstatě za nereálné, ale ne nemožné v budoucnosti, získalo jinou dimenzi a definitivně tak změnilo jeho

²⁷⁷ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*, s. 15-20, 45-46.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 20-23, 29.

úsilí. Masarykovu rozhodnutí předcházela řada rozhovorů s představiteli českých politických stran,²⁷⁹ s rakouskými politiky, hovořil s bývalým ministerským předsedou Ernestem Koerberem a mnoha jinými, navázal styky s cizinou. Snažil se získat odpověď na svoji hlavní otázku, jíž byla perspektiva českého národa v monarchii. Šlo o to, zda je rakouská vláda po skončení válečného konfliktu schopna a ochotna provést nutné reformy. Konečná odpověď byla negativní.²⁸⁰ Přesto jeho rozhodnutí provázely těžké pochybnosti, jak je zřejmé z jeho slov po válce, ve „*Světové revoluci*“: „... *jsme pro odboj opravdu zralí a jsme zralí pro svobodu, pro správu a udržení samostatného státu, složeného ze zemí českých a Slovenska se značnými národnostními menšinami? Máme dost lidí, politicky tak vyspělých, že pochopí pravý smysl války a úkol národa v ní? Pochopíme světodějný okamžik? Dovedeme jednat, jednat zase jednou a doopravdy? [...] Překonáme v sobě Rakousko a jeho staletou výchovu?*“²⁸¹

Datum 6. července 1914 se stal dnem, kdy Masaryk v Ženevě, u příležitosti pětistého výročí upálení Jana Husa, veřejně „soukromě vypověděl monarchii válku“. Tak byl jeho projev označen vídeňskou „*Neue Freie Presse*“.²⁸² K tomu, aby mohl Masaryk v zahraničí vystupovat skutečně jako představitel politické emigrace a ne jako soukromá osoba, potřeboval svoji činnost legitimizovat oficiálním veřejným prohlášením, které by demonstrovalo cíl českého národa, jímž bylo rozbití Rakousko-Uherska a vytvoření nového státního útvaru. V Paříži byl založen Český komitét zahraniční, v jehož prohlášení ze 14. listopadu 1915 se mimo jiné uvádí, že vznikl za účelem představit cizině skutečnou situaci českého národa žijícího v Rakousko-Uhersku, a jeho rozhodnutí osamostatnit se. Zdůrazňuje, že český národ se neztotožňuje s jeho válečnou politikou a odmítá ji.²⁸³ Podepsána byla Masarykem a Josefem Dürichem, zástupci českých a slovenských krajanských hnutí²⁸⁴ ve Spojených státech, Francii, Rusku a Velké Británii svůj souhlas stvrdili zasláním telegramů.²⁸⁵ Nedlouho po tomto prohlášení se k Masarykově akci přidal Milan Rastislav Štefánik, s jehož

²⁷⁹ Masarykův mandát od české politické scény k jeho vystoupení v zahraničí nebyl nijak velký, ale přesto byl nesmírně důležitý pro jeho oficiální vystupování v cizině. Sociální demokrat Bohumír Šmeral a mladočech Karel Kramář jeho plánům nakloněni nebyli, naopak podporu získal od představitelů agrární strany Antonína Švehly, pokrokáře Antonína Hajna aj. Masaryk se o další podporu obrátil ke svým bývalým studentům, kde byl zcela klíčovou a mimořádnou postavou Edvard Beneš, dále se spoléhal na podporu od Sokola a také od realistů, z nichž někteří vytvořili jádro budoucí Maffie. (SOUBIGOU, A. *Tomáš Garrigue Masaryk*, s. 166-168.)

²⁸⁰ SOUBIGOU, A. *Tomáš Garrigue Masaryk*, s. 163-165.

²⁸¹ MASARYK, T. G. *Světová revoluce*, s. 36-37.

²⁸² SOUBIGOU, A. *Tomáš Garrigue Masaryk*, s. 180.

²⁸³ Prohlášení Českého komitétu zahraničního. In: MASARYK, T. G. *Válka a revoluce I*, s. 137-139.

²⁸⁴ Nezbytnou oporou Masarykovy akce byla podpora zahraničních krajanských spolků, bez jejichž pomoci a podpory, v neposlední řadě finanční, by byl úspěch vyloučen. Nejvíce krajanů, více než jeden milion Čechů a Slováků, žilo ve Spojených státech amerických, další významnou silou byli krajané v Rusku, kde bylo též velké množství zajatých Čechů a Slováků, což mělo význam při budování československé zahraniční armády, dalšího nezbytného článku v cestě za samostatným státem.

²⁸⁵ SOUBIGOU, A. *Tomáš Garrigue Masaryk*, s. 181.

pomocí byl komitét přetvořen v Československou národní radu, která se stala nejvyšším orgánem „*všech Čechů a Slováků žijících a pracujících za hranicemi rakousko-uherské monarchie*“.²⁸⁶ Jeho přistoupení mělo důležitý politický význam, neboť jím byl demonstrován společný jednotný postup Čechů a Slováků.²⁸⁷

Na Západě bylo hned od počátku nezbytně nutné téměř neznámou československou věc představit a uvést ve známost.²⁸⁸ Jak uvádí Ferdinand Peroutka, bylo zpočátku vůbec úspěchem dostat do francouzského a anglického tisku i jen několik řádek o československé otázce. Masaryk s Benešem, dříve než se dostali do vyšších politických kruhů, museli získat přízeň novinářů: „*Masaryk musil začít na schůzích a shromážděních ukazováním na mapě, kde Čechy leží.*“²⁸⁹

Masaryk též musel osvobozující proces českého a slovenského národa zařadit do kontextu evropského a dále i světového, což učinil v souladu se svými dávnými úvahami uvedenými v „*České otázce*“ a dalších dílech i prohlášeních před válkou. Jedině tak měl jeho plán, ostatně dlouho nejistý, protože závislý na vývoji mezinárodní situace a plánech Spojenců, naději na úspěch. V souvislosti s vizí nového poválečného uspořádání uvažoval Masaryk ve svých memorandech a projevech o celkové komplexní reorganizaci střední Evropy a její následné možné budoucí federalizaci. V tomto smyslu jsou charakteristická Masarykova slova v „*Nové Evropě*“: „*Domáháme se rozčlenění Rakouska-Uherska. Tento náš program není pouze negativní, naopak je pozitivní; naše samostatnost má býtí částí politické a sociální organizace celé Evropy a lidstva. Otázka Čech a Slovenska je otázkou světovou.*“²⁹⁰ Masaryk si byl vědom, že vznik malých států ohrožovaných státy velkými není optimálním řešením, ale vývoj k jejich vzniku směřoval: „*Ideálem malé státy jistě nejsou. Ale Evropa, a zvláště východní Evropa, je už jednou tak udělána, že se skládá z mnoha malých národů, a žádný z těchto národů nechce vymřít.*“²⁹¹ Proto se Masaryk ještě za války, za svého pobytu v Americe, pokusil o vytvoření Demokratické středoevropské unie, která se měla stát symbolem budoucích Spojených států středoevropských, sestávajících z nově vznikajících států.²⁹² Peroutka k Masarykově činnosti poznamenal, že právě pojetí československé otázky v kontextu evropském a světovém, ne v úzkém pojetí nacionalistickém, bylo tím nejdůležitějším, co Masaryk dokázal. Také dokázal rozptýlit obavy z možné balkanizace střední Evropy,

²⁸⁶ OLIVOVÁ, V. *Dějiny první republiky*, s. 19-20.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 20.

²⁸⁸ KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s. 337.

²⁸⁹ PEROUTKA, F. *Budování státu I*, s. 51.

²⁹⁰ MASARYK, T. G. *Nová Evropa*, s. 56.

²⁹¹ MASARYK, T. G. Prezident Masaryk o Panevropě. In: MASARYK, T. G. *Cesta demokracie IV*, s. 88.

²⁹² SOUBIGOU, A. *Tomáš Garrigue Masaryk*, s. 211.

a to právě návrhem dobrovolné organizace všech nově vzniklých států v tomto prostoru.²⁹³

Masaryk i po vypuknutí války vycházel z Herderovy představy o přirozených národech a umělých státech, ale na základě paralely mezi národem a lidskou bytostí chápal prosazování práva národa na sebeurčení²⁹⁴ jako postup demokracie. Světový vývoj směřující ke sjednocování národů mu dával za pravdu, neboť národy jako přirozené orgány člověčenstva nemají mezi sebou rozporu.²⁹⁵ Důrazem, který kladl na humanitu, ideál, smysl, mravnost, překračoval národní rámec, ale nepopíral jej: „*Rozluštíme správně problém národní, jestliže pochopíme, že budeme tím národnější, čím budeme lidštější. A naopak budeme tím lidštější, čím budeme národnější [...] Národové jsou přirozenými orgány člověčenstva.*“²⁹⁶ Národ se tak stává ne konečným účelem, ale prostředkem k dosažení vyšších hodnot. Masaryk věřil v možnost dobrovolného vzniku světové organizace národních států tak jako kdysi Kant a právě v ní viděl zajištění existence malých států.²⁹⁷

Již v říjnu roku 1914 vzniklo v Rotterdamu první memorandum s názvem „*Budoucnost Čech*“, které na základě rozhovorů s Masarykem vypracoval britský historik Robert William Seton-Watson, jenž byl společně s novinářem Henry Wickhamem Steedem významným Masarykovým pomocníkem. Oba pracovali ve prospěch Masarykovy akce, pomáhali mu navázat důležité politické kontakty a představili jej jako důvěryhodného zástupce českého národa.²⁹⁸ Podstatou obsahu memoranda byl, při zdůraznění strategicky klíčové role Čech v budoucí mírové Evropě, návrh na nezbytnost vzniku nového nezávislého státního útvaru složeného z území Čech, Moravy, Slezska a slovenských uherských krajů. V této době Masaryk uvažoval o ustavení Čech jako království, ne republiky, a to na základě údajného přání většiny českého národa. Co se týká obsazení trůnu, prosazoval vzhledem k budoucím mezinárodním vztahům spíše „*nějakého západního prince, nejlépe dánského nebo*

²⁹³ PEROUTKA, F. *Deníky, dopisy, vzpomínky*, s. 147-148.

²⁹⁴ Radan Hain uvádí, že v nejširším smyslu pojmu se jedná o „*požadavek, resp. právo určité národnostně definované skupiny lidí svobodně rozhodnout o vlastním státoprávním statusu – včetně svobody nezaložit vlastní stát*“. Dále uvádí, že se jedná o pojem, který se objevil kolem roku 1865, ale „*myšlenka národní emancipace, kterou vyjadřovalo, byla o dost starší. Navíc nešlo o skutečné ‚právo‘, nýbrž o nepřiliš přesnou verbalizaci politického požadavku. Ani po první světové válce, kdy se právo na sebeurčení stalo významným principem evropské teritoriální přestavby s dalekosáhlými účinky, se nepokládalo za součást pozitivního mezinárodního práva*“. (HAIN, R. *Teorie státu a státní právo v myšlení T. G. Masaryka*, s. 101, 214.)

²⁹⁵ MASARYK, T. G. *Nová Evropa*, s. 94.

²⁹⁶ MASARYK, T. G. *Světová revoluce*, s. 530-531.

²⁹⁷ MASARYK, T. G. *Nová Evropa*, s. 102.

²⁹⁸ SOUBIGOU, A. *Tomáš Garrigue Masaryk*, s. 163-164, 177.

belgického“.²⁹⁹ Důvod byl pragmatický, neboť bylo jasné, že v novém státě bude silná německá menšina, která by za svého panovníka ruského knížete nepřijala. Tuto svoji představu však Masaryk v průběhu války korigoval a možný nástup ruské dynastie připouštěl. Změna jeho postojů byla odrazem měnící se vojenské situace a role Ruska ve válce. Bezpředmětné se jeho úvahy o monarchii staly v roce 1917, po únorové revoluci v Rusku. Projevily se například v rozhovoru pro list „*Čechoslovák*“ ze září 1917, kdy na otázku budoucího českého státního zřízení odpověděl: „*Bude to republika, [...] neboť tato forma vyhovuje nejlépe našim tajným přáním, touhám národa ...*“³⁰⁰ Přesto ale Masaryk i nadále předpokládal, že Rusko zůstane jednou z rozhodujících mocenských sil. To se změnilo po říjnové bolševické revoluci, kdy se vyčlenilo z uskupení Dohody, a Masaryk se již zcela orientoval na Francii s Anglií a také na jihoslovanské státy a budoucí Polsko, jako možné spojence nového českého státu.³⁰¹ V „*Nové Evropě*“ pak již zcela jasně vyslovil svoji představu republiky: „*Československý stát nepochybně bude republikou. Právě touto válkou kontinentální monarchismus, jeho zpátečnictví a nebezpečí je odhaleno; národ český a slovenský je pro republiku zralý.*“³⁰²

Masaryk také věřil, že přes tehdejší víru českých Němců v Berlín se situace porážkou Německa změní a s důslednou, ale vyváženou a šetrnou politikou, která ponechá německému etniku určitou volnost, bude možno vybudovat konsolidovaný a stabilní stát.³⁰³ Memorandum bylo předáno britské vládě, zůstalo však bez odezvy.³⁰⁴ Obdobný osud mělo Masarykovo memorandum „*Independent Bohemia*“ z konce dubna 1915, určené britskému ministru zahraničí Edwardu Greyovi. Přesto se otázka střední Evropy do mezinárodního povědomí pomalu dostávala.³⁰⁵ V úvodu memoranda je zdůrazněn cíl války hlášený Brity a Francouzi, jímž je osvobození a nezávislost malých států a národů. Masaryk na podporu této ideje zdůraznil, že moderní doba je charakteristická rozvojem národností, které se staly silnými politickými a státoprvními silami, vedoucími ke vzniku národních států.³⁰⁶ Současné Rakousko-Uhersko bylo umělým celkem sestávajícím z devíti národů a za svůj původ vděčilo

²⁹⁹ SETON-WATSON, R. W. Memorandum o rozhovorech profesora T. G. Masaryka a R. W. Seton-Watsona v Rotterdamu. In: MASARYK, T. G. *Válka a revoluce I*, s. 38.

³⁰⁰ MASARYK, T. G. Rozhovor s prof. Masarykem. In: MASARYK, T. G. *Válka a revoluce II*, s. 274.

³⁰¹ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*, s. 36-37, 39-40, 43-44.

³⁰² MASARYK, T. G. *Nová Evropa*, s. 159.

³⁰³ SETON-WATSON, R. W. Memorandum o rozhovorech profesora T. G. Masaryka a R. W. Seton-Watsona v Rotterdamu. In: MASARYK, T. G. *Válka a revoluce I*, s. 39.

³⁰⁴ Přesto bylo, jak uvádí Alain Soubigou, toto memorandum „*prvním aktem Masarykovy otevřené vzpoury proti vídeňské vládě. Byla to také první důležitá etapa procesu budování nezávislého státního útvaru spojujícího Čechy a Slováky, etapa, v níž si Masaryk získával důvěryhodnost jakožto jeho budoucí vedoucí činitel*“. (SOUBIGOU, A. *Tomáš Garrigue Masaryk*, s. 164.)

³⁰⁵ SOUBIGOU, A. *Tomáš Garrigue Masaryk*, s. 178.

³⁰⁶ MASARYK, T. G. *Nezávislé Čechy*. In: MASARYK, T. G. *Válka a revoluce I*, s. 60.

sjednocení proti vnější expanzi kdysi v minulosti. Dnes však ztratilo svoji vůdčí ideu, a tak i oprávněnost svého trvání. Od konce devatenáctého století se dostávalo do závislého postavení na Německu, do vleku jeho velmocenské politiky a stalo se vazalem Berlína; Berlínu vděčí Němci i Maďaři za své vládnoucí postavení. Monarchie nedokázala sjednotit všechny své národy v silnou federaci a mít vlastní ideu, je pouze využívána Německem k jeho expanzivním cílům. Již není schopna spravovat své národy a Češi, kteří ve válce Německo s Rakouskem nepodporují, se musí nyní starat sami o sebe.³⁰⁷ V obou memorandech je nastíněna faktická podoba nového státu. Čechy, Morava a Slezsko měly vzniknout v historických hranicích s možnými korekturami především na moravsko-rakouském pomezí a případně i na několika dalších místech. Předběžná podoba Slovenska byla stanovena uměle.³⁰⁸ Na podporu připojení Slovenska k českým zemím Masaryk důsledně zdůrazňoval, že *„Slováci jsou Čechy, přestože užívají svého nářečí jakožto spisovného jazyka. Slováci usilují rovněž o samostatnost a přijímají program sjednocení s Čechami“*.³⁰⁹ Byla to praktická nezbytnost, protože právě připojení Slovenska by podstatně zvedlo počet slovanského obyvatelstva v novém státě. K otázce menšin pak uvedl: *„Předně si přejeme, ačkoliv zastáváme princip národnostní, podržeti naši německou menšinu. Zdá se to být paradox, avšak podržujeme německou menšinu na základě principu národnostního. Čechy jsou zcela jedinečným příkladem smíšené země; v žádné zemi nejsou dvě národnosti tolik – abychom tak řekli – promíšeny a propleteny jako v Čechách. Mezi Italy a Němci například je národnostní hranice jednoduchá, ostře vymezená; v Čechách tomu tak není – ve velmi mnoha místech a téměř ve všech městech máme české (nebo německé) menšiny [...] V českém Slezsku většina je polská a německá, ve slovenských krajích by to byla menšina maďarská...“*³¹⁰ Co se týká budoucí podoby státu, objevil se i projekt možného Srbsko-českého koridoru, přímého spojení Čech a Srbo-Chorvatska. Takto vzniklý koridor by zabránil Německu ovládnout Balkán a Malou Asii a také by oddělil Maďary od Němců.³¹¹

Masaryk veřejně konkrétní politický program předložil ve své inaugurační londýnské přednášce v King's College 19. října 1915 pod názvem *„Problém malých národů v evropské krizi“* a představil se tak i širšímu publiku. Podrobně posluchačům přiblížil složitou problematiku pásma malých národů ve středu Evropy, mezi Rusy a Němci. Právě tato oblast byla ohniskem válečného konfliktu a zdrojem nestability. Mnohé národy zde žijící byly dříve samostatné a o dosažení

³⁰⁷ MASARYK, T. G. Nezávislé Čechy. In: MASARYK, T. G. *Válka a revoluce I*, s. 63–64.

³⁰⁸ SETON-WATSON, R. W. Memorandum o rozhovorech profesora T. G. Masaryka a R. W. Seton-Watsona v Rotterdamu. In: MASARYK, T. G. *Válka a revoluce I*, s. 38.

³⁰⁹ MASARYK, T. G. Nezávislé Čechy. In: MASARYK, T. G. *Válka a revoluce I*, s. 65.

³¹⁰ Tamtéž, s. 67.

³¹¹ Tamtéž, s. 68.

tohoto cíle usilují i dnes. „*Toto pásmo ukázalo evropským státníkům problém malých národů; a tato válka nutí především Spojence, aby se věnovali jeho rozřešení.*“³¹² Masaryk opět relativizoval pojem velikosti a na příkladu Švýcarska ukazoval, že funkční malé státy v Evropě již existují.³¹³ Na podporu svých argumentů zdůraznil roli budoucích nově vzniklých států v tomto exponovaném prostoru, jimiž by byly Polsko, Čechy a Srbochorvatsko, jako nárazníkového pásma proti expanzivním německým snahám známým jako „*Drang nach Osten*“.³¹⁴ Habsburskou monarchii tak měly nahradit nové státy vybudované na principu národního sebeurčení.

V prosinci 1915, v tajném memorandu „*At the Eleventh Hour. A Memorandum on the Military Situation*“ znovu zopakoval, s odkazem na svoji přednášku z října 1915, že Spojenci se „*musí postavit proti německému plánu Střední Evropy ovládané Německem [...] politická organizace tohoto pásma je skutečným úkolem současné války*“.³¹⁵ Německý plán nadvlády nad tímto územím je připraven nejen důkladně a velkoryse, ale i prakticky. Jeho výsledkem má být germanizovaná střední Evropa a s ní související spojení Berlín - Bagdád. Proti tomu musí Spojenci postavit plán střední Evropy „evropské“:³¹⁶ „*Obnovení a osvobození Polska, Čech včetně slovenských území severních Uher a organizace Velkého Srbska je první a základní úkol Spojenců; všechny ostatní otázky budou snadno vyřešeny, jestliže Spojenci splní tento úkol.*“³¹⁷ Jedním z hlavních požadavků bylo definitivní rozdělení Rakouska-Uherska. Program Spojenců pak měl spočívat právě v poválečné reorganizaci a rekonstrukci Evropy, v níž by i Německo našlo znovu své místo.³¹⁸

Masaryk se po celou dobu války obracel především ke státům Dohody, ale až do jara 1918 nepatřilo rozbití Rakousko-Uherska a vytvoření Československa do jejich válečných plánů. Dohoda se ke konceptu malých národních států ve střední Evropě dlouho nestavěla pozitivně, záruku stability tohoto regionu viděla ještě stále

³¹² MASARYK, T. G. a BENEŠ, E. *Problém malých národů v evropské krizi*, s. 14.

³¹³ Tamtéž, s. 21-22.

³¹⁴ Tamtéž, s. 27.

³¹⁵ MASARYK, T. G. V hodině jedenácté. In: MASARYK, T. G. *Válka a revoluce I.*, s. 173.

³¹⁶ Srv.: „*At any rate it is obvious that the German plan of Central Europe is a far-reaching and grandiose plan; the Allies must have an equally far-reaching plan for the treatment of Central Europe. And the German plan is not only grandiose and far-reaching, but it is at the same time practical: the Allies must have an equally practical programme.*“ (MASARYK, T. G. *At the Eleventh Hour. A Memorandum on the Military Situation*, s. 29.)

³¹⁷ MASARYK, T. G. V hodině jedenácté. In: MASARYK, T. G. *Válka a revoluce I.*, s. 173.

³¹⁸ Tamtéž, s. 174, 178-179. Srv.: „*The programme of the Allies cannot be a mere plan to crush Germany; for a nation of 65 millions (with German Austria 75 millions) cannot be crushed. It must be a plan of defence a plan for promoting the moral and political progress of Europe and of Humanity. It is a plan to force Germany to be human, to accept and to comprehend the humanitarian programme of the best German thinkers. Germany, when she has abandoned the ferocious philosophy of the superman and the policy of the 'blonde beas' aspiring to the bloodstained dominion of mankind, will easily find her place as an equal among equals.*“ (MASARYK, T. G. *At the Eleventh Hour. A Memorandum on the Military Situation*, s. 34.)

v Rakousko-Uhersku, ovšem za předpokladu jeho oddělení od Německa. Ve své odpovědi z 10. ledna 1917 na dotaz amerického prezidenta Woodrowa Wilsona ohledně jejich válečných cílů sice již mimo jiné požadovala osvobození Italů, Slovanů, Rumunů a Čechoslováků z cizí nadvlády,³¹⁹ ale zmínka o Čechoslovácích byla do již hotového prohlášení vsunuta dodatečně, po Benešově intervenci, a praktický význam v dané chvíli neměla. Přesto byla považována za výrazný úspěch českého odboje, protože tím byl veřejně poprvé vyjádřen zájem Dohody o českou i slovenskou otázku.³²⁰ Svoji konkrétní podobu prohlášení získalo až v samém závěru války.

V českých zemích však byla spojenecká nota některými novinami odmítnuta, což vzbudilo obavy z toho, co následně učiní Český svaz.³²¹ Jeho prohlášení z 31. ledna 1917,³²² které se vyslovalo pro setrvání českého národa pod Rakousko-Uherskem, podkopalo věrohodnost tvrzení zahraničního odboje, který se neustále snažil přesvědčit představitele dohodových vlád o všeobecné touze celého českého národa po osamostatnění.³²³ Pokud jde o zahraniční veřejné mínění, tak prohlášení skutečně vyvolalo pochyby o oprávněnosti zahraničního odboje mluvit za český národ. Dlouho a trpělivě budovaná šance na samostatnost byla na pokraji zhroucení.³²⁴

Řada dramatických událostí, mezi nimi vstup Spojených států do války v dubnu 1917, říjnová bolševická revoluce v Rusku, neúspěšné snahy o uzavření separátního míru Dohody s monarchií, a tím ztroskotání pokusů o zničení spojeneckého svazku Rakousko-Uherska s Německem, vedlo postupně Dohodu a Spojené státy ke změně dosavadního kurzu. Jejich snaha o udržení rakousko-uherského soustátí jako stabilizujícího prvku v této oblasti a protiváhy německého vlivu byla vyčerpána na jaře roku 1918.³²⁵ Vznik samostatných států, které měly monarchii nahradit, se stal skutečně reálný. Prezident Wilson ještě 8. ledna 1918 ve známých čtrnácti bodech hovořil o tom, že národům žijícím v Rakousko-Uhersku by měla být poskytnuta co nejširší

³¹⁹ Srv.: MASARYK, T. G. *Nová Evropa*, s. 73-75. Srv. též: MASARYK, T. G. *Světová revoluce*, s. 140-141.

³²⁰ OLIVOVÁ, V. *Dějiny první republiky*, s. 22-23.

³²¹ 19. listopadu 1916 byla zveřejněna dohoda devíti českých politických stran, z nichž vznikly dvě organizace: Český svaz, v němž byli poslanci říšské rady, s těžištěm ve Vídni, a Národní výbor, který byl koncipován jako spojník mezi poslanci a stranami, s centrem v Praze. Prohlášení s názvem „*Českému národu*“, bylo prvním společným loajálním svoláním českých politiků od počátku války. (GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*, s. 56.)

³²² „*Vzhledem na odpověď států Čtyřdohody prezidentovi Spojených států severoamerických Wilsonovi, ve které státy válčící s mocnárstvím naším uvedly mimo jiné také „osvobození Čechů od cizího panství“ jako jeden z cílů, k nimž chtějí moci zbrání dospět, presidium Českého svazu odmítá tuto insinuaci, která spočívá na předpokladech úplně nesprávných, a rozhodně prohlašuje, že národ český jako vždycky v minulosti, tak také v přítomnosti a v době příští jen pod žezlem habsburským vidí svou budoucnost a podmínky svého vývoje.*“ (Předsednictvo českého svazu k prohlášení dohodových vlád o válečných cílech. In: GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*, s. 282.)

³²³ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*, s. 60-61.

³²⁴ OLIVOVÁ, V. *Dějiny první republiky*, s. 23.

³²⁵ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*, s. 139-145.

autonomie a odvolával se přitom na projev britského premiéra Lloyd George, který 5. ledna 1918 prohlásil, že cílem Angličanů není rozčlenění Rakousko-Uherska.³²⁶ Ale v červnu, v reakci na dubnový římský kongres utlačených národností Rakousko-Uherska a především na změny na frontě, bylo Spojenými státy oficiálně vyhlášeno, že „*národnostní aspirace Čechoslováků a Jihoslovánů po svobodě se těší opravdové sympatii této vlády [...] vláda Spojených států stojí na stanovisku úplného osvobození všech větví slovanského plemene zpod německé a rakouské nadvlády*“.³²⁷

Též česká politická reprezentace se v roce 1918 s Vídní definitivně rozešla.³²⁸ Postavení zahraničního odboje v neposlední řadě posílila vojenská akce československých legií v Rusku. Události, které 28. října 1918 vedly k vyhlášení samostatného Československa, k němuž se o dva dny později přihlásili Martinskou deklarací Slováci, nabraly na rychlosti. Již v květnu byla podepsána tzv. „*Pittsburská dohoda*“ mezi českými a slovenskými představiteli krajanských organizací ve Spojených státech, již byla vyjádřena společná vůle po společném státě Čechů a Slováků. V červnu 1918 uznala Československou národní radu za základ příští vlády státu Francie, v srpnu Anglie a v září i Spojené státy americké.³²⁹

Edvard Beneš 14. října spojeneckým státům oznámil, že 26. září byla ustavena prozatímní československá vláda v čele s Tomášem Garrigue Masarykem, Edvardem Benešem a Milanem Rastislavem Štefánikem. Příčinou tohoto prohlášení byly obavy z reakce prezidenta Wilsona na žádost centrálních mocností o příměří. Zároveň se objevily zprávy o snaze rakouské vlády vyhlásit federalizaci monarchie. Ve stejné době Masaryk ve Washingtonu předložil prezidentu Wilsonovi „*Prohlášení nezávislosti československého národa jeho prozatímní vládou*“. Tento dokument je znám jako tzv. „*Washingtonská deklarace*“ a byla 18. října v Paříži prozatímní československou vládou prohlášena za její vládní program, v němž se mimo jiné uvádí.³³⁰ „*Požadujeme pro Čechy právo, aby byli spojeni se svými slovenskými bratry ze Slovenska, kdysi součástky našeho národního státu, odtržené později od našeho národního těla [...] Československý stát bude republikou [...] Práva menšiny budou chráněna poměrným zastoupením; národní menšiny budou požívat rovných práv [...] Přijímá cele demokratický a sociální princip národnostní [...] Demokracie porazila teokratickou autokracii [...] vytoužený věk lidstva vzchází.*“³³¹

³²⁶ MASARYK, T. G. *Světová revoluce*, s. 304.

³²⁷ MASARYK, T. G. *Nová Evropa*, s. 75-76.

³²⁸ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*, s. 227.

³²⁹ KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s. 349-350.

³³⁰ OLIVOVÁ, V. *Dějiny první republiky*, s. 61-62.

³³¹ Vyhlášení československé samostatnosti zahraniční prozatímní vládou – tzv. Washingtonská deklarace 16. října 1918. In: GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*, s. 312-314.

17. října 1918 byl skutečně vydán manifest císaře Karla o federalizaci Rakousko-Uherska. O den později však nóta americké vlády odmítla nabídku na příměří odvolávající se na čtrnáct bodů prezidenta Wilsona z ledna s tím, že situace se zcela změnila a nyní jsou to již národy monarchie, které rozhodnou o její budoucí podobě.³³² 28. října, v reakci na tzv. „*Andrássyho nótu*“, vydanou o den dříve, v níž bylo Spojeným státům oznámeno přijetí mírových podmínek a souhlas s uzavřením separátního míru a která byla považována za kapitulaci Rakousko-Uherska, se situace zdramatizovala. Na základě císařského manifestu bylo již 21. října ve Vídni vyhlášeno německé Rakousko, jehož součástí se měly stát také oblasti na území Čech, Moravy a západních Uher, kde žili Němci. Zároveň však i ostatní národy monarchie začaly vyhlášovat samostatné státy.³³³ V Čechách bylo vydáno „*Provolání Národního výboru Československého*“ o samostatnosti československého státu, a prvním zákonem vydaným 28. října Národním výborem byla zdůrazněna kontinuita právního říšského i zemského řádu. Právní forma státu zatím určena nebyla. Jan Galandauer uvádí, že převod moci byl tak plynulý, že se rakouští státní úředníci domnívali, že nejde o rozbití monarchie, ale o její federalizaci na základě císařova manifestu. 13. listopadu byla Národním výborem československým³³⁴ vyhlášena prozatímní ústava československého státu a o den později byla habsburská dynastie prozatímním Národním shromážděním, které vzniklo rozšířením Národního výboru, prohlášena za sesazenou a byla vyhlášena Československá republika.³³⁵ V čele nové vlády stanul Karel Kramář a ve své funkci prezidenta byl jednomyslně potvrzen Tomáš Garrigue Masaryk, jenž se 21. prosince 1918 po čtyřleté válečné anabázi vrátil do Prahy vítán nadšenými davy.³³⁶

³³² GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*, s. 145.

³³³ KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s. 350.

³³⁴ Národní výbor československý vznikl v červenci 1918 namísto zkompromitovaného prorakouského Českého svazu. Do jeho čela se postavil Karel Kramář. (OLIVOVÁ, V. *Dějiny první republiky*, s. 57.)

³³⁵ „*My nemůžeme sice dnes, poněvadž nejsme ještě konstituantou, ve státní základní zákony vtělit to, čím žít chceme. Ale jedno může již dnes národní shromáždění prohlásiti. Všecka pouta, která nás vázala k dynastii Habsbursko-Lotrinské, jsou přervána (Výborně! Poslanci povstávají, hlučný potlesk.) Konec jest smlouvám z r. 1526 i pragmatické sankci (Výborně, potlesk) Dynastie habsburskolotrinská ztratila všechna práva na trůn český (Tak jest! Výborně! Potlesk.) A my svobodní a volní prohlašujeme, že náš stát československý jest svobodnou československou republikou. (Výborně! Sláva!) Hlučný potlesk.) A abychom doplnili všechno to, pak prosím Vás, abyste prvním presidentem Československé republiky zvolili Tomáše Masaryka. (Výborně! Sláva! Potlesk) Prohlašuji tedy profesora dra. Tomáše G. Masaryka jednohlasně zvoleným presidentem Československé republiky. Tímto jsme vykonali všechno, co jest potřebí k tomu, než konstituujeme se jako Národní shromáždění. Konstatuji, že jsme k usnášení způsobili a také naši bratři slovenští, kteří poněkud byli opozděni, již se do schůze dostavili. (Sláva jim! Potlesk.) A já tudíž Vás prosím, abyste dovolili, abychom přikročili k volbě předsedy Národního shromáždění.*“ (KRAMÁŘ, K. Schůze Národního shromáždění československého v Praze ve čtvrtek 14. listopadu 1918. In: www.psp.cz. [on-line]. [cit. 4. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/001schuz/s001001.htm>

³³⁶ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*, s. 232- 236.

5 ČESKOSLOVENSKO A NĚMECKÁ MENŠINA

Po skončení první světové války se politická mapa středoevropského prostoru zcela proměnila a bylo nutné vyřešit problematiku nových nástupnických států, jež vznikly rozpadem Rakousko-Uherska. Tečkou za válečným konfliktem byla mírová konference, svolaná 18. ledna 1919 do Versailles, na níž byly postupně podepsány mírové smlouvy s poraženými státy.³³⁷ Československo se, jako vítězný stát, za nějž bylo považováno Dohodou, konference účastnilo také, ale výrazný vliv na rozhodování velmocí nemělo.³³⁸ Důležité bylo, že zde byly stanoveny definitivní hranice Československé republiky.³³⁹ Hlavní ideou pařížských mírových jednání byla Wilsonova „*vize sebeurčení národů a mírové koexistence států*“.³⁴⁰ Samozřejmě, jednání nebyla určena jen proklamovanými idejemi, ale především mocenskými zájmy vítězů, jejichž představy se od sebe navíc dost výrazně odlišovaly.³⁴¹

Paradoxem u nově vzniklých „národních“ států byla skutečnost, že jimi ve skutečnosti nebyly, takže idea reorganizace střední Evropy na základě národnostního principu v praxi realizována nebyla, na to byla území příliš národnostně promíchána. „*Nové hranice byly sice bližší etnickým liniím než před válkou, ale nemohly být vedeny jen podle nich a musely respektovat i zřetele hospodářské, dopravní a také strategické a politické, které vyznívaly přirozeně ve prospěch vítězů a na újmu poražených...*“³⁴² Početné národnostní menšiny v nástupnických státech, jimiž byly Československo, Jugoslávie a Polsko, byly dědictvím mnohonárodnostního Rakousko-Uherska. Z některých menšin tak vznikly nové státy, z některých, dříve vládnoucích, se menšiny proti jejich vůli staly. Národními státy se víceméně naopak staly „zbytky“ monarchie - Rakousko a Maďarsko. Poválečný systém zajištěný mírovými smlouvami se v tomto prostoru již od samého počátku potýkal s mnoha nevyřešenými menšinovými problémy, které nakonec vyústily v další válečný konflikt.³⁴³

K této problematice a důvodům, proč tomu tak bylo, se na počátku třicátých let, kdy byla v Československu zřízena Společnost pro studium menšinových otázek, vyjádřil i Masaryk.³⁴⁴ Konstatoval, že problém národnostních menšin po válce nebyl

³³⁷ KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s. 377-378.

³³⁸ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*, s. 236.

³³⁹ Hranice Československa mezi Německem a ČSR byly stanoveny Versailleskou mírovou smlouvou, mezi Rakouskem a ČSR smlouvou ze Saint-Germain-en-Laye a mezi Maďarskem a ČSR smlouvou z Trianonu. Oproti původnímu záměru se součástí nového státu stala Podkarpatská Rus. (KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s. 361, 378.)

³⁴⁰ KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s. 377.

³⁴¹ Tamtéž.

³⁴² Tamtéž, s. 360.

³⁴³ RYCHLÍK, J. *Češi a Slovinci ve 20. století*, s. 66.

³⁴⁴ OPAT, J. T. G. *Masaryk – Evropan, světoobčan*, s. 77.

a ani nemohl být konkrétně vyřešen, neboť „na konferenci mírové jednaly státy, ne národnosti. Státy sotvakdy budou národnostně jednotlivé; státy nevznikly na principu národnostním, nýbrž dynastickém, politicky mocenském, hospodářském, zeměpisném aj.“³⁴⁵ Je tedy úkolem a povinností daného státu, v němž je vedoucím většinový národ, správně analyzovat poměry minorit k majoritě a podle toho upravit jejich konkrétní postavení a potřeby.³⁴⁶

5.1 Mezinárodní systém ochrany menšin a Československo

Menšinová problematika existovala samozřejmě již dávno před první světovou válkou, po jejím skončení však nabyla nové podoby. Dříve se nejednalo o ochranu všech menšin v daném státě, navíc zajištěnou mezinárodním společenstvím, neboť tehdy neexistovalo. Historicky šlo obvykle o ochranu náboženských minorit, která vznikala především od sedmnáctého století.³⁴⁷

Prezident Wilson, v zájmu zachování stability nových států, 1. května 1919 potvrdil, že s teritoriální autonomií menšin počítáno není. Bylo ale rozhodnuto, že jejich záležitosti nebudou jen vnitrostátní záležitostmi jednotlivých států, ale budou upraveny mezinárodním právním rámcem. Kontrolní pravomoc nad touto problematikou získala nově vzniklá Společnost národů. Právě k ní mohly směřovat menšiny své stížnosti, ale konkrétní sankce plynoucí z porušování jejich práv stanoveny nebyly a při projednávání jejich stížností bylo přihlíženo především k zajištění mezinárodního míru.³⁴⁸ Mezinárodní systém ochrany menšin nebyl založen na jediné smlouvě, která by tuto problematiku obecně upravovala pro všechny účastnické státy, ale byla korigována celou řadou dalších právních dokumentů.³⁴⁹

K legislativní ochraně národnostních menšin se Československo zavázalo tzv. menšinovou smlouvou s oficiálním názvem „*Smlouva mezi čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem, podepsaná v Saint-Germain-en-Laye dne 10. září 1919*“.³⁵⁰ Základní právo zaručené všem obyvatelům bylo definováno v článku 2 smlouvy: „Československo se zavazuje, že poskytne všem obyvatelům úplnou

³⁴⁵ MASARYK, T. G. Prezident Masaryk k otázce národnostních menšin. In: MASARYK, T. G. *Cesta demokracie IV*, s. 125.

³⁴⁶ Tamtéž.

³⁴⁷ PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 23-25.

³⁴⁸ KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s. 458-459.

³⁴⁹ PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 88. Na mezinárodní úrovni byla ochrana menšin zaručena také dvoustrannými smlouvami mezi ČSR a Německem, Rakouskem a Polskem. (Tamtéž, s. 97-98.)

³⁵⁰ NOVOTNÝ, L., STEHLÍK, M. a TÓTH, A. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938*, s. 201-202.

a naprostou ochranu jejich života a jejich svobody bez ohledu na jejich původ, státní občanství, jazyk, rasu nebo náboženství.“³⁵¹ V dalších částech byla pozornost věnována úpravě státního občanství, jeho nabytí či ztrátě. Československo bylo povinno uznat příslušníky německé, rakouské a uherské, kteří měli v den, kdy tato smlouva nabyla účinnosti, na území státu bydliště či domovské právo, za československé příslušníky, a to bez dalších formalit. Dále byla zaručena rovnost všech občanů bez rozdílu před zákonem. Článek 8 byl věnován zvláštní ochraně menšin: „*S příslušníky československými náležejícími k menšinám ethnickým, náboženským neb jazykovým bude po právu a ve skutečnosti za stejných záruk zacházeno stejně jako s ostatními příslušníky československými. Zvláště budou mít stejné právo, aby vlastním nákladem zakládali, řídili a pod dozorem měli ústavy lidumilné, náboženské neb sociální, školy a jiné ústavy výchovné s právem používatí tam volně svého jazyka a svobodně tam vykonávati své náboženství.*“³⁵² Československo se svým podpisem zavázalo, „že ustanovení obsažená v člancích 2 až 8 [...] budou uznána za základní zákony, že žádný zákon, žádné nařízení, ani žádný úkon úřední nebude v odporu nebo nesouhlasu s těmito ustanoveními a že žádný zákon, žádné nařízení, ani žádný úkon úřední proti nim nebude mítí moci.“³⁵³ Tato ustanovení se stala zásadním novým prvkem, který stanovil přednost menšinových závazků zde obsažených před vnitrostátními zákony, včetně ústavních. Menšinová práva v mírových smlouvách byla postavena na roveň zákonů státu a žádný vnitrostátní předpis je nemohl změnit; k určitým změnám mohlo dojít pouze se souhlasem Rady Spojených národů. Porušení těchto závazků mohlo být členy Společnosti národů žalováno a souzeno Stálým mezinárodním soudním dvorem.³⁵⁴

Podpis menšinové smlouvy měl významný vliv jak pro zavedení problematiky ochrany menšin do československého právního řádu, tak do povědomí občanů. Samotná práva byla ve smlouvách rozdělena do tří základních částí. Jednalo se o práva zaručená všem obyvatelům, dále ustanovení o nabytí občanství a nakonec práva menšinová.³⁵⁵ Základem národnostního práva v Československu se stala ústava z roku 1920, v níž byla většina základních ustanovení o menšinách obsažena v hlavě šesté s názvem „*Ochrana menšin národních, náboženských a rasových*“.³⁵⁶ „*Povinná práva menšin v Československu, rámcově definovaná menšinovou smlouvou, byla obsažena již*

³⁵¹ Smlouva mezi mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem, podepsaná v Saint-Germain-en-Laye, 10. září 1919, publikována pod č. 508/1921 Sb. In: www.valka.cz .[on-line]. [cit. 6. 2. 2014]. Dostupné z: <http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/105739>

³⁵² Tamtéž.

³⁵³ Tamtéž.

³⁵⁴ PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 94-95.

³⁵⁵ Tamtéž, s. 91.

³⁵⁶ NOVOTNÝ, L., STEHLÍK, M. a TÓTH, A. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938*, s. 209.

v samotné ústavní listině. Dále získala konkrétní podobu v jazykovém zákoně a zákoně o nabývání státního občanství, v obou případech v zákonech ústavní povahy.³⁵⁷ Na přání prezidenta Masaryka byl do ústavy též vložen „zákaz násilného odnárodňování“, jež mohlo být považováno za trestný čin.³⁵⁸ Ústava ani jiné zákony výčet národnostních menšin neobsahovaly, a to proto, že pojem národa nebyl doposud přesně definován, a tak bylo ponecháno na rozhodnutí každého jednotlivce „v čem znak národnosti spatřuje a podle toho svobodně se rozhodl“.³⁵⁹ Šlo především o to, aby vztah mezi národnostní většinou a menšinami byl vymezen ochrannými prvky. Důvodem byla možná hrozba plynoucí z většinového principu, tedy že majorita by mohla znevýhodňovat minority.³⁶⁰

Ústavní listina se věnovala též právu jazykovému, konkrétní zásady jeho uplatňování byly vymezeny zvláštním zákonem, který byl její součástí.³⁶¹ Jazykové právo bylo jedním z nejdůležitějších práv poskytovaných národnostním menšinám a právní úprava byla nezbytně nutná vzhledem k národnostnímu složení nového státu.

Bezprostředně po vzniku republiky byly do československého právního řádu tzv. recepční normou převzaty rakouské právní předpisy, včetně úpravy jazykového zákona, který zůstal v platnosti až do přijetí ústavy v roce 1920, neboť prozatímní ústava z roku 1918 se touto otázkou nezabývala.³⁶² Rakouské právo, na rozdíl od uherského, pojem státního jazyka, státního národa a menšiny neznalo, všichni obyvatelé byli rakouští občané. Článek 19 zákona o právech státních občanů z roku 1867 výslovně říkal, že všechny národy (národní kmeny) i jazyky jsou si rovny, přičemž úředním jazykem v příslušné zemi byl jazyk zde obvyklý. Tato vágní formulace byla příčinou mnoha závažných nedorozumění a odlišných výkladů, neboť chyběl prováděcí zákon. Pro úplnost nutno dodat, že rovnoprávnost jazyků byla pouze uznána, nikoliv zaručena. Jiná situace byla v Uhrách, kde jediným státním a úředním jazykem byla

³⁵⁷ NOVOTNÝ, L., STEHLÍK, M. a TÓTH, A. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938*, s. 207-208.

³⁵⁸ BROKLOVÁ, E. *Národní menšiny v Československu*. In: www.ceskenarodnilisty.cz. [on-line]. [cit. 10.2.2014]. Dostupné z: <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/doc-phd-eva-broklova-drsc-narodni-mensiny-v-ceskoslovensku.html>

³⁵⁹ NOVOTNÝ, L., STEHLÍK, M. a TÓTH, A. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938*, s. 211.

³⁶⁰ HAIN, R. *Teorie státu a státní právo v myšlení T. G. Masaryka*, s. 202.

³⁶¹ Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. In: www.psp.cz. [on-line]. [cit. 4. 2. 2014]. Dostupné z: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html

³⁶² NOVOTNÝ, L., STEHLÍK, M. a TÓTH, A. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938*, s. 259. K tomuto postupu tehdejší přísný kritik první republiky Ferdinand Peroutka poznamenal následující: „Noví zákonodárci neopouštěli překotně staré rakouské zákony: ponechali většinu z nich v platnosti [...] Lze se snadno domyslet, proč demokratičtí zákonodárci českoslovenští neodvrhli netrpělivě všechno toto rakouské dědictví: kritická doba výbojných davových hnutí, snadno se bouřlivě přenášejících na ulici [...] celá nejistota převratového času vzala jim k tomu chuť.“ (PEROUTKA, F. *Budování státu III*, s. 931.)

maďarština. V Předlitavsku tak, minimálně v právní rovině, pokud necháme stranou skutečnou praxi, tedy žádné menšiny nebyly a nebyl ani žádný státní jazyk. Ve skutečnosti však byla němčina jazykem jedincím, čímž byli Němci fakticky zvýhodněni.³⁶³ Oproti tomu Československo bylo oficiálně zakládáno jako národní stát, takže musel být nějaký národ jako hlavní a musely zde být menšiny, jinak by vítězné mocnosti těžko daly souhlas k jeho vzniku; likvidace jednoho mnohonárodnostního státního útvaru a jeho nahrazení jiným, v principu stejným, by nedávala smysl. Existence státního jazyka a jazyků menšinových znamenala jejich faktickou podřazenost.³⁶⁴

Pokusy o změny v národnostní politice byly v Předlitavsku od roku 1867 velmi časté. Konflikty vznikaly především v jazykové a správní oblasti, v níž pro úpravu poměrů v českých zemích existovaly dvě základní koncepce. První z nich, prosazovaná především německou stranou, byla separatistická. Při její realizaci by došlo k rozhranění území na základě jazykové hranice, německé kraje měly být jednojazyčné, české dvojjazyčné. Druhá byla personální, prosazovaná především českou stranou, argumentující s odkazem na české státní právo.³⁶⁵ Její snahou bylo prosadit dvojjazyčnost úřadů a udržet jednotu historických území Koruny české. Zásadním problémem, který neumožňoval dohodu, byly obstrukce na obou stranách. Německá strana se nechtěla vzdát privilegií vydobytých v minulosti a česká strana se snažila o prosazení rovnoprávnosti, čímž se cítili Němci ohroženi. Docházelo ke zhoršování vzájemných vztahů a nacionálním nepokojům. Pokusy o vyrovnání pokračovaly v podstatě až do vypuknutí první světové války, naději na úspěch měly vyrovnávací rozhovory vedené od roku 1911 a pokračující v letech 1912 a 1914, ale nakonec i tyto skončily neúspěchem, jako všechny předchozí.³⁶⁶

Co se týká samotného obsahu jazykového zákona v Československu, stěžejní pro stanovení pravidel jazykového práva bylo určení hlavního jazyka. Za státní, oficiální jazyk Československé republiky byl stanoven jazyk československý:³⁶⁷ *„Jazyk československý jest státním, oficiálním jazykem republiky [...] Užívající jazyka státního, oficiálního, úřady v onom území republiky, jež před 28. říjnem 1918 náleželo*

³⁶³ RYCHLÍK, J. Ústava z roku 1920 – historické souvislosti. In: LOUŽEK, M. ed. *Československá ústava: devadesát let poté*, s. 53-54.

³⁶⁴ RYCHLÍK, J. *Češi a Slovinci ve 20. století*, s. 66.

³⁶⁵ Viz kapitola 3.3.1

³⁶⁶ PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 150-157, 159-163.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 308.

*ku královstvím a zemím na říšské radě zastoupeným, nebo ku království Pruskému, úřadují zpravidla po česku, na Slovensku zpravidla po slovensku.*³⁶⁸

Eva Broklová k často diskutované a rozdílně hodnocené problematice fakticky neexistujícího československého jazyka uvádí, že tato konstrukce byla využita proto, aby mohla být na Slovensku používána slovenština, protože mírová smlouva připouštěla stanovení pouze jednoho oficiálního jazyka. Čeština ani slovenština se nikdy nestaly vyučovacím jazykem národních a jazykových menšin, vyučování v jejich školách se dělo v jejich jazycích.³⁶⁹ Vnitřním úřadovacím jazykem byla výhradně čeština a slovenština, použití vnějšího úřadovacího jazyka bylo upraveno pravidly vztahujícími se k národním jazykovým menšinám. Povinností soudů, úřadů a orgánů republiky bylo přijímat od příslušníků menšin podání v jejich jazyce a vyřídit jej v jazyce československém i v jazyce podání. Toto opatření se vztahovalo na ty okresy, které podle posledního soupisu lidí obývalo alespoň dvacet procent státních občanů téhož jazyka, ale ne československého.³⁷⁰ Vzhledem k tomu, že více než devět desetin německého obyvatelstvo žilo v místech, kde skutečně tvořili nejméně dvacetiprocentní podíl z celkového počtu obyvatel, mohli toto právo uplatnit v široké míře.³⁷¹ Dalším důležitým bodem bylo ustanovení týkající se školství a kultury. Ve školách, které byly zřízeny pro příslušníky menšin, bylo zaručeno vyučování v jejich jazyce a totéž platilo pro kulturní instituce pro ně vytvořené.³⁷² Přesto zde byla, jak uvádí René Petráš, stanovena zcela jasně přednost státního národa.³⁷³

V tehdejší československém právním řádu existovaly legislativní normy upravující zvláštní postavení státního národa, jímž byl národ československý. Stejně tomu bylo s preambulí ústavy z roku 1920 a obratem „*My, národ československý*“. V kontrastu s touto preambulí však samotná ústavní listina tam, kde lze přepokládat, že se vztahuje ke všem občanům státu, již spojení „československý národ“ nepoužívá, ale za zdroj státní moci označuje „lid“. Zde je nutné vzít do úvahy, že preambule

³⁶⁸ Zákon ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. In: www.epravo.cz. [on-line]. [cit. 10.2.2014]. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1703&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>

³⁶⁹ BROKLOVÁ, E. Národní menšiny v Československu. In: www.ceskenarodnilisty.cz. [on-line]. [cit. 10.2.2014]. Dostupné z: <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/doc-phd-eva-broklova-drsc-narodni-mensiny-v-ceskoslovensku.html>

³⁷⁰ Zákon ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. In: www.epravo.cz. [on-line]. [cit. 10.2.2014]. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1703&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>

³⁷¹ BROKLOVÁ, E. Národní menšiny v Československu. In: www.ceskenarodnilisty.cz. [on-line]. [cit. 10.2.2014]. Dostupné z: <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/doc-phd-eva-broklova-drsc-narodni-mensiny-v-ceskoslovensku.html>

³⁷² Zákon ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. In: www.epravo.cz. [on-line]. [cit. 10.2.2014]. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1703&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>

³⁷³ PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 309.

nevznikla standardním způsobem a původně součástí zákona nebyla. Navrhl ji Jan Herben, jenž ji považoval za důstojné symbolické zakončení ústavy, a jeho návrh byl Revolučním národním shromážděním nadšeně přijat.³⁷⁴ Přesto bylo možno tento teoretický problém vedoucího státního národa využít či zneužít v domácí politice, ale i na mezinárodní scéně. Podle Petráše bylo zásadní otázkou, zda velmi početná německá menšina, dříve vládnoucí, může být v Československu vůbec menšinou v druhořadém postavení, a být omezována v užití svého jazyka při úředním styku. Další otázkou bylo to, zda je republika státem národním, tedy takovým, který dává přednost jednomu národu, či národnostním, kde jsou si všechny národy rovný. Podle některých odborníků se zde vyskytovaly oba prvky: jak rovnosti, tak upřednostnění československého národa. Obě pojetí se prý prostupovala.³⁷⁵ V každém případě byla existence jednoho většinového národa, který fakticky určoval chod státu, považována ostatními národnostmi, především Němci, za nepřijatelnou. Jako určitý paradox je možno vnímat skutečnost, že se ve třicátých letech stalo Československo azylem pro mnoho uprchlíků z nacistického Německa, kteří v něm viděli záruku své bezpečnosti.³⁷⁶

Eva Broklová k problematice československého státního národa uvádí, že tuto desinterpretaci způsobila proklamovaná, avšak neexistující, doktrína čechoslovakismu, navíc neprávem připisovaná Masarykovi.³⁷⁷ Její podstatou bylo tvrzení, že národem československým z preambule ústavní listiny jsou Češi a Slováci, což právě například podle Petráše staví ostatní menšiny do druhořadého postavení. Broklová toto tvrzení odmítá s odkazem na demokratickou teorii i praxi, která sama o sobě takové pojetí vylučuje. Na základě rozboru historických pramenů, konkrétně saintgermainské mírové smlouvy, kde se výslovně hovoří o československých státních příslušnících jiného jazyka, a na základě rozboru československé ústavní listiny, kde se též hovoří o československých státních občanech, dochází k názoru, „že čs. národ je politický nebo státní národ a že to je obyvatelstvo Čech, Moravy, Slezska a Slovenska (později také Podkarpatské Rusi).“³⁷⁸ Proto byl oprávněně zamítnut tehdejší požadavek německé

³⁷⁴ NOVOTNÝ, L., STEHLÍK, M. a TÓTH, A. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938*, s. 219-220.

³⁷⁵ PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 266.

³⁷⁶ HAIN, R. *Teorie státu a státní právo v myšlení T. G. Masaryka*, s. 213-214.

³⁷⁷ Podrobněji k této problematice viz: BROKLOVÁ, E. *Problém ochrany národních menšin*. In: KALETA, P. ed., MARTÍNEK F. ed. a NOVOSAD, L. ed. *Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období*, s. 85-93.

³⁷⁸ BROKLOVÁ, E. *Národní menšiny v Československu*. In: www.ceskenarodnilisty.cz. [on-line]. [10. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/doc-phd-eva-broklova-drsc-narodni-mensiny-v-ceskoslovensku.html>

strany na ustanovení druhého státního národa – německého, neboť státním národem byli všichni občané na území státu bez ohledu na to, jakým jazykem hovořili.³⁷⁹

Pro ilustraci a doplnění je v této souvislosti nezbytné upozornit na fakt, že v německé ústavě, v důsledku tamějšího etnického pojetí národa, měli základní práva a povinnosti Němci, nikoli občané, jako v ústavě československé. Německá ústava se nezabývala ani ochranou menšin. Vzdělávání mělo probíhat v „duchu německé národnosti“, v československé ústavě nemělo „vyučování odporovat výsledkům vědeckého bádání“. Situace v Rakousku, co se týká práv menšin, nebyla lepší. Ačkoliv i pro Rakousko platila saintgermainská mírová smlouva, nebyla v praxi dodržována a menšiny zde byly eliminovány. Půlmilionová česká menšina byla označena za „Zuwanderungsminderheit“ (přistěhovaleckou menšinu), ve všech školách byla povinná výuka němčiny a jazyk menšiny nebylo možno užívat u soudu.³⁸⁰

Právě uplatnění jazykového práva v praxi se projevilo jako velmi komplikované a konfliktní. Důvodem byla složitá úprava jazykových norem obsažená v nařízeních provádějících jazykový zákon, která byla nepřesná a nesrozumitelná. K nespokojenosti přispěl též fakt upřednostňování československého jazyka a bylo nutné opakovaně soudně rozhodnout o nezákonnosti takového počínání.³⁸¹ Petráš tvrdí, že „za hlavní zásadu jazykového zákona se oficiálně prohlašoval princip účelnosti a každému se měla dát možnost dorozumět se svým jazykem. V praxi se ovšem do značné míry prosadily principy prestiže, podle kterých byl právě československý národ tvůrcem státu“.³⁸² Lze souhlasit s názorem, že problematické při uplatňování ústavního práva a právních předpisů, které určovaly ochranu národnostních menšin, se stalo příliš mnoho prostoru pro rozhodování jednotlivých státních úřadů a samospráv. Je zjevné, že žádný zákon nemůže tak složitou problematiku vyřešit sám o sobě a samotné právní normy nikdy nemohou regulovat všechny situace. K jejich naplnění je vždy nutná oboustranná ochota, vůle a vzájemná komunikace.³⁸³ Na základě rozboru a závěrů česko-německé komise provedených v roce 1996 bylo zjištěno, že provádění praxe na základě ústavních ustanovení skutečně bylo mnohdy odlišné a „v zásadě korektní jazykové

³⁷⁹ BROKLOVÁ, E. Národní menšiny v Československu. In: www.ceskenarodnilisty.cz. [on-line]. [10. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/doc-phd-eva-broklova-drsc-narodni-mensiny-v-ceskoslovensku.html>

³⁸⁰ BROKLOVÁ, E. Problém ochrany národních menšin. In: KALETA, P. ed., MARTÍNEK, F. ed. a NOVOSAD, L. ed. *Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období*, s. 86.

³⁸¹ PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 322-323.

³⁸² Tamtéž, s. 193.

³⁸³ NOVOTNÝ, L., STEHLÍK, M. a TÓTH, A. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938*, s. 591.

zákonodárství“³⁸⁴ se obcházelo. Ve veřejném životě byli občané jiné národnosti než české znevýhodňováni a podíl Němců mezi státními zaměstnanci poklesl. Pozitivně byla hodnocena možnost německé menšiny skutečně podporovat a rozvíjet svůj vzdělávací systém a kulturní zařízení, a to se štědrá státní podporou.³⁸⁵

Československá ústava v otázce menšin a jejich práv, jež patřila v Evropě k nejrozsáhlejším, překračovala závazky přijaté v mírových smlouvách. „Právě na těchto ustanoveních je dobře patrné, jak nutné je uplatňovat při hodnocení historický přístup a srovnávat jednotlivé země v jedné časové dimenzi. Mírová smlouva totiž ukládala ochranu příslušníků menšin jako státních občanů, nikoli menšin jako kolektivů, což ve svých požadavcích uplatňovali představitelé německé menšiny.“³⁸⁶ Byla to snaha o vystavění společnosti na moderním individuálním občanském právu, které je nadřazeno právu kolektivnímu. Problémy však plynuly z konzervativního myšlení celé společnosti, v níž převládalo úsilí po zajištění práv kolektivních, a jež nebylo možno změnit ze dne na den. To se projevilo především u německé menšiny, jejímž cílem bylo dosažení autonomie, což bylo v danou chvíli nemyslitelné.³⁸⁷

5.2 Vznik Československa a německá menšina

V době vzniku a trvání první Československé republiky byla politickou prioritou, jak již bylo řečeno, problematika menšin, kterou se již dlouho před válkou a poté za války zabýval i Masaryk, vědom si toho, že pokud vzniknou nové státy, bude právě tato otázka klíčovou: „*A jestliže Nová Evropa nebude vybudována na přísném základě národnostním, národní menšiny budou muset být zajištěny [...] Vzhledem ke svému centrálnímu postavení bude mít československý stát vždy zájem na tom, aby Němcům a ostatním minoritám zaručena byla plná práva. To bude vyžadovat zdravý rozum.*“³⁸⁸ Jakou důležitost této problematice přikládal, dal najevo ve „*Washingtonské deklaraci*“, jejíž zásady byly odvozeny od zásad prezidenta Wilsona: „*Práva menšiny budou chráněna poměrným zastoupením; národní menšiny budou požívat rovných práv.*“³⁸⁹

³⁸⁴ BROKLOVÁ, E. Problém ochrany národních menšin. In: KALETA, P. ed., MARTÍNEK, F. ed. a NOVOSAD, L. ed. *Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období*, s. 86.

³⁸⁵ Tamtéž, s. 86-87.

³⁸⁶ BROKLOVÁ, E. Základy politického systému ČSR v ústavní listině z roku 1920. In: OPAT, J. ed. a TICHÝ, J. ed. *Masarykova idea československé státnosti ve světle kritiky dějin*, s. 63.

³⁸⁷ NOVOTNÝ, L., STEHLÍK, M. a TÓTH, A. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938*, s. 592.

³⁸⁸ MASARYK, T. G. *Nová Evropa*, s. 152.

³⁸⁹ Vyhlášení československé samostatnosti zahraniční prozatímní vládou – tzv. Washingtonská deklarace 16. října 1918. In: GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*, s. 313.

Vstřícný postoj k menšinám byl nezbytnou nutností vzhledem k závislosti nově vzniklého státu na západních mocnostech, které měly rozhodnout o poválečných hranicích a přály si zachování a udržení stability, kterou by nespokojené menšiny mohly narušit.³⁹⁰ Co se týká prohlášení domácího odboje, ten již za války sliboval, že Němci budou v novém státě plnoprávními občany, nebude připuštěno odnárodňování a nebude se s nimi zacházet tak špatně, jak s Čechy dříve jednali Němci. To prohlašovali i představitelé nacionalistických skupin. Je nutno též zmínit, že v německých plánech na poválečné uspořádání se sliby o rovnoprávnosti Čechů obvykle neobjevovaly. Často se však objevovaly úvahy o germánské střední Evropě. Ovšem ke skutečnému česko-německému dialogu dlouho nedošlo. Problematikou postavení menšin se zabývali i čeští odborníci ještě před skončením války, a někteří již tehdy doporučovali jejich mezinárodní ochranu. Dokonce existovaly návrhy, které připouštěly narušení suverenity ve prospěch ochrany národnostních menšin. Je ovšem též nutné přiznat, že se objevilo i ojedinělé, ale vyloženě šovinistické řešení, v němž bylo požadováno počestění německých krajů.³⁹¹

Je více než zřejmé, že si Češi velmi dobře uvědomovali, že s početnou německou minoritou je potřeba jednat obezřetně a nový stát není možné vybudovat na základě jejich útlaku. Již 30. října 1918 se o dohodu s Němci pokusil Antonín Švehla, který nabídl sudetoněmeckému politikovi Rudolfovi Lodgman Auen spolupráci. Ten však požadoval uznání tzv. „uzavřeného německého území“ za zvláštní administrativní jednotku. Počátkem listopadu se sešli zástupci nového státu s představiteli Němců, v jejichž čele stál sociální demokrat Josef Seliger. Jeho požadavky však byly stejně nepřijatelné jako Lodgmanovy. Alois Rašín naopak požadoval, aby byl československý stát z německé strany bezpodmínečně uznán. V této chvíli nebylo možno dohody dosáhnout.³⁹²

Československo oficiálně vzniklo jako národní stát Čechů a Slováků, kteří jej vnímali jako svůj výtvar, „*avšak již méně oprávněně jako svého druhu své výlučné vlastnictví*“.³⁹³ O národnostně homogenní stát však, jak již bylo řečeno, v žádném případě nešlo. Státní národ představoval ve skutečnosti neexistující národ československý, národ „*o dvou větvích s dvěma jazyky, uznanými za rovnocenné*

³⁹⁰ PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 165.

³⁹¹ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*, s. 162-166.

³⁹² PEROUTKA, F. *Budování státu I*, s. 119-121. Jak dále uvádí Ferdinand Peroutka, jednali Češi i Němci v danou chvíli tak, jak bylo možno předpokládat. Němci na českém území se nemohli nedovolávat práva na sebeurčení a nebylo možné od nich očekávat, že dobrovolně přijmou to, co nechtějí. Na druhé straně Češi euforicky vítali nový stát a hájili své historické hranice. Velmi důležité bylo nepřipustit jakékoliv nacionalistické excesy, které by na mezinárodní scéně mohly ohrozit jednání o budoucí podobě státu. O to se neustále snažila prozatímní vláda, protože protiněmecké šovinistické postoje se samozřejmě objevovaly. (Tamtéž, s. 119-130.)

³⁹³ NOVOTNÝ, L., STEHLÍK, M. a TÓTH, A. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938*, s. 24.

státní“.³⁹⁴ Tato idea měla praktický politický význam, protože Čechům a Slovákům umožnila vytvořit tolik potřebnou „národní“ většinu, a tím na mezinárodní scéně obhájit vznik „národního“ státu. V Československu žilo šest národností, z nichž nejpočetnější německá, kulturně i politicky vyspělá a sebevědomá, čítala více než tři miliony příslušníků. Pokusy o separaci německých území vedené pod heslem práva na sebeurčení, vytvoření čtyř provincií v pohraničí Čech a Moravy a jejich deklarace jako součásti Německého Rakouska na konci října 1918 byly sice vzápětí potlačeny, ale tím nebyly odstraněny problémy, jež bylo nutno urychleně a citlivě řešit. Němci z počátku nový stát, v němž se ocitli a o nějž nestáli, odmítali. Jejich snahy o prosazení práva na sebeurčení byly negovány s tím, že toto jejich právo je již realizováno v jiném státním útvaru, konkrétně v Rakousku a Německu.³⁹⁵ Naopak odtržením německých území od Československa by došlo k popření práva na sebeurčení Čechoslováků, neboť ti by bez tohoto území nemohli existovat a „*celý český národ by byl oloupen o své sebeurčovací právo*“.³⁹⁶ Tomu odpovídají i Masarykova následující slova: „*Co je spravedlivější, aby 3 miliony, to jest zlomek německého národa, byly v německém státě, či aby 10 milionů Čechů a Slováků, to jest národ celý, bylo ve státě německém?*“³⁹⁷

Přesto Němci doufali, že mírová konference v Paříži jim právo na sebeurčení umožní. K tomu nedošlo a území s převážně německým obyvatelstvem byla k Československu definitivně přičleněna na základě podpisu mírové smlouvy s Rakouskem v září 1919. Teprve poté byly ze strany německých zástupců projeveny snahy o spoluúčasť na tvorbě ústavy, ale byli vládou odmítnuti s tím,³⁹⁸ „*že parlament musí nejprve přijmout základní zákony, a teprve poté se budou moci konat volby s účastí menšin. Odvolávala se přitom na ‚právo revoluce‘, jež stálo u zrodu nynějšího zákonodárského sboru*“.³⁹⁹ V té době již totiž byly základní zákony připraveny a panovaly obavy, že účast menšin, především nepřátelsky naladěných Němců, při jejich projednávání, by celou situaci zkomplikovala.⁴⁰⁰ První důležité etapy, která určila podobu republiky, se tedy Němci, ale ani jiné národnosti, nezúčastnili a bez jejich

³⁹⁴ KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s. 363.

³⁹⁵ Spor se přenesl až na mezinárodní scénu. Němci si zvláštní nótou stěžovali u prezidenta Wilsona a dovolávali se práva na sebeurčení. Československo muselo jednat rychle a německá území do konce prosince 1918 obsadila armáda. Edvard Beneš se obrátil na státy Dohody, a informoval je o vývoji v těchto oblastech. Žádal o potvrzení správnosti československého postupu. Francie jej potvrdila, Spojené státy jej nejprve odmítly, ale nakonec bylo jednání zakončeno shodou. (OLIVOVÁ, V. *Dějiny první republiky*, s. 74-77.)

³⁹⁶ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*, s. 160.

³⁹⁷ MASARYK, T. G. *Světová revoluce*, s. 525.

³⁹⁸ NOVOTNÝ, L., STEHLÍK, M. a TÓTH, A. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938*, s. 35-36.

³⁹⁹ Tamtéž, s. 36-37.

⁴⁰⁰ PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 180.

podílu byla v únoru 1920 Revolučním národním shromážděním přijata ústava. Zastoupení v Národním shromáždění získali Němci o dva měsíce později.⁴⁰¹

K částečnému zklidnění situace v česko-německých vztazích došlo přibližně v polovině dvacátých let, kdy se Němci, jak se zdálo, již smířili se vzniklou situací a snažili se konstruktivně spolupracovat s Čechy. Měnil se jejich postoj k československému státu a vše bylo připraveno pro jejich vstup do vlády, k němuž skutečně došlo v roce 1926. Bohužel již ve třicátých letech tvrdě zasáhla hospodářská krize, která postihla především německé oblasti, a ekonomicko-sociální důsledky byly jedním z důvodů radikalizace obyvatelstva. Šokem pak byly volby v roce 1935, kdy se vůbec nejsilnější politickou stranou stala Henleinova SdP; posléze byl nadějný rozvoj Československa zničen Mnichovskou dohodou.

5.3 Masaryk a „německá otázka“

Již několikrát bylo zdůrazněno, že jednou z nejdůležitějších složek Masarykovy celoživotní činnosti byla snaha o nastolení porozumění mezi Čechy a Němci, idea vzájemné koexistence a spolupráce obou národů, což je patrné z jeho nesčetných vystoupení i publikací.⁴⁰² Ač se často ve svých úvahách obracel k Palackému, s jeho tezí o ustavičném stýkání a potýkání slovanství s němečtím jako vývojové ose celých českých dějin obecně nesouhlasil. Toto pojetí bylo předmětem Masarykovy kritiky, který koncepci neustálého boje Němců a Čechů odmítal jako „*osudný klam*“.⁴⁰³ Pro úplnost nutno dodat, že tento nesouhlas narušila první světová válka, kdy Palackého tezi přijal za svou, což lze přičíst revoluční situaci a jeho boji za samostatnost českého národa, který byl po celou válku reálně ohrožen vznikem Mitteleuropy, tedy německou představou uspořádání střední Evropy, a její následné germanizace.⁴⁰⁴

V době Rakousko-Uherska se Masaryk neúnavně snažil o vzájemné soužití obou národů na principu politické rovnoprávnosti. Bez německého souhlasu však nebylo jakékoliv vyrovnání možné, čehož si byl velmi dobře vědom. Již v roce 1891, ve své řeči k voličům ve Strakoněch, zdůrazňoval, že existují oblasti (např. hospodářské otázky), kde se němečtí poslanci z českých zemí shodují s poslanci mladočeskými. Tím automaticky vznikalo jakési přirozené spojení, které by, podle Masaryka, bylo možno rozšířit i na příznivější přijetí českého státoprávního programu českými Němci,

⁴⁰¹ KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s. 398-399.

⁴⁰² V této práci viz především kapitoly 2.3.1 a 3.3.1

⁴⁰³ MASARYK, T. G. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 119.

⁴⁰⁴ Srv.: MASARYK, T. G. *Nová Evropa*, s. 143, 164.

jimiž je zatím odmítán, přitom *národnostní smír nás Čechův a Němců je pro naši říši nejpotřebnější*.⁴⁰⁵ Svým voličům vysvětloval, že státoprávní program tak, jak je prosazován, „*hlásá rovnoprávnost všem třem národům obývajícím země koruny české. Čechům všude, Polákům ve Slezsku i Němcům všude*“.⁴⁰⁶ Ve své poslanecké řeči v zemském sněmu v dubnu 1892 ohledně národnostního smíru konstatoval, že sám potě, co více pronikl do českých problémů, je velmi opatrný jakkoliv rozdmýčávat národnostní spory. Připustil, že jde o otázku nesmírně složitou, která musí být řešena racionálně, ne na základě rozbouřených nacionálních vášní, jak tomu často je. „*Velikou neshodnost vidím v tom národnostní, jazykovou otázku vtělit [v] zákonodárství; naše zákony [...] posud se vyhýbaly úzkostlivě tomu, jazykové otázky definitivně řešit zákonem [...] smír musí býti na rovnoprávnosti založen, opakují, že mluvím tu jen o jazykové otázce jakožto obzvláště obtížné*“.⁴⁰⁷ V roce 1896, v anketě časopisu „*Die Zeit*“, Masaryk prohlásil, že nezastává nacionální postoj, že smír mezi Čechy a Němci samozřejmě v úvahu přichází, pokud se základním principem jejich vztahů stanou svoboda a spravedlnost, nikoliv národnost a jazyk. V tomto postoji setrval po celý svůj život. Promýšlel i možnost spravedlivého jazykového oddělení okresů i krajů s vysokým počtem německého obyvatelstva.⁴⁰⁸ Zasadil se neúnavně o smírné řešení této otázky, o dohodu na základě vzájemného porozumění. Z toho důvodu býval napadán jako nacionalista jak Němci, tak Čechy, kteří jej mnohdy označovali za zrádce národa.⁴⁰⁹

Ještě před skončením první světové války psal Masaryk Benešovi, že je nezbytné vyjednávat s Němci tak, aby nový stát přijali.⁴¹⁰ Po svém návratu do Prahy se scházel a jednal s německými politickými i kulturními osobnostmi. Ne všichni němečtí politici zastávali tak nesmířitelný postoj jako Lodgman a Seliger. Již po prvních volbách do parlamentu v dubnu 1920, kdy zvítězila česká i německá sociální demokracie, uvažoval Masaryk společně s Vlastimilem Tusarem o zapojení Němců do vlády. Ovšem nacionalismus na obou stranách, ač před ním Masaryk vytrvale varoval a odsuzoval jej, tomu zabránil. Postupně se však vyhrocená situace, doprovázená nacionálními excesy, uklidňovala a rok 1922 znamenal v česko-

⁴⁰⁵ MASARYK, T. G. Z řeči říšského poslance T. G. Masaryka ve Strakonících. *Čas.* 26. 9. 1891, roč. V, č. 39, s. 624.

⁴⁰⁶ Tamtéž.

⁴⁰⁷ MASARYK, T. G. Řeč o vídeňských punktacích. In: MASARYK, T. G. *Parlamentní projevy 1891-1893*, s. 33.

⁴⁰⁸ DOUBEK, V. *Moderna, realisté a Die Zeit*, s. 109-112.

⁴⁰⁹ SOUBIGOU, A. *Tomáš Garrigue Masaryk*, s. 283-285.

⁴¹⁰ GAJAN, K. Masarykův koncept zapojení českých Němců do ČSR. In: NEUDORFLOVÁ, M. ed. *Češi a Němci v pojetí a politice T. G. Masaryka*, s. 152.

německých vztazích výrazný posun k další spolupráci. Pro svůj postup a další jednání s Němci našel Masaryk oporu také v Antonínu Švehlovi.⁴¹¹

Masaryk se po svém zvolení prezidentem odmítl stát pouhým reprezentativním symbolem státu. Prozatímní ústava mu mnoho pravomocí nedávala, což popsal Ferdinand Peroutka takto: „... celá zatímní ústava dávala prezidentovi málo vlivu na vládu a žádný styk se zákonodárným sborem [...] Vzala si přímo za úkol zabránit prezidentovi, aby měl možnost vměšovat se do některých věcí.“⁴¹² Masaryk se proto do nové ústavy snažil prosadit prezidentské pravomoci, které by měly vliv na sestavování a chod vlády. Tyto požadavky se setkaly s nesouhlasem části politického spektra, ale výsledkem jednání nakonec určité posílení pravomocí bylo. Prezident měl například právo jmenovat premiéra i ministry, mohl se účastnit a předsedat zasedání vlády, jednání parlamentu, promluvit v něm, měl právo parlament svolat a rozpustit, patřilo sem i právo udělit milost. Funkce prezidenta měla díky jeho osobě silný stabilizující účinek, protože Masaryk měl obrovskou morální autoritu.⁴¹³ Byl zvyklý přímo či nepřímo zasahovat a ovlivňovat všechny důležité události. Přesto, že byl svým postavením limitován, vstupoval do politických poměrů v republice různými způsoby, včetně anonymních článků v tisku, kterými bezprostředně a volněji reagoval na soudobé problémy, tedy i na problematiku soužití Čechů a Němců. Ovšem z jejich srovnání je patrné, že jeho názory veřejné i anonymní jsou konstantní.⁴¹⁴ Působil i prostřednictvím svých příznivců a důvěrníků, z nichž vznikla známá politická a ideová skupina „Hradu“.⁴¹⁵

Po vzniku Československa řekl: „Podle mého mínění je otázka česko-německá nejdůležitější, ba vlastně máme jen tuto otázku.“⁴¹⁶ Tak jako v parlamentních projevech v devadesátých letech devatenáctého století postavil Masaryk „českou otázku“ a její

⁴¹¹ GAJAN, K. Postoj T. G. Masaryka k českým Němcům v prvních letech ČSR. In: BROKLOVÁ, E. ed. *Masaryk a situace v Čechách a na Moravě od konce XIX. století do německé okupace Československa*, s. 84-90.

⁴¹² PEROUTKA, F. *Budování státu I*, s. 302.

⁴¹³ KÁRNÍK, Z. *České země v éře První republiky (1918-1938) I*, s. 107.

⁴¹⁴ VAŠEK, R. Němci a německá otázka v Masarykových anonymních člancích z roku 1922.

In: NEUDORFLOVÁ, M. ed. *Češi a Němci v pojetí a politice T. G. Masaryka*, s. 183.

⁴¹⁵ Skupina „Hradu“ byla významnou politickou skupinou a Masaryk byl jejím neformálním vůdcem. Uskupení se opíralo především „o levý střed, demokratické socialisty a většinu legionářů a sokolů.“ V opozici stála Československá národní demokracie hájící koncepci Československa jako státu národního, československého o dvou větvích – české a slovenské. K jejím členům patřil například Karel Kramář, stojící v jejím čele, Alois Rašín, Přemysl Šámal, Viktor Dyk, Jan Herben, Kamil Krofta, Arne Novák, Alois Jirásek, Karel Václav Rais a mnoho dalších významných politických, vědeckých a kulturních osobností. Těžištěm její politiky byl kritický postoj ke skupině „Hradu“, především k Masarykovi a Benešovi. Hlavní rozpory nastávaly v otázce řešení menšinové problematiky, hlavně německé. (TOMEŠ, J. *Viktor Dyk a T. G. Masaryk: dvojí reflexe češství*, s. 62-63, 67-68.)

⁴¹⁶ MASARYK, T. G. Nový rok na Hradě – poselství prezidenta republiky. In: MASARYK, T. G. *Cesta demokracie II*, s. 212.

řešení jako vlastně jedinou a nejdůležitější pro další vývoj a stabilitu monarchie,⁴¹⁷ tak postavil „německou otázku“ jako nejdůležitější pro Československo po první světové válce. Integrace Němců, kteří byli kulturně i hospodářsky vyspělí a sebevědomí, byla pro stabilitu státu životně nutná.

Co se týká náhledu českých politiků na řešení menšinové problematiky v době první republiky, lze jej rozdělit na dva základní přístupy. První, umírněný, založený na vizi budoucího politického národa, který postupně zahrne všechny své národnosti, představovaný prezidentem Masarykem, a druhý, radikální Kramářův, požadující národní stát s plnými právy pro československý národ a pro menšiny jen nutné minimum.⁴¹⁸ Kramář v projevu v Národním shromáždění 22. ledna 1920 mimo jiné prohlásil, že Němci se nikdy nezmění, ústupky směrem k nim povedou jen k posílení jejich sebevědomí a z jejich strany budou vnímány jako slabost: *„Němci se nikdy nesmíří s tím, co se stalo. To znáte příliš špatně německou povahu! Já vám docela upřímně řeknu, že já jako člověk tak hluboce nacionální, já bych se Němcům divil ...“*⁴¹⁹

V počátcích republiky Masaryk také zdůrazňoval, že Československo vzniklo z vůle Čechů a Slováků a je tak oprávněně uspořádáno jako stát národní, zaručující práva menšinám. V této souvislosti bývá vždy citován, z kontextu vytrháván především s odkazem na slovo kolonisté, a tím rozporuplně vykládán jeho projev z 22. prosince 1918. Na adresu Němců pronesl tvrdá slova, v nichž lze ale najít i nabídku ke smíru a pochopení jejich situace, kdy hegemonie nad Čechy skončila, a Němci se cítili pokořeni.⁴²⁰ *„Území obývané Němci je území naše a zůstane naším. My jsme vybudovali svůj stát, my jsme jej udrželi, my jej budujeme znova; přál bych si, aby naši Němci při tom pracovali s námi. [...] Pochopuji ovšem, a počítám s tím, že jsou v těžké situaci; [...] naši Němci stali se obětí falešného prolhaného rakušáctví a krátkozrakých Habsburků. Je psychologicky pochopitelné, že teď nemile nesou, že se tak osudně zklamali a že jsme měli a máme pravdu my. Opakuji: my jsme vytvořili náš stát: tím se určuje státoprávní postavení našich Němců, kteří původně do země přišli jako emigranti a kolonisté. Máme plné právo na bohatství našeho území, nezbytného pro průmysl náš i Němců mezi námi. My nechceme a nemůžeme obětovat naše značné menšiny české v tzv. německém území. [...] Upotřebíme vojska k udržení a zabezpečení našeho území*

⁴¹⁷ Viz kapitola 2.3.1

⁴¹⁸ RYCHLÍK, J. *Češi a Slováci ve 20. století*, s. 67-68.

⁴¹⁹ KRAMÁŘ, K. 109. schůze Národního shromáždění československého v Praze 22. ledna 1920.

In: www.psp.cz. [on-line]. [cit. 4. 2. 2014]. Dostupné z:

<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/109schuz/s109007.htm>

⁴²⁰ SOUBIGOU, A. *Tomáš Garrigue Masaryk*, s. 285-286.

*a pořádku. Naše vojsko je částí spojenecké armády, a doufáme, že si naši separatisté uvědomí tento fakt a jeho důsledky...*⁴²¹

Masarykova slova je nutno vnímat v kontextu dané doby, kdy bylo mezinárodní postavení nového státu slabé a komplikované a stejná byla i vnitrostátní situace. Byla to doba nestabilní, revoluční a nebezpečná. Hranice státu nebyly dosud potvrzeny a reálně hrozilo odtržení klíčových německých území. Masaryk, jako hlava nového státu, měl výraznou autoritu, a to i v německém táboře. Jeho sdělení muselo být jasné, pevné, srozumitelné a nesmělo připouštět náznak slabosti. V kontrastu s tímto prohlášením je možno vnímat Masarykova slova o den později, 23. prosince 1918, v Novém německém divadle, kde byl srdečně přivítán. Němce v jejich jazyce ujistil, že se jim v novém státě dostane rovnoprávnosti. Vyjádřil přesvědčení, že je tento večer *„jen prologem [...] k velkému dramatu, jež bychom my a Němci společně naší vlasti mohli a směli sehrát.“*⁴²² Pro dokreslení celkové situace obecně je nutno dodat, že ke svým posluchačům hovořil podle potřeby slovensky, maďarsky, německy.⁴²³ Později, ve *„Světové revoluci“*, zdůraznil fakt, že Němci nemají v novém státě druhořadé postavení, jak se mnozí mylně domnívají: *„Němci jako kolonisté nejsou občany druhého řádu, neboť byli do země pozváni našimi králi, a ti jim zaručili všechna práva, nutná k plnému kulturnímu a národnímu vyžití.“*⁴²⁴

S postupnou stabilizací poválečných poměrů v novém státě Masaryk své výroky výrazně zmírnil a byl kritický k oběma stranám, což ilustruje Masarykovo prohlášení z 29. listopadu 1920, kdy přijal starostu Znojma. Po informaci o národnostních poměrech ve městě a okolí, o stavu po tamních obecních volbách, reagoval kriticky na skutečnost, že Němci, jichž byla ve městě většina, nebyli dostatečně respektováni. Starosta se obhajoval tím, že ve městě žijí i Češi. Masaryk však trval na tom, že Němců je většina, a z toho je nutno vycházet a věc akceptovat. *„Proč mají být Němci zkracováni, mají-li většinu? [...] Nesmíme vykonávat absolutně žádný tlak a především nepotlačovat Němce. Máme přece stát v rukou a nepotřebujeme se Němců bát.“*⁴²⁵ Je povinností starosty bránit všemu, co by mohlo být vnímáno z německé strany jako útlak.⁴²⁶

⁴²¹ MASARYK, T. G. Poselství prezidenta republiky. In: MASARYK, T. G. *Cesta demokracie I*, s. 29-32.

⁴²² MASARYK, T. G. Prezident republiky v novém německém divadle. In: MASARYK, T. G. *Cesta demokracie I*, s. 55.

⁴²³ OPAT, J. T. G. *Masaryk – Evropan, světoobčan*, s. 78.

⁴²⁴ MASARYK, T. G. *Světová revoluce*, s. 527.

⁴²⁵ MASARYK, T. G. Prezident Masaryk o znojemských volbách. In: MASARYK, T. G. *Cesta demokracie I*, s. 372.

⁴²⁶ Tamtéž.

Do popředí se stále více dostávala otázka rozvoje demokratické společnosti a s ní související účast menšin na veřejném životě. V tomto ohledu je důležité Masarykovo novoroční poselství z roku 1922, v němž zmínil, že nedůvěra, panující mezi oběma národy, mající svůj původ v minulosti, se postupně zmírňuje. Rozhodně však potvrdil územní nedělitelnost republiky: „*O teritoriální autonomii nemůže a nebude se jednat; to nepřipouští také nevýhodná konfigurace menšin.*“⁴²⁷ Dále vyzval německou stranu k loajálnímu uznání státu, k její účasti na správě věcí veřejných a zmínil jazykovou otázku: „*Nepodceňuji jazykové překážky a obtíže, ale dají se překonat, jestliže obě strany uznávají prospěšnost a nutnost součinnosti. [...] Smíšené státy – a není takřka nesmíšeného státu – jsou pevný spokojeností občanů, ne pouze jazykem.*“⁴²⁸ Zmínil se též o nepravdivé zahraniční propagandě části německých politických představitelů a varoval před šovinismem: „*Šovinismus svou slepostí a malichernou panovačností všude se stal hrobem svobody a samostatnosti.*“⁴²⁹ Jeho snahy o zapojení Němců do vlády byly naplněny v roce 1926, kdy dva němečtí zástupci získali ministerstvo spravedlnosti a ministerstvo veřejných prací. Své potěšení tehdy Masaryk vyjádřil v dopise ministerskému předsedovi Švehlovi: „*Kolego Švehlo, pořád vidím ty Němce před sebou: báječná věc a pěkná! A jak jsem rád, že nejsem sám...*“⁴³⁰

V projevu k desátému výročí založení Československa Masaryk zavzpomínal na svůj návrat v roce 1918 a na to, co bylo vykonáno za pouhých deset let. Republika byla na svém počátku bez armády, státotvorné tradice, zatížena dluhy, katastrofální hospodářskou a sociální situací, ohrožena odtržením pohraničních území. Po deseti letech se Československo stalo plně funkčním a konsolidovaným demokratickým státem respektovaným i v zahraničí. Co se týká německé menšiny, zopakoval, že pokud se podaří rozřešit „německou otázku“, vše ostatní již bude snadné.⁴³¹ Především znovu zdůraznil, že „*musí být vyloučen z naší politiky všeliký šovinismus. Ovšem, na stranách obou. Netoliko naši Němci, nýbrž stejně i ostatní příslušníci [...] jsou všichni teď našimi spoluobčany [...] V demokracii zastoupení minorit je nutností. V každém případě je úkolem majority, dávající podle demokratického principu majority státu svůj ráz,*

⁴²⁷ MASARYK, T. G. Nový rok na Hradě – poselství prezidenta republiky. In: MASARYK, T. G. *Cesta demokracie II*, s. 212.

⁴²⁸ Tamtéž, s. 212-213.

⁴²⁹ Tamtéž, s. 213.

⁴³⁰ MASARYK, T. G. Dopis T. G. Masaryka A. Švehlovi. In: MASARYK, T. G. *Cesta demokracie III*, s. 168.

⁴³¹ MASARYK, T. G. Prezident Masaryk k desátému výročí republiky. In: MASARYK, T. G. *Cesta demokracie III*, s. 323-324, 329.

*získat minority pro stát. Vstup dvou německých ministrů pokládám za šťastný počátek definitivního dohodnutí“.*⁴³²

V českém nacionalistickém táboře narazila Masarykova národnostní politika na odpor. V rozhovoru pro „*Neue Freie Presse*“, uveřejněném v lednu roku 1920, se Masaryk věnoval politickým otázkám. Na dotaz, zda potřebné politické vyrovnání s Němci nebude ohroženo radikálními nacionalisty v českém táboře, uvedl, že „*vyrovnání nebudou dělat šovinisté*“.⁴³³ Dodal, že šovinismus je problémem oboustranným, nejen českým. Vyjádřil zároveň své přesvědčení, že obě strany se dokážou dohodnout a spolupracovat.⁴³⁴

V reakci na tento projev vyjádřil svůj nesouhlas Viktor Dyk, spisovatel a poslanec.⁴³⁵ V „*Národních listech*“ vyšel článek s názvem „*Chauvinismus?*“, který prezidentovi připomínal, že byl do své funkce zvolen všemi členy politických stran, ale nyní některé vylučuje z důležitých jednání, ač právě díky jim stát vznikl: „*Vylučovati určitou složku politickou z dohodování je nebezpečná hra [...] Všemi zvolený president nečiní správně, exponuje-li před volbami svou autoritu proti ‚chauvinismu‘, jemuž děkuje republika československá za svůj vznik [...] Ústupky naše nikdy nevyvolají u Němců lásku k republice. I rozumní Němci a Maďaři vždy budou počítati s občanstvím republiky jako provisoriem, jež pomine.*“⁴³⁶ Za nezbytné však považoval získat „*srdce a hlavu Slovenska*“.⁴³⁷

Tato polemika, doplněná bezprostředně ještě několika dalšími příspěvky, byla počátkem Dykovy permanentní kritiky Masarykovy národnostní politiky. Prezident věřil v možnost postupného sblížení s Němci a v překonání vzájemného antagonismu, což mělo vést k přijetí československé státní ideje všemi národnostmi a k vytvoření československého státního národa. To Dyk pokládal za utopii, za pouhou, ale nebezpečnou iluzi, a za podceňování německého nebezpečí. Právě na Dykových příspěvcích lze identifikovat obě spektra politického přístupu k menšinové problematice v meziválečném Československu – ideový spor „Hradu“, hájícího nadnárodní, obecně lidskou humanitní ideu, a Kramářovy Československé národní demokracie, jejímž

⁴³² MASARYK, T. G. Prezident Masaryk k desátému výročí republiky. In: MASARYK, T. G. *Cesta demokracie III*, s. 329.

⁴³³ MASARYK, T. G. Prezident Masaryk o jednání s Němci. In: MASARYK, T. G. *Cesta demokracie I*, s. 215.

⁴³⁴ Tamtéž.

⁴³⁵ Viktor Dyk byl členem Československé národní demokracie, liberální nacionalistické strany a „protihradní“ opozice. Vzájemné vztahy Masaryka s Dykem již nebyly tak, jako před první světovou válkou „*osobní konfrontací dvou ideových solitérů, ale stávaly se součástí vnitropolitických zápasů meziválečného Československa*“.⁴³⁶ (TOMEŠ, J. *Viktor Dyk a T. G. Masaryk: dvojí reflexe češství*, s. 62-63.)

⁴³⁶ DYK, V. Chauvinismus?. *Národní listy*. 3. 1. 1920, roč. 60, č. 3, s. 1.

⁴³⁷ Tamtéž.

nejvýraznějším novinářským mluvčím, hájícím vždy koncepci Československa jako státu národního, československého, o dvou větvích – české a slovenské, Dyk byl. Hlavní rozpory nastávaly právě v otázce řešení menšinové problematiky, především té německé.⁴³⁸

Ve svém článku „*Strach z Němců*“, napsaném v roce 1925 pod dojmy z konference v Locarnu, vyjádřil Dyk své obavy následujícími slovy: „...*pro národ v takovém susedství, v jakém jsme a s těmi hranicemi, jaké máme, vskutku třeba opatrnosti...*“⁴³⁹ Nenachází důvody k důvěře, ale konstatuje, že je naopak potřeba opatrnosti, protože to není nedůvěra, která může způsobit neštěstí, ohrozit národ a stát, zato iluze ano.⁴⁴⁰

Co se týká samotného Masaryka a Dyka a jejich rozdílné koncepce češství, je první z nich spjat především s otevřeností vůči světu, s vírou v postupný a trvalý pokrok, s ideou humanity a vstřícným přístupem k okolním národům, druhý s koncepcí obrannou a bojovnou, zatíženou trvalou obavou z německého nebezpečí a zároveň vědomím české nedokonalosti. Oběma šlo bezesporu o jedno společné – o český národ, o jeho místo a zachování ve světě a oba k němu byli i velmi kritičtí.⁴⁴¹ „*Historie dala v lecčems za pravdu Dykovým varováním, nepopřela však ani etický obsah, ani racionalitu Masarykovy koncepce československého státu, jež mohla mít za odlišných podmínek slibnou perspektivu.*“⁴⁴²

⁴³⁸ TOMESŠ, J. *Viktor Dyk a T. G. Masaryk: dvojí reflexe češství*, s. 62-63, 67-68, 70, 103.

⁴³⁹ DYK, V. *O národní stát: 1925-1927*, s. 6.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 8-9.

⁴⁴¹ TOMESŠ, J. *Viktor Dyk a T. G. Masaryk: dvojí reflexe češství*, s. 106-107.

⁴⁴² Tamtéž, s. 103.

ZÁVĚR

Hlavním cílem diplomové práce bylo vysledovat a představit vývoj Masarykova pojetí národa v jeho teoretických spisech a politické praxi ve dvou odlišných etapách jeho života a činnosti – v době před první světovou válkou, kdy působil především jako profesor filosofie a politik v Rakousko-Uhersku, a v době první Československé republiky, kdy se stal prezidentem. Pozornost byla zaměřena též na řešení menšinové politiky prvorepublikového Československa, oficiálně vzniknuvšího jako národní stát Čechů a Slováků, v souvislosti s přijatými závazky plynoucími z uzavření mezinárodních menšinových smluv, jejich začlenění do právního systému státu a aplikací v praxi jakožto jeho stěžejního úkolu. Dále se práce věnovala reflexi této problematiky v Masarykových textech, především v prvních krizových letech po vzniku republiky, se zaměřením na německou menšinu, jejíž úspěšná integrace do struktury republiky se stala rozhodující pro stabilitu a další rozvoj státu.

Masaryk se od samého počátku svého aktivního společenského působení v roli profesora filosofie, později v roli politika, snažil působit „osvětově“, s vírou v to, že pokud půjde teoretická vědecká metoda ruku v ruce s její praktickou aplikací, je možné vybudovat fungující, spravedlivou a rozvíjející se společnost založenou na rovnoprávnosti a spolupráci jejich jednotlivých článků. K tomu bylo zapotřebí všeobecné vzdělanosti, která přispívá k rozvoji pozitivního potenciálu jednotlivců i společnosti, a tudíž i k celkové úrovni národa, a je také předpokladem pro realizaci občanských svobod a na to navazujících změn v organizaci společnosti. Velký důraz kladl na vědecký a etický základ svého politického programu.

Těžiště Masarykovy činnosti se již v osmdesátých letech devatenáctého století přesunulo do oblasti politiky, kde se trvale zasazoval o řešení „české otázky“ v rámci Rakousko-Uherska, které do budoucna viděl jako reorganizovaný a transformovaný moderní stát, vytvářející životní prostor pro všestranný rozvoj jeho svéprávných a rovnoprávných národů. Zjištění, že tato změna je nereálná, jej po vypuknutí první světové války vedlo k definitivní změně jeho postoje, a počal usilovat o vybudování zcela nového samostatného státního útvaru Čechů a Slováků. Po skončení války a vzniku republiky se zasazoval o smírné vyřešení „německé otázky“, již považoval za jednu ze stěžejních pro demokratický vývoj Československé republiky.

Otázkou národa, národnosti a státu se Masaryk systematicky zabýval po celý svůj život. V souvislosti s tím bývají v literatuře primárně zmiňována díla „Česká otázka“, „*Naše nynější krize*“, „*Jan Hus*“ a „*Karel Havlíček*“ z let 1895-1896, která byla výsledkem několikaletého Masarykova studia směřovaného k problematice

českého národa žijícího v rámci multinárodnostní monarchie v nevyhovujících kulturně-politických podmínkách. Ovšem, jak bylo v práci doloženo, již v jeho raných studiích a esejích psaných v sedmdesátých letech devatenáctého století ještě ve Vídni a Lipsku, mimo přímý kontakt s českým prostředím, jsou patrné některé jeho teoretické názory, které později již jen rozvíjí a modifikuje a ve výše zmíněných dílech předkládá uceleně s akcentem na českou společnost. Zabývá se v nich otázkou vzdělanosti jak jednotlivců, tak národů, vztahy mezi nimi, politikou, pokrokem lidstva a jednoznačně odmítá nadřazenost jedněch národů vůči druhým.

Masaryk ve svých koncepcích vycházel z vývoje názorů na národ od doby obrozenců, z Herderovy filosofie, z jeho konceptu „koncertu národů“, v němž každý má své nezastupitelné místo, má svůj vlastní charakter, který jej odlišuje od všech ostatních, kde každý jedinec i národ má v rámci celku svůj určitý, zvláštní úkol, jímž má přispívat k obecnému blahu. Je to Herderova myšlenka, v níž je národ formou lidství, původní, dané a přirozené společenství jazyka, půdy, kultury, větví na stromu člověčenstva a práva národa jsou odvozena z humanitní ideje. Národ byl pro Herdera přirozenou entitou, zatímco stát umělým útvarem, který se má národu podřídit a přizpůsobit. Masaryk také věřil, stejně jako Palacký, v postupující světovou centralizaci, jejímž cílem však neměla být uniformita, ale právě rozdílnost a tím zachování jednotlivých národních specifik.

V Masarykově pojetí národa lze identifikovat jak prvky organické, kdy je národ určen objektivními znaky, mezi něž patří nesporně jazyk, na rozdíl od jiných však Masaryk striktně odmítá společný původ, jak tehdy bylo běžné, tak pojetí politické, podle nějž je národ i kulturním a duchovním produktem a příslušnost k němu je věcí svobodné volby jednotlivce. Podle tohoto názoru se tak Němec může stát Čechem a naopak. Jazyk sice Masaryk považuje za významný národní rys, ale za daleko důležitější považuje celý kulturní a důsledný národní program. Národnost a národní stát pro něj nebyly nejvyšším účelem a cílem, ale prostředkem k dosažení vyšších hodnot, k naplnění univerzální nadnárodní humanitní ideje.

Důležitým zdrojem pro analýzu Masarykových myšlenek týkajících se postavení a budoucnosti českého národa v monarchii byly jeho parlamentní projevy z let 1891-1893, kdy se stal poprvé poslancem, a měl tak možnost pokusit se uvést své teoretické úvahy do praxe. Kládl v nich mimo jiné silný důraz na dosažení politické samostatnosti kulturně i hospodářsky rozvinutého českého národa a také faktického rovnoprávného postavení Čechů a Němců, což se stalo jeho celoživotní snahou. Sřetl se zde s politickou realitou monarchie i s realitou panující v české politice a společnosti. Zjistil, že při prosazování českých požadavků na rovnoprávné postavení

českého národa nelze spoléhat na spolupráci s vládou. Také si uvědomil, že stávající politický program přestal odpovídat rychle se proměňující české společnosti, a chtěl vypracovat takový, který by byl určen všem skupinám obyvatelstva. Jeho stěžejní myšlenkou byla teze, že malý český národ se může prosadit a udržet proti velkým a silným národům pouze duchovní přesilou. Takovou nosnou kontinuální jednotnou a jednotící ideu, vedoucí z minulosti do přítomnosti a dále do budoucnosti, přesahující hranice generací i úzké hranice národa, nalezl, ovlivněn Herderovou filosofií a Palackým, ve všelidském humanitním úkolu, na němž participují všechny národy, každý svým specifickým způsobem.

Idea humanity je vůbec stěžejním bodem Masarykova myšlení a její podstatou je rovnost, život v pravdě, důraz na mravní rozměr lidského jednání, důraz na opravdovost myšlení a života. Úkolem českého národa je na tuto tradici navázat a dále ji rozvíjet. Je to princip, který určuje život jedince i celé společnosti. Člověk je svobodným, pokud se stává nezávislým a odpovědným za svá rozhodnutí a své činy, a právě tím naplňuje svoje poslání, svoji humanitu. Do tohoto procesu vzestupu humanity zapojil Masaryk český národ, jehož úkolem bylo v co největší míře přispívat k jejímu rozvoji jak v rovině teoretické, tak i v rovině praktické.

Pokud srovnáme Masarykovy projevy přednesené v devadesátých letech devatenáctého století v říšské radě a zemském sněmu, byla jeho rétorika ostřejší a kritičtější než po vzniku republiky, ale podstata, týkající se spolužití různých národů, mnoha okolnostmi k sobě připoutanými, především pak problematika soužití Čechů a Němců, zůstala stejná po celý jeho život. Jako prezident Československé republiky, která oficiálně vznikla jako národní stát Čechů a Slováků, ve skutečnosti však jako stát multinárodnostní, se musel vyjadřovat opatrněji, ale přesto zůstal, jak je ostatně i z krátkých úryvků patrné, otevřený a kritický k oběma stranám – české i německé. Ani Masaryk se nevyvaroval chyb, své názory měnil a korigoval, také jeho argumentace nebyla vždy zcela vhodná. Přesto mu nelze v žádném případě upřít, že se v rámci omezených pravomocí, s velkou vahou své autority, přičinil o uklidnění vyostřené situace v prvních letech po vzniku republiky a získal postupně část Němců pro myšlenku společného státu. Musel však balancovat mezi tím, co by sám chtěl a co jako hlava státu mohl, s ohledem na politické strany, jejich zájmy a politickou praxi.

Masaryk věřil v koncepci státu, ve kterém by všichni občané, bez ohledu na národnost, postupně přijali československou státní ideu, založenou na nadnárodním sjednocujícím humanitním principu, ne jazykovém nacionalismu, participovali na jejím naplnění a posléze vytvořili československý státní národ. V této souvislosti také věřil,

na rozdíl od mnoha jiných, v překonání česko-německého antagonismu a varoval před tímto postojem, který vedl jen k „malosti“, ne k rozvoji sebevědomí a tím i tolerance a vzájemnému porozumění. Proto kriticky a trvale vystupoval proti vypjatému nacionalismu, který byl posílen válečnými událostmi a poválečnou euforií spojenou se vznikem samostatného státu. Také se snažil, jako ostatně celý svůj život, o kultivaci politického i kulturního prostředí. Jeho předválečný postoj, především teoretický a kritický, prošel proměnou k více praktickému a pozitivnímu. Snažil se dodat sebevědomí a pocit odpovědnosti původně neplnoprávnému českému národu, který se náhle stal národem plně odpovídajícím za chod státu.

Je ale také nutné vzít do úvahy, že čeští politici žili a vyrůstali v monarchii a měli praktické zkušenosti jen s opoziční politikou. Nebyli ani zvyklí nést za svá rozhodnutí odpovědnost a chyběla jim disciplína. V Rakousku ale byla vychována kvalitní byrokracie, nutná pro fungování státu, která dokázala republiku v některých krizových situacích podržet. Politická situace byla na počátku dvacátých let kritická a nebylo možno dosáhnout shody téměř v ničem; do toho skutečně těžce onemocněl prezident. Tehdy vznikla tzv. „Pětka“, neformální organizace mající velký vliv, díky níž došlo ke stabilizaci politických poměrů. Jejími členy byli vůdcové pěti českých politických stran. Byla zavedena kázeň a pravidla, poslanci nesměli hlasovat podle svého, ale museli se podrobit rozhodnutí své strany. To umožnilo stabilizovat situaci a znovu rozhodovat o důležitých věcech.⁴⁴³

Co se týká celkového hodnocení československé meziválečné národnostní politiky, je nutné posuzovat ji ve srovnání se situací v okolních státech. I přes nepochybné nedostatky, především při jejím uplatňování, patřilo Československo k nejdemokratičtějším státům v této oblasti a snažilo se poskytovat všem občanům bez rozdílu politické a občanské svobody. Překážkou pro aplikaci moderních zákonů pak odborníci spatřují především v tom, že se jeden mnohonárodnostní stát prakticky ze dne na den transformoval v jiný mnohonárodnostní útvar. Bývalá podceňovaná národnostní menšina se stala národnostní většinou vedoucí, avšak bez dovednosti vládnout, ale současně privilegované národnosti monarchie o toto postavení přišly a nechtěly se s danou situací smířit. Ani myšlení společnosti, ovlivněné po všech stránkách životem v Rakousko-Uhersku, se nemohlo změnit ze dne na den.⁴⁴⁴ Proto Masaryk požadoval padesát let klidného vývoje, tedy generační obměny, která by vedla k postupné změně zakonzervovaných návyků i myšlení, jak říkal k „odrakouštění“, a tím k postupnému dosažení stability, vzájemné tolerance a demokracie: „*Demokracie,*

⁴⁴³ PEROUTKA, F. *Deníky, dopisy, vzpomínky*, s. 160-163.

⁴⁴⁴ NOVOTNÝ, L., STEHLÍK, M. a TÓTH, A. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938*, s. 592-593.

*nová demokratická republika vyžaduje nových lidí, nového člověka, nového Adama. Člověk je bytostí zvykovou: máme-li mít demokracii opravdovou, moderní, důslednou, musíme odvyknout starším zvykům politickým, tj. všem druhům a formám násilnosti. To především znamená také heslo: odrakoušět!*⁴⁴⁵ Pod tímto heslem viděl také získání smyslu pro stát, pro demokratickou státnost, a to všemi národnostmi bez rozdílu. V tomto smyslu kritizoval převládající negativismus vůči novému státu, jenž byl v myšlení a postojích zakořeněn z dob monarchie, jako pozůstatek poroby a nespokojenosti. Chápal však také, že se lidé, dlouho utlačovaní a nesvobodní a tím nesamostatní, nemohou změnit ze dne na den, především pak ne duchem.

Co se týká jazykového zákona, je z dnešního úhlu pohledu zřejmé, že realizace československého jazykového práva, jakožto jednoho z nejdůležitějších v právním systému Československa s ohledem na menšiny, byla reakcí na stav, který v jazykové otázce panoval před rokem 1918, a na dlouholetý boj československých politiků za zrovnoprávnění češtiny s němčinou v dobách monarchie. Zákony samy o sobě byly koncipovány liberálně, jejich naplnění ale bylo též poznamenáno silnou obavou československého národa ze ztráty právě nabyté svobody a z možného narušení samostatnosti nového československého státu. Jejich tvůrci sice opakovaně deklarovali maximální vstřícnost vůči menšinám, avšak skutečná praxe mnohdy vedla k diskriminaci a ke znevýhodňování jazykových menšin. Přesto bylo jejich postavení v Československu z hlediska doby na vysoké úrovni a alespoň zčásti by obstálo i dnes.

Je to právě selhání Masarykových idejí, které je často prezentováno jako jedna z příčin údajného neúspěchu existence první Československé republiky, další je chybná politika vůči menšinám, především německé, a vedoucí postavení ve skutečnosti neexistujícího československého národa. Dokonce se objevují úvahy o tom, zda mělo vůbec smysl vytvářet ve svém důsledku vlastně neúspěšný stát, který byl konstituován stejně uměle a nepřirozeně jako Masarykem kritizované předválečné Rakousko. Podáno takto, zkratkou, lze přitakat, ale je zde jeden podstatný rozdíl: vznik Československa byl podmíněn dějinnými událostmi a jeho meziválečná existence, i když krátká, byla dle mého soudu úspěšná a republika měla, přes všechny své problémy a nedostatky, velký potenciál k dalšímu rozvoji. Nebyly to primárně vnitřní podmínky, které zapříčinily její pád. Ten byl, vzhledem k mezinárodním okolnostem, jistý a zabránit mu nešlo. Je skutečností, že v multinárodnostním státě, po válce sociálně, ideově i mravně rozvráceném tak jako byla ostatně celá Evropa, se podařilo zabránit občanské válce a v relativním míru postupně budovat moderní demokratickou společnost, což je ale úkol na celá desetiletí. Bylo štěstí, že v čele republiky stál státník, který svoji funkci

⁴⁴⁵ MASARYK, T. G. *Světová revoluce*, s. 541-542.

prezidenta pojal jako skutečnou „službu lidu“ a trpělivě se snažil do veřejného života zapojit všechny její národnosti. Pokusil se vybudovat otevřenou společnost svobodných a rovnoprávných občanů, stát založený ne na etnickém, ale politickém principu. Jaká jiná idea než univerzální a nadnárodní se mohla stát možným pojivem tak rozdílných kultur, které se na území Československa po roce 1918 spojily? Ferdinand Peroutka soudí, že hodnocení první republiky, jejího vzniku, trvání a zániku „z nějakého absolutního měřítka bylo vždy nespravedlivé“.⁴⁴⁶ Nenachází žádnou fatální chybu, kterou by první republika udělala. Za jejím pádem byly především mezinárodní události.⁴⁴⁷ Ke zničení Československa přispěly čtyři evropské velmoci svojí politikou appeasementu. Neselhaly ideje, selhali lidé.⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ PEROUTKA, F. *Deníky, dopisy, vzpomínky*, s. 139.

⁴⁴⁷ Tamtéž, s. 140.

⁴⁴⁸ OPAT, J. T. G. *Masaryk – Evropan, světoobčan*, s. 15.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Díla a texty T. G. Masaryka

ČAPEK, Karel. *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha: Československý spisovatel, 1969.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *At the Eleventh Hour. A Memorandum on the Military Situation*. London: Vacher & Sons, 1916.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Budoucí Čechy*. Praha: Otto Girgal, 1919.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Cesta demokracie. I, Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. VAŠEK, Richard, ed. a FEJLEK, Vojtěch, ed. 5., nově připravené vyd. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2003. Spisy T. G. Masaryka; sv. 33. ISBN 80-86495-14-0.

MASARYK, Tomáš Garrigue, *Cesta demokracie. II, Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. VAŠEK, Richard, ed. a FEJLEK, Vojtěch, ed. 4. vyd., (V této podobě vyd. 1.). Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2007. Spisy T. G. Masaryka; sv. 34. ISBN 978-80-86495-43-9.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Cesta demokracie. III, Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. FEJLEK, Vojtěch, ed. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1994. Spisy T. G. Masaryka; sv. 35. ISBN 80-901478-4-4.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Cesta demokracie. IV, Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. FEJLEK, Vojtěch, ed. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1997. Spisy T. G. Masaryka; Sv. 36. ISBN 80-901971-8-3.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*. Česká otázka 8. vyd., Naše nynější krize 7. vyd., Jan Hus 9. vyd. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2000. Spisy T. G. Masaryka; Sv. 6. ISBN 80-902659-3-6.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Juvenilie: studie a stati 1876-1881*. POLÁK, Stanislav, ed. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1993. Spisy T. G. Masaryka; Sv. 16. ISBN 80-901478-2-8.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice*. NAVRÁTIL, Josef, ed. Praha: Melantrich, 1968.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Národnostní filosofie doby novější*. Praha: Melantrich, 1919.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Nová Evropa: stanovisko slovanské*. 4. vyd., v nakl. Doplněk 1. vyd. Brno: Doplněk, 1994. ISBN 80-85765-29-2.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Otázka sociální: základy marxismu filosofické a sociologické. Svazek druhý*. SROVNAL, Jindřich, ed. 6. české vyd. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2000. Spisy T. G. Masaryka; Sv. 10. ISBN 80-86142-10-8.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Palackého idea národa českého*. Praha: Čin, 1926.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Parlamentní projevy 1891-1893*. DOUBEK, Vratislav, ed., KÁRNÍK, Zdeněk, ed. a KUČERA, Martin, ed. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001. Spisy T. G. Masaryka; Sv. 21. ISBN 80-86495-10-8.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Právo přirozené a historické*. Praha: Čas, 1900.

MASARYK, Tomáš Garrigue a BENEŠ, Edvard. *Problém malých národů v evropské krizi*. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1926.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Světová revoluce: za války a ve válce 1914-1918*. Praha: Čin. 1933.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Teorie dějin dle zásad T. H. Bucklea*. Praha: J. Otto, 1884.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Válka a revoluce. I, 1914-1916: články, memoranda, přednášky, rozhovory*. PICHLÍK, Karel, ed., HÁJKOVÁ Dagmar, ed. a VAŠEK, Richard, ed. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2005. Spisy T. G. Masaryka; Sv. 30. ISBN 80-86142-18-3.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Válka a revoluce. II, 1917: články, memoranda, přednášky, rozhovory*. PICHLÍK, Karel, ed. a MARŠÁLEK, Zdenko, ed. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2008. Spisy T. G. Masaryka; Sv. 31. ISBN 978-80-86142-32-6.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Základové konkrétné logiky: třídění a soustava věd*. OLŠOVSKÝ, Jiří, ed. 2. (české) vydání. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001. Spisy T. G. Masaryka; Sv. 2. ISBN 80-86495-04-3.

Periodika

MASARYK, T. G. Aforismy o politických stranách. *Čas*. 2. 3. 1889, roč. III, č. 10, s. 158-161.

MASARYK, T. G. O českém státním právu. *Čas*. 5. 9. 1888, roč. II, č. 18, s. 274-277.

MASARYK, T. G. Z řeči říšského poslance T. G. Masaryka ve Strakoncích. *Čas*. 26. 9. 1891, roč. V, č. 39, s. 622-624.

Další literatura

BROKLOVÁ, Eva, ed. *T. G. Masaryk a situace v Čechách a na Moravě od konce XIX. století do německé okupace Československa: sborník příspěvků z mezinárodního vědeckého kolokvia pořádaného ve dnech 31. května-2. června 1996 v Praze ve vile Lanna*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1998. ISBN 80-861-4202-7.

ČERNÝ, Václav. *Tvorba a osobnost I*. KABÍČEK, Jaroslav, ed. a ŠULC, Jan, ed. Praha: Odeon, 1992. ISBN 80-207-0411-6.

DOUBEK, Vratislav. *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*. Praha: Academia, 1999. ISBN 80-200-0726-1.

DOUBEK, Vratislav. *Moderna, realisté a Die Zeit*. Praha: NLN, 2012. ISBN 978-80-7422-170-5.

DYK, Viktor. *O národní stát: 1925-1927*. Praha: Spolek pro zřízení desky a pomníku Viktoru Dykovi, 1933.

GALANDAUER, Jan. *Vznik Československé republiky 1918: programy, projekty, perspektivy*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1988.

GELLNER, Ernest André. *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2003. ISBN 80-7325-023-3.

HAIN, Radan. *Teorie státu a státní právo v myšlení T. G. Masaryka*. Praha: Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1045-0.

HARNA, Josef, ed. a KUČERA, Martin, ed. *Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896-1920*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2010. ISBN 80-728-6174-3.

HAVELKA, Miloš. *Dějiny a smysl: obsahy, akcenty a posuny "české otázky" 1895-1989*. Praha: NLN, 2001. ISBN 80-7106-424-6.

HAVELKA, Miloš, ed. *Spor o smysl českých dějin 1895 - 1938*. Praha: Torst, 1997. ISBN 80-85639-41-6.

HAVRÁNEK, Jan, ed., SEKERA, Martin, ed. a ZNOJ, Milan, ed. *Český liberalismus: texty a osobnosti*. Praha: Torst, 1995. ISBN 80-85639-49-1.

HERDER, Johann Gottfried. *Vývoj lidskosti*. Praha: Jan Laichter, 1941.

HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: SLON, 2009. ISBN 978-80-7419-010-0.

HROCH, Miroslav, ed. *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Praha: SLON, 2003. ISBN 80-86429-20-2.

HROCH, Miroslav. *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1996. ISBN 80-858-9916-7.

HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0809-6.

KALETA, Petr, ed., MARTÍNEK, František, ed. a NOVOSAD, Lukáš, ed. *Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období: sborník z mezinárodní vědecké konference: (26. - 27. 10. 2004)*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2005. ISBN 80-86495-30-2.

KÁRNÍK, ZDENĚK. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Druhé, opravené vydání. Praha: Libri, 2003. ISBN 80-7277-195-7.

KOHÁK, Erazim. *Domov a dálava: kulturní totožnost a obecné lidství v českém myšlení*. Praha: Filosofia, 2009. ISBN 978-80-7007-293-6.

KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996. ISBN 80-7203-022-1.

KOVTUN, Jiří. *Slovo má poslanec Masaryk*. Praha: Československý spisovatel, 1991. ISBN 80-202-0320-6.

KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. ISBN 80-7203-612-2.

LOUŽEK, Marek ed. *Československá ústava 1920: devadesát let poté: sborník textů*. Praha: CEP, 2010. ISBN 978-808-6547-893.

MACHOVEC, Milan. *Tomáš G. Masaryk*. Praha: Svobodné slovo, 1968.

MERHAUT, Luboš, ed. a URBAN, Otto, ed. *Moderní revue 1894-1925*. Praha: Torst, 1995. ISBN 80-85639-63-7.

NEUDORFLOVÁ, Marie L. ed. *Češi a Němci v pojetí a politice T. G. Masaryka: sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2004. ISBN 80-864-9522-1.

NOVOTNÝ, Lukáš, STEHLÍK, Michal a TÓTH, Andrej. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938: od státu národního ke státu národnostnímu?*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7308-413-4.

NOVÝ, Lubomír. *Filosof T. G. Masaryk: problémové skici*. Brno: Doplněk, 1994. ISBN 80-85765-35-7.

OLIVOVÁ, Věra. *Dějiny první republiky*. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-791-7.

OPAT, Jaroslav. *Filosof a politik T. G. Masaryk 1882-1893: příspěvek k životopisu*. 1. vyd. v Melantrichu. Praha: Melantrich, 1990. ISBN 80-7023-044-4.

OPAT, Jaroslav. *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka: česká otázka včera a dnes*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2003. ISBN 80-86142-13-2.

OPAT, Jaroslav. *T. G. Masaryk - Evropan, světoobčan*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1999. ISBN 80-86142-05-1

OPAT, Jaroslav, ed. a TICHÝ, Josef, ed. *Masarykova idea československé státnosti ve světle kritiky dějin: sborník příspěvků z konference konané ve dnech 24. a 25. září 1992 v aule Obchodní akademie v Hodoníně*. 1993, ISBN 80-901-4781-X.

PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě, díl I: od prvověkosti až do roku 1253*. Praha: L. Mazáč, 1939.

PALACKÝ, František. *Úvahy a projevy: z české literatury, historie a politiky*. ŠPIČÁK, Josef, ed. Praha: Melantrich, 1977.

PATOČKA, Jan. *Češi: soubor textů k českému myšlení a českým dějinám I. Práce publikované*. CHVATÍK, Ivan, ed. a PALEK, Karel, ed. Praha: OIKOYMENH, 2006. Sebrané spisy Jana Patočky; sv. 12. ISBN 80-7298-181-1.

PATOČKA, Jan. *Češi: soubor textů k českému myšlení a českým dějinám. II. Práce nepublikované*. CHVATÍK, Ivan, ed. a PALEK, Karel, ed. Praha: OIKOYMENH, 2006. Sebrané spisy Jana Patočky; sv. 13. ISBN 80-7298-182-X.

PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu. I, 1918-1919*. Vydání třetí. Praha: Lidové noviny, 1991. ISBN 80-7106-036-4.

PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu. III, 1920*. Vydání třetí. Praha: Lidové noviny, 1991. 80-7106-038-0.

PEROUTKA, Ferdinand. *Deníky, dopisy, vzpomínky*. PEROUTKOVÁ, Slávka, ed. Vydání třetí. Praha: Lidové noviny, 1995. ISBN 80-7106-063-1.

PETRÁŠ, René. *Menšiny v meziválečném Československu: právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1639-1.

POPPER, Karl Raimund. *Otevřená společnost a její nepřátelé. II, Vlna proroctví: Hegel, Marx a co následovalo*. Praha: ISE, 1994. ISBN 80-85241-54-4.

PROFANT, Martin, ed. *Národ a občanství: čítanka textů: František Palacký, Hubert Gordon Schauer, Ernest Renan, George Orwell, Hannah Arendtová, Jürgen Habermas*. Praha: SPVH, 2008. ISBN 978-80-904187-5-2.

RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914-1992*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. ISBN 978-80-7429-133-3.

SOUBIGOU, Alain. *Tomáš Garrigue Masaryk*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-679-7.

SKILLING, Harold Gordon. *T. G. Masaryk: proti proudu 1882-1914*. 1. vyd. v čes. jaz. Praha: Práh, 1995. ISBN 80-85809-33-8.

ŠALDA, František Xaver. *Dílo F. X. Šaldy. Sv. 1, Juvenilie I*. Praha: Aventinum, 1925.

ŠKRACH, Vasil Kaprálek, ed. *Masarykův sborník: časopis pro studium života a díla T. G. Masaryka. ročník I: březen 1924*. Praha: Čin, 1924.

ŠMAJS, Josef, ed. *Bratislavské přednášky představuje Katedra filosofie FF MU Brno..* Brno: Masarykova univerzita, 2002. ISBN 80-210-2963-3.

ŠOLLE, Zdeněk. *Století české politiky: počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka*. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0696-4.

TOMEŠ, Josef. *Viktor Dyk a T. G. Masaryk: dvojí reflexe češství*. Praha: NLN, 2009. ISBN 978-80-7106-309-4.

ZOUHAR, Jan. *Minulý konec století*. Brno: Masarykova univerzita, 2000. ISBN 80-210-2269-8.

Periodika

DYK, Viktor. Chauvinism?. *Národní listy*. 3. 1. 1920, roč. 60, č. 3, s. 1.

Návrh programu lidového. *Čas*. 1. 11. 1890, roč. IV, č. 44, s. 689-694.

KRAMÁŘ, Karel. Federativné Rakousko. *Čas*. 1. 11. 1890, roč. IV, č. 44, s. 694-701.

KRAMÁŘ, Karel. Naše politické strany III. *Čas*. 30. 3. 1889, roč. III, č. 14, s. 229-231.

SCHAUER, Hubert Gordon. Naše dvě otázky. *Čas*. 20. 12. 1886, roč. I, č. 1, s. 1-4.

Internetové zdroje

BROKLOVÁ, Eva. Národní menšiny v Československu. In: www.ceskenarodnilisty.cz. [on-line]. [cit. 10.2.2014]. Dostupné z: <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/doc-phd-eva-broklova-drsc-narodni-mensiny-v-ceskoslovensku.html>

KOHÁK, Erazim. Člověk Masaryk: Od myšlenky k činu. Jihlavská přednáška pro Masarykovu demokratickou akademii. In: www.listy.cz. [on-line]. Olomouc. 5/2010. [cit. 22.2.2014]. Dostupné z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=105&clanek=051005>

KOHÁK, Erazim. Jan Patočka o T. G. Masarykovi: kritické ocenění. In: *PAIDEIA: PHILOSOPHICAL E-JOURNAL OF CHARLES UNIVERSITY*. [on-line]. 2005. [cit. 15.11.2013]. ISSN 1214-8725. Dostupné z: <http://userweb.pedf.cuni.cz/~paideia/index.php?sid=3&lng=cs&lsn=10&jiid=7&jcid=39>

KRAMÁŘ, Karel. Schůze Národního shromáždění československého v Praze ve čtvrtek 14. listopadu 1918. In: www.psp.cz. [on-line]. [cit. 4.2.2014]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/001schuz/s001001.htm>

KRAMÁŘ, K. 109. schůze Národního shromáždění československého v Praze 22. ledna 1920. In: www.psp.cz. [on-line]. [cit. 4.2.2014]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/109schuz/s109007.htm>

Smlouva mezi mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem, podepsaná v Saint-Germain-en-Laye, 10. září 1919, publikována pod č. 508/1921 Sb. In: www.valka.cz. [on-line]. [cit. 6.2.2014]. Dostupné z: <http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/105739>

Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. In: www.psp.cz. [on-line]. [cit. 4.2.2014]. Dostupné z: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html

Zákon ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. In: www.epravo.cz. [on-line]. [cit. 10.2.2014]. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1703&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>

RESUMÉ

This diploma thesis introduces the thoughts of Tomáš Garrigue Masaryk concerning national issues, the difference between a state and a nation, and Masaryk's solution of specific Czech-German relations. These issues were present during the whole era of the Habsburg Empire and also in the very beginnings of the independent Czechoslovak Republic and became central to Masaryk's life.

Masaryk was an essential democrat and from his belief his democratic and social politics resulted as well. In the era of the Habsburg monarchy, Masaryk considered the possibility of developing and preserving of the Czech nation within the strong, but modernized and democratized Austro-Hungarian Empire, which had been seen as a guarantee of a protection against the power of Germany and Russia, as suited. In the World War I he became convinced that the former monarchy cannot be reformed and thus saved, and began his lifelong and at the beginnings very lonely fight for the creation of independent Czechoslovakia, which was, after all struggles and thank to the advantageous circumstances after the WWI and the will of the winning parties, finally successful.

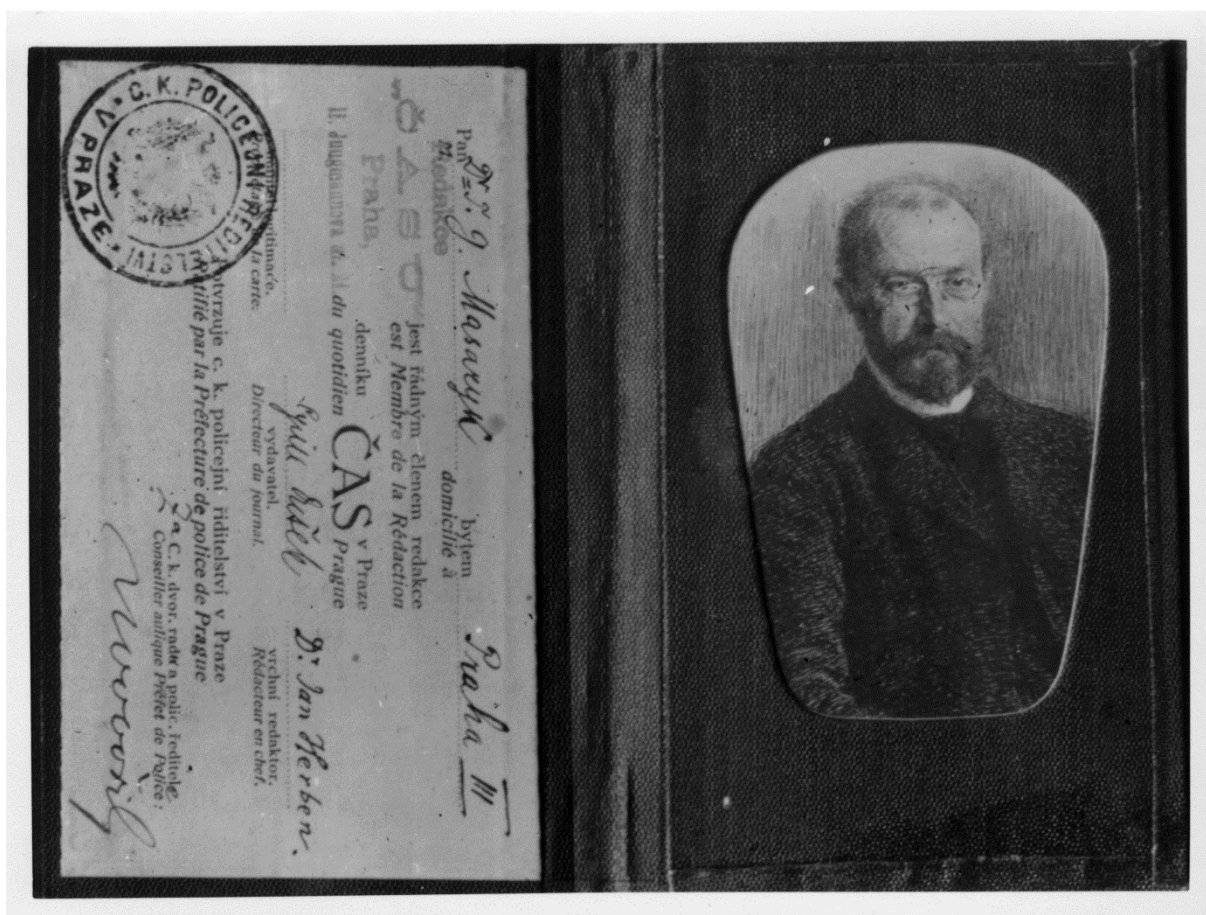
As the first Czechoslovak President, he endeavoured to establish a state in agreement with his historic optimism, belief in progress, and the idea of humanism and democracy. Democracy, the ideal of coexistence, of living together in freedom and justice, in mutual respect and good will, was the crucial element for him. It is the ideal of conscious and advanced humanity. The society which is based on these principles is supranatural, universal, and open to all with no difference, creating supportive conditions for its weaker members. To survive as a new established state, it was essential to be adopted by all nationalities, for only after that it could be strong and stable even face to face to external forces. The fundamental goal was the integration of numerous advanced and self-confident German minority population. Regarding his considerable experiences, Masaryk was very well aware of this problem and he knew a lot about the power of the Czech and German nationalism, deeply rooted in the history.

Czechoslovakia represented an ideal, however, Masaryk's attempt to realize it did not meet suitable background, in particular the international conditions were not favourable. His ideal of a political nation had not been put into action, nevertheless there existed great potential for this plan to be fulfilled.

PŘÍLOHY

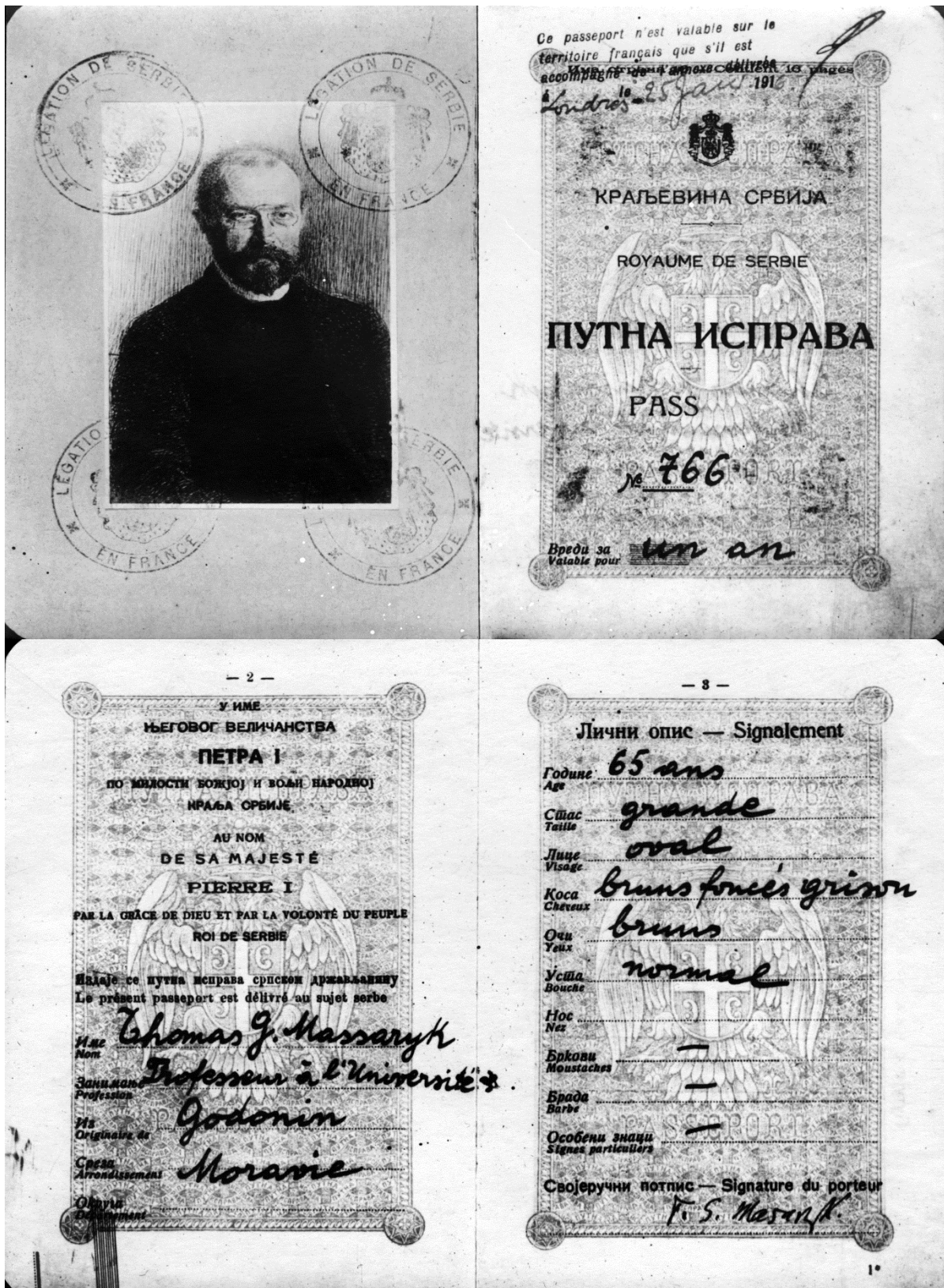
Příloha č. 1 – Legitimace T. G. Masaryka jako řádného člena redakce „Čas“ z roku 1914

Zdroj: Masarykův ústav a Archiv AV ČR

Пříloha č. 2 – Srbský pas T. G. Masaryka vydaný srbským vyslanectvím v Paříži 22. 9. 1915

Zdroj: Masarykův ústav a Archiv AV ČR

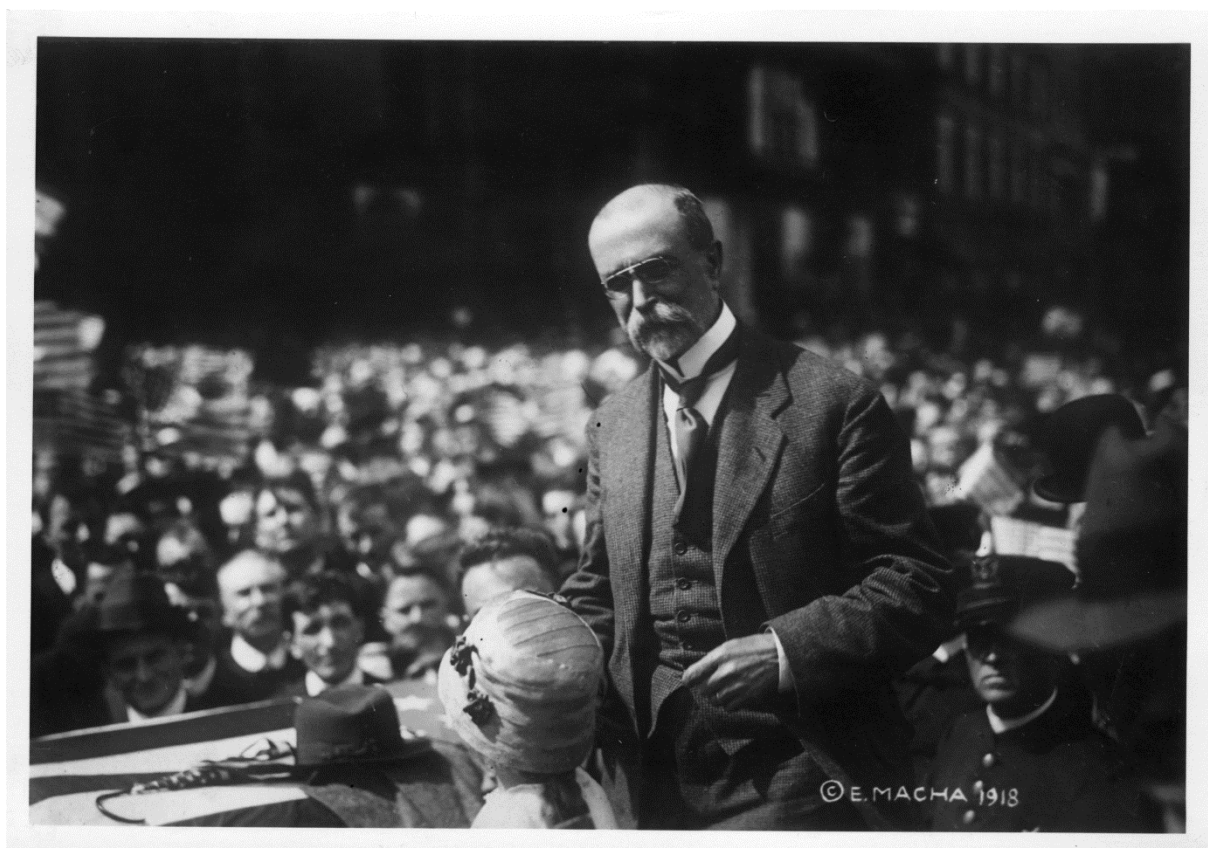
Příloha č. 3 – Uvítání T. G. Masaryka v Chicagu 5. května 1918

Zdroj: Masarykův ústav a Archiv AV ČR

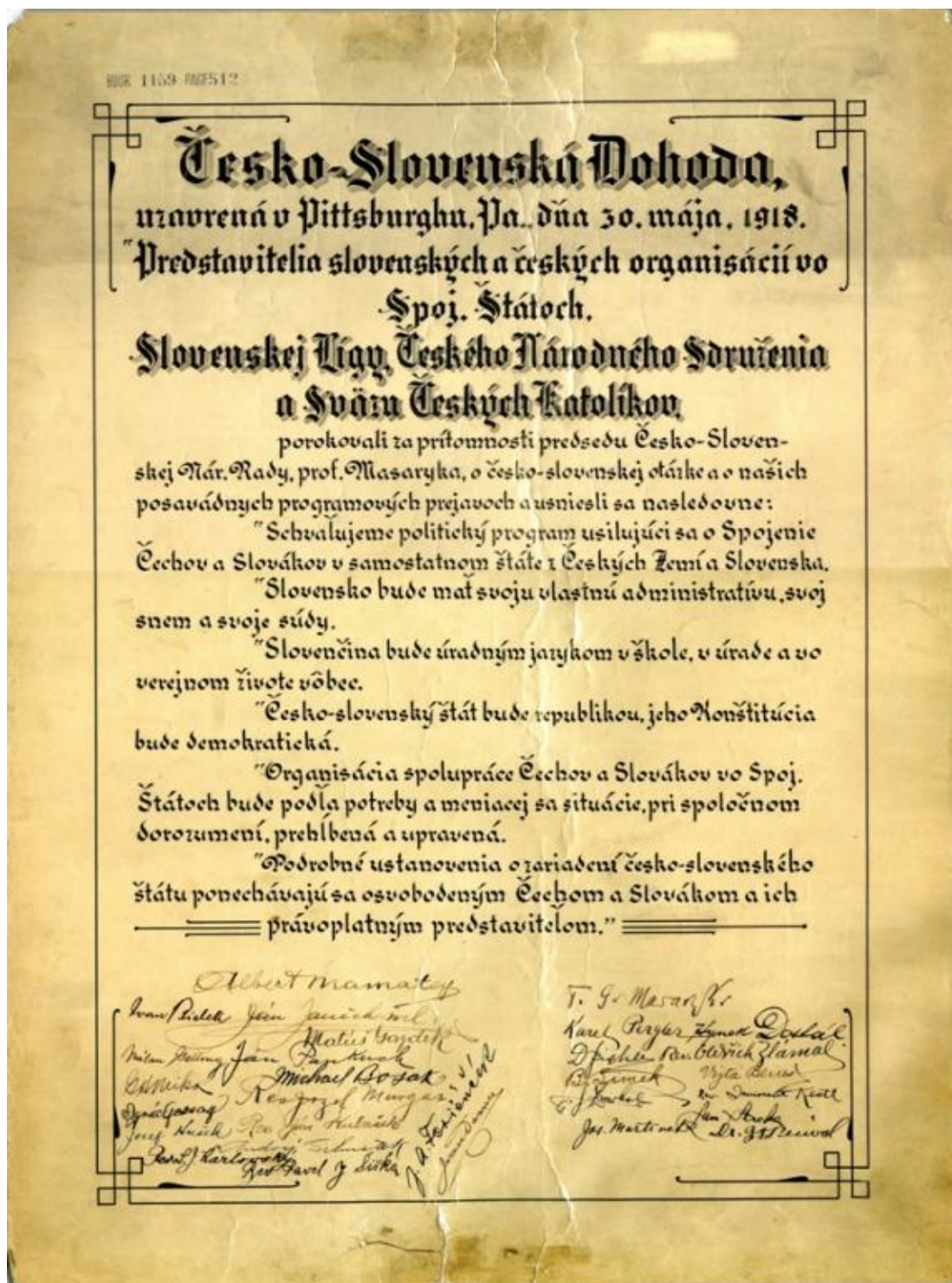
**Příloha č. 4 – T. G. Masaryk po uvítání v Chicagu před hotelem Backstone
5. května 1918**

Zdroj: Masarykův ústav a Archiv AV ČR

Příloha č. 5 – Pittsburská dohoda z 31. 5. 1918

Zdroj: Pittsburská dohoda. In: www.moderni-dejiny.cz. [on-line]. [cit. 15.2.2014].
Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/pittsburska-dohoda-31-5-1918/>

**Příloha č. 6 – Příjezd presidenta T. G. Masaryka do Československa
21. 12. 1918 (Václavské náměstí)**

Zdroj: Masarykův ústav a Archiv AV ČR

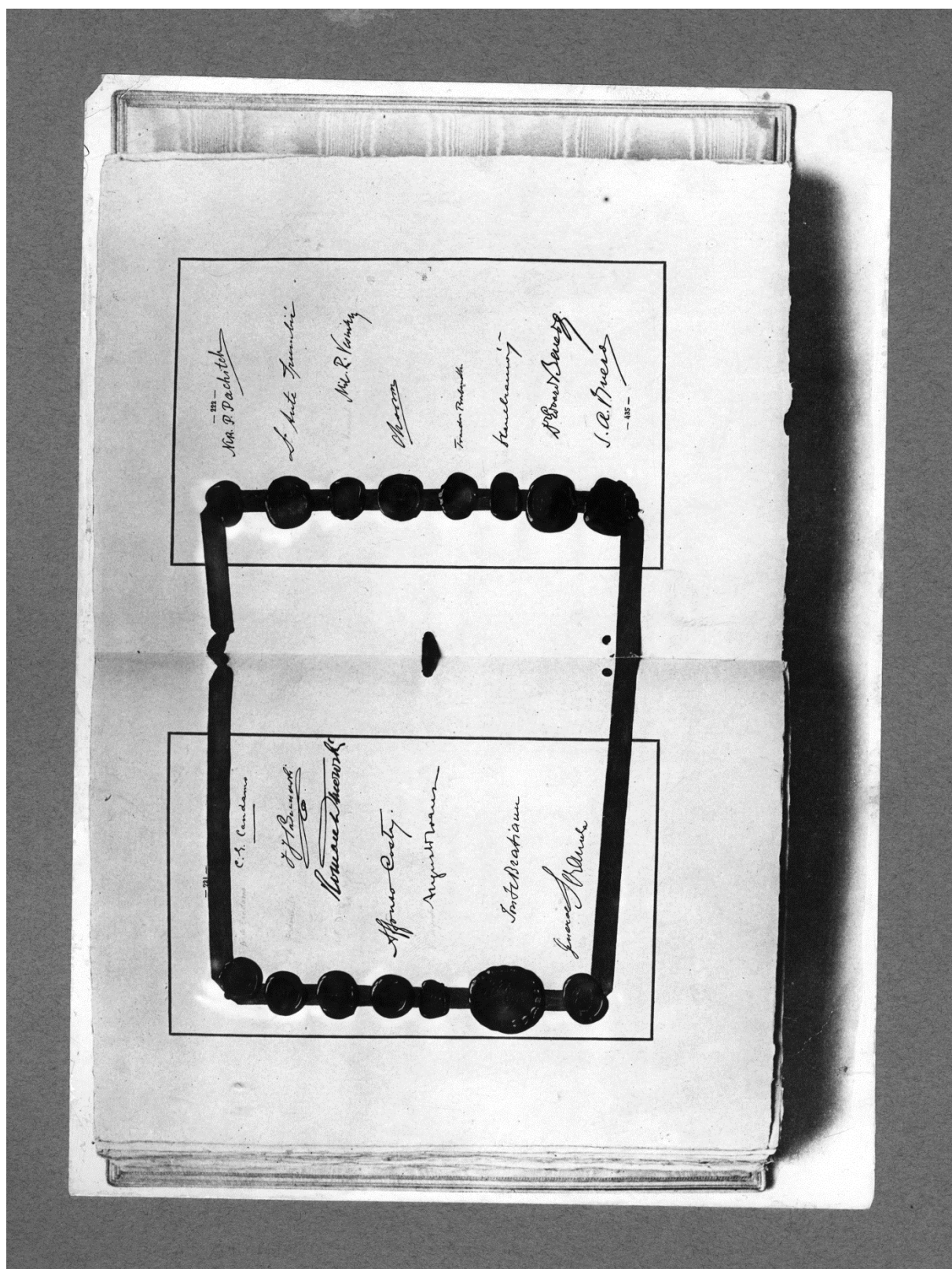
Příloha č. 7 - Edvard Beneš a Karel Kramář při odevzdání mírových podmínek Dohody Německu v Trianonu-Palace Hôtelu ve Versailles, 7. 5. 1919

Zdroj: Masarykův ústav a Archiv AV ČR

Příloha č. 8 - Poslední stránka mírové smlouvy versailleské. Podpisy československých zástupců – Edvarda Beneše a Karla Kramáře

Zdroj: Masarykův ústav a Archiv AV ČR

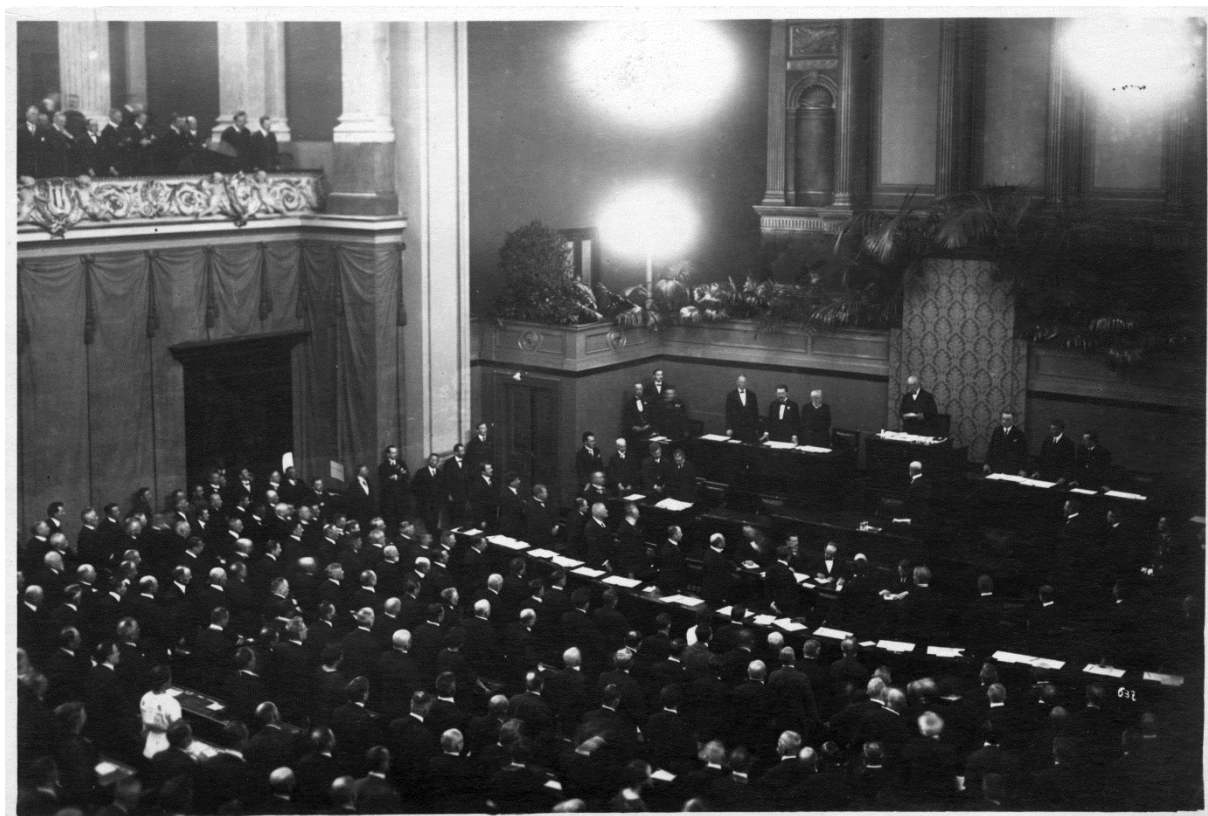
Příloha č. 9 - President T. G. Masaryk s manželkou o volbách do Národního shromáždění v Praze, duben 1920

Zdroj: Masarykův ústav a Archiv AV ČR

Příloha č. 10 - Slib presidenta T. G. Masaryka na ústavu 27. 5. 1920

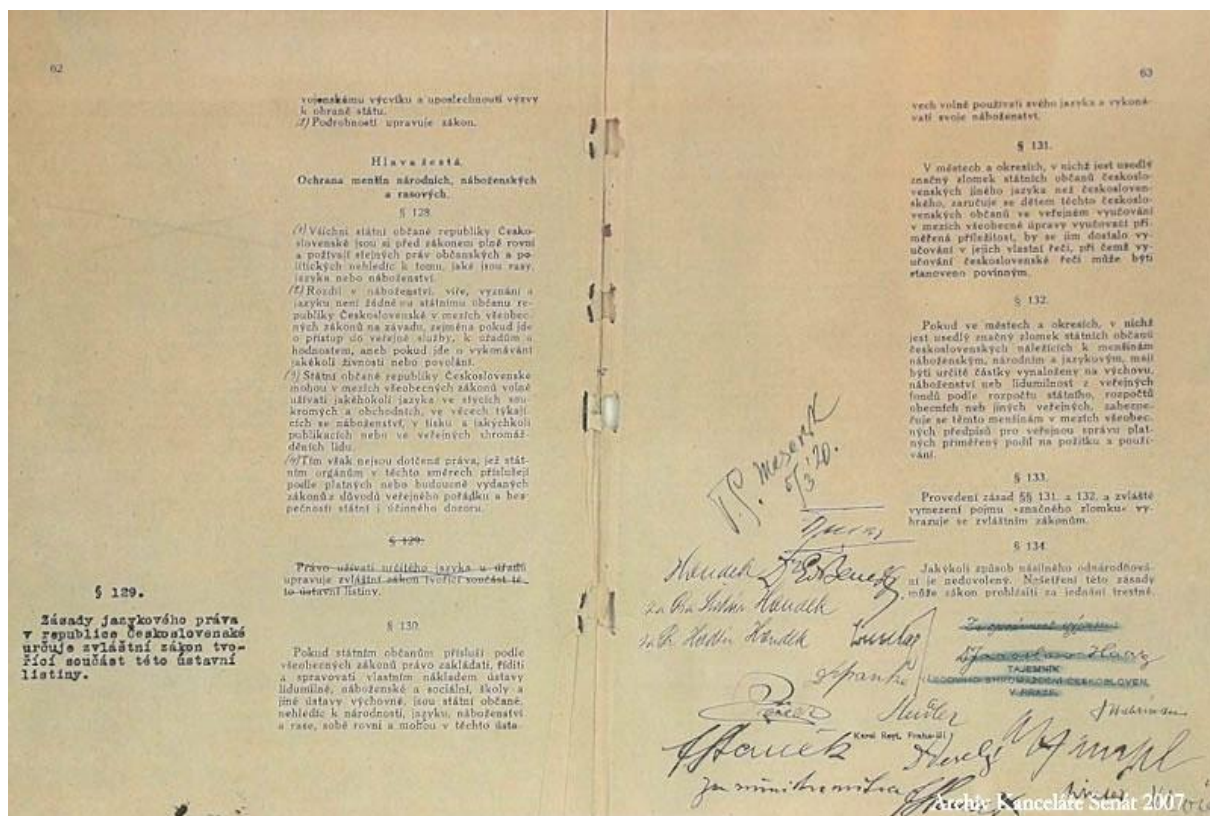
Zdroj: Masarykův ústav a Archiv AV ČR

5.4 Příloha č. 11 - Poslední strana ústavy z roku 1920

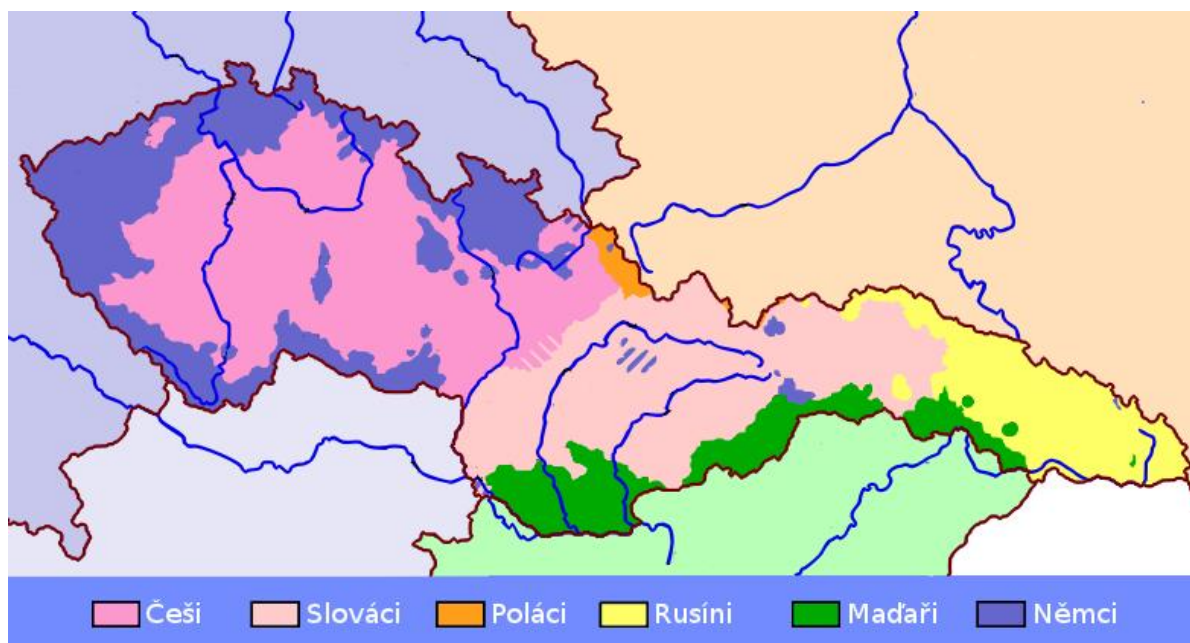
Zdroj: Československá ústava z roku 1920. In: www.moderni-dějiny.cz. [on-line]. [cit. 7.1.2014]

dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/ceskoslovenska-ustava-z-roku-1920/>

5.5 Příloha č. 12 - Národnostní mapa meziválečného Československa

Zdroj: Peripetie soužití Čechů a Němců v českých zemích - první Československá republika. In: *www.moderni-dějiny.cz*. [on-line]. [cit. 15.2.2014]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/peripetie-souziti-cechu-a-nemcu-v-ceskych-zemich-prvni-ceskoslovenska-republika/>

5.6 Příloha č. 13 - Podíl německého obyvatelstva v soudních okresech v roce 1930

Zdroj: Peripetie soužití Čechů a Němců v českých zemích - první Československá republika. In: *www.moderni-dějiny.cz*. [on-line]. [cit. 15.2.2014]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/peripetie-souziti-cechu-a-nemcu-v-ceskych-zemich-prvni-ceskoslovenska-republika/>

